НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ ІСТОРІЇ УКРАЇНИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
УНІВЕРСИТЕТ МИТНОЇ СПРАВИ ТА ФІНАНСІВ
РНЦ ВСЕСВІТНЬОЇ МИТНОЇ ОРГАНІЗАЦІЇ
АКАДЕМІЯ СОЦІАЛЬНИХ НАУК УКРАЇНИ

XV міжнародна наукова конференція

ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА

21–22 жовтня 2021 р.
Дніпро

Тези доповідей

Київ–2021

ОРГКОМІТЕТ

XV міжнародної наукової конференції "ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА"

Головуючі:

Смолій В. А. – д.і.н., академік НАН України, директор Інституту історії України Національної академії наук України;

Ченцов В. В. – д.і.н., д.держ.упр., проф., перший проректор Університету митної справи та фінансів.

Заступники головуючих:

Дячок О. О. – к.і.н., доц., доцент каф. історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів;

Колесников К. М. – д.і.н., проф., завідувач каф. історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів;

Приймаченко Д. В. – д.ю.н, проф., проректор з наукової роботи Університету митної справи та фінансів;

Шевченко В. В. – к.і.н., с.н.с., старша наукова співробітниця відділу історії України XIX – початку XX ст. Інституту історії України Національної академії наук України.

Члени організаційного комітету:

Блануца А. В. – к.і.н., старший науковий співробітник відділу історії України середніх віків та раннього нового часу Інституту історії України Національної академії наук України;

Дерев'янко Т. П. – начальник редакційно-видавничого відділу Університету митної справи та фінансів;

Марценюк О. О. – к.держ.упр., керівник навчально-наукового центру Університету митної справи та фінансів;

Морозов О. В. – д.і.н., доц., професор кафедри історії та теорії держави і права Університету митної справи та фінансів.

Рекомендовано до друку вченою радою Університету митної справи та фінансів (протокол № 2 від 27.09.2021 р.)
Рекомендовано до друку вченою радою Інституту історії України НАН України (протокол № 8 від 30.09.2021 р.)

Наукова редакція та упорядкування О. О. Дячка та В. В. Шевченко

ISBN 978-966-02-9712-8

ЗМІСТ

Czyżowicz W. Celnicy w Imperium Rzymskim 6
Виноградов Г. М. Торгівля як фактор взаємодії Римської імперії та варварського світу в пізньоантичну добу (III–V ст.) 7
Колесник О. В., Голєва Т. В. Принципи формування податків у Київській Русі 10
Колесников К. М. Деструкція проєкту "Русь": трансформації Східної Європи в трикутнику економіки, політики та ідеології (X–XV ст.) 11
Стародубець Г. М. Система податків та зборів німецьких міст періоду Високого Середньовіччя 16
Смерека Б. В. Подимний податок у середньовічній Європі (на прикладі герцогства Бретань)... 18
Крішан А. Ш. Коли кагал винен: які податки платили ковельські євреї у другій половині XVI ст.? 20
Ціватий В. Г. Інституціоналізація зовнішньої торгівлі та дипломатії Нідерландів (XVI–XVII століття): політичний та історико-регіональний дискурси 22
Паславська Н. О. Сировина, асортимент і ціни в кравецькому виробництві ранньомодерного Львова 25
Фйольдварі Ш. Торгівля кириличними богослужбовими книгами між Почаївською Успенською Лаврою й Римо-католицькою єпархією м. Еґер (Північна Угорщина) у XVIII ст. 27
Китурко И. Ф. Функции таможенной службы ВКЛ в реализации государственной торговой политики во второй половине XVIII в......... 32
Пилипенко О. Є. Митна політика уряду Російської імперії у зовнішній торгівлі українських земель із Францією наприкінці XVIII ст. 34
Ходченко О. Є. Економічні важелі впливу в американській дипломатії (кінець XVIII – середина XX ст.)... 36
Rutkowski M. Wprowadzenie w Królestwie Polskim ustawy o gildiach kupieckich pierwszej i drugiej grupy z roku 1851...................................... 39
Солодка К. Ю. Фінансові справи Ніжинського окружного суду другої половини XIX – початку XX ст. 44
Біла К. В. Шинкарська справа на селі в Україні (друга половина XIX – початок XX ст.) 46
Силка О. З. Торгівля парфюмерно-косметичними засобами в Україні наприкінці XIX – на початку XX ст.: торгові будинки, асортимент, ринки збуту 49

Шевченко В. В. Фінансові аспекти діяльності товариств благоустрою в Україні (кінець XIX – початок XX ст.) 50
Ніколайчук Д. О. Аркадій Кочубей як очільник Київської казенної палати 52
Морозов О. В. Імпортні замовлення для іспанського флоту в другій половині XIX ст. 54
Бурачонак А. В. Развіццё ўнутранага гендлю ў Мінскай губерніі ў другой палове XIX – пачатку XX ст. 56
Дейнеко С. М. Грошові виплати у конфіскаційних справах Харківської митниці (1896–1900 рр.): штрихи до портрета преміанта 58
Архірейський Д. В. Економічна ситуація у провідних країнах Латинської Америки (1913–1917 рр.): за матеріалами донесень представників російських консульств 61
Милько В. І. Специфіка торгівлі товарами першої необхідності в українських губерніях у роки Великої війни (1914–1918) 63
Малиновський Б. В., Малиновська Т. В. Зобов’язання УНР щодо поставок зерна до Центральних держав (1918 р.) 66
Васковський Р. Ю. Економічні наслідки Ризького договору 1921 р. для Української Народної Республіки 67
Купчик О. Р. Торгівельні зв’язки УСРР з Чехословаччиною (початок 1920-х років)... 69
Запорожченко Ю. В. До питання розвитку приватної торгівлі на Донбасі у 1920-х рр. 72
Баран Б. М. Торгівля землею як елемент економічної діяльності парафій греко-католицької церкви у Східній Галичині 1921–1939 рр. 74
Мунило Н. І. Лихварство як елемент повсякденного економічного життя сільського населення Східної Галичини в умовах суспільних трансформацій 1921–1939 рр. 77
Кривчиков В. М. Теоретические аспекты организации полевой торговой службы Красной Армии (1934–1939 гг.)................................. 79
Потилєв М. В., Морозов О. В. Економічна політика анархістських комун Іспанії в умовах громадянської війни 1936–1939 рр. 81
Старка В. В. Сільська торгівля у Східній Галичині в 1939–1941 рр. 82
Фрадинський О. А. Імпорт вантажів гуманітарно-соціального призначення (подарунків) у СРСР упродовж 1941–1945 рр. 84
Левицька Н. М. “Золотий” етап у розвитку міжнародної торгівлі України (1950–1960 рр.)... 87

Чечельницька Г. В., Бондик О. П. Утворення незалежної України: економічні та історико-правові аспекти 88
Макушев П. В. Становлення сучасної митної системи України 90
Ченцов В. В. Літопис митної адміністрації Нової Зеландії (NZCS) 92
Терещенко Т. Є., Філіппова В. Д. Внесок В. Л. Андрущенка у розвиток сучасної фінансової думки України 94
Хрідочкін А. В. Актуальні проблеми сучасного митного регулювання зовнішньоекономічної діяльності України 96
Прокопенко А. Ю. Ініціатива “Один пояс, один шлях”: проблеми та ризики реалізації.. 98
Гурочкіна В. В., Трусов С. І. Взаємодія Бізнес – Наука – Влада з питань історії митної справи.. 100
Дячок О. О. Актуальні аспекти подальших досліджень історії торгівлі та митних відносин 102

CELNICY W IMPERIUM RZYMSKIM

Czyżowicz Wiesław
Wyższa Szkoła Prawa i Administracji Rzeszowska Szkoła Wyższa (Rzeszów)

Poborcy danin w Imperium Rzymskim, zwani publikanami, z łacińskiego *publicani*, ściągali wszelkie świadczenia należne władzom, czyli dochody publiczne. Pełnili oni zarówno funkcje celników, jak i poborców podatkowych. Egzekwując daniny w mieście, na rynku, np. od różnego rodzaju usług czy handlu, byli poborcami podatków. Natomiast daninę nazywaną *portorium* za przywóz, wywóz lub przewóz towarów, do których zaliczano także niewolników, pobierano w bramach wjazdowych do miast, na granicach lub w portach. Byli wówczas celnikami.

Daniny ściągane były przez wyłonionych w drodze przetargu dzierżawców poboru danin. Dzierżawcy działali z umocowania władzy państwowej, nie będąc jednak jej urzędnikami. Byli to najczęściej przedstawiciele średnio zamożnej klasy rzymskiej, w skład której wchodzili kupcy, przedsiębiorcy, bankierzy. Sytuację prawną dzierżawców określała umowa, zgodnie z którą zobowiązywali się oni do dostarczenia władzy wskazanej w niej kwoty danin, przejmując z nich część jako zapłatę za wykonaną usługę poboru. Pomocnikami dzierżawców byli liczni *exactores* oraz *portitores* i najprawdopodobniej to oni są wspominani w Ewangeliach jako celnicy.

System stopni dzierżaw, prawa do ściągania danin oraz różnorodność samych opłat sprzyjały nadużyciom i samowoli. Z tego powodu celnicy byli uważani, co znajduje wielokrotne odzwierciedlenie w Biblii, za grzeszników i kolaborantów rzymskiego okupanta .

W Imperium Rzymskim władza celnika była daleko większa niż współczesnych inspektorów celnych. Jeśli ówczesny celnik odkrył przedmioty, które były *inscripta*, "nie zadeklarowane", natychmiast je konfiskował. Winowajca mógł je odkupić, ale za cenę, którą celnik uważał za odpowiednią do ich wartości. Ustalenie nawet umiarkowanej ceny, oznaczało podwojenie kosztów. Niektórych towarów nie można było jednak odkupić. Przykładowo, gdy ktoś próbował przemycić młodego niewolnika przebierając go w ubiór obywatela, by nie płacić za niego cła, a niewolnik ujawniał prawdę, celnik na miejscu darował mu wolność. Jeśli podróżny mógł dowieść, że naruszenie przez niego przepisów było naprawdę tylko błędem, a nie usiłowaniem oszustwa, traktowano go wyrozumiale; udawało mu się ujść tylko z grzywną równą podwójnej normalnej opłacie celnej .

Przy poborze ceł dochodziło do nadużyć. Dzierżawcy ceł często pobierali niesłusznie nałożone cła oraz zawyżali ich wysokość. W związku ze skargami kupców, ze zjawiskami nadużyć starali się walczyć różni cesarze. Próby centralnych regulacji mających na celu ograniczenie nadużyć, nie zawsze były skuteczne, gdyż w funkcjonującym systemie zarówno poborcy jak i nadzorujący ich urzędnicy byli zainteresowani maksymalizacją zysków. Skarg na niespra-

wiedliwość i krzywdy związane ze ściąganiem danin nie brakowało nawet w czasach rozkwitu cesarstwa, a więc w okresie, kiedy administracja rzymska działała sprawnie i pod kontrolą władz centralnych. Ludność prowincji bardziej protestowała przeciw metodom ściągania danin aniżeli przeciwko ich konieczności. Czasami, zwłaszcza w okresie panowania cesarza Hadriana (117–138 AD) imperium rzymskie łagodziło niektóre restrykcje związane z wymogami daninowymi, a nawet przekazywało ich określanie i egzekucję poszczególnym miastom.

Działania dzierżawców, ale i ich nadzorców – urzędników imperialnych czy lokalnych – oparte były nie tylko o istniejący system, ale i o tradycję, często cechowały nie tylko nadmierne obciążenia, ale i brutalne metody egzekucji wymaganych, danin – ceł i podatków. Egzekucja należności niekiedy mogła doprowadzić aż do wystawienia na sprzedaż majątku dłużników, a czasami – niewypłacalnych dłużników – wręcz do ich uwięzienia. Niektórzy z tych dłużników byli okrutnie torturowani. Torturom poddawano także ich dzieci a nawet byli zmuszani do sprzedaży własnych dzieci by zapłacić wygórowane wymogi poborców .

Z drugiej strony, uwagę przykładano również do ochrony płatników przed nadużyciami. Nadużycia poborców danin publicznych były surowo karane.

Współcześnie w wielu krajach praktycznie nie słyszy się o odpowiedzialności urzędników za nadużycia (złe decyzje, niesłuszne, bezpodstawne egzekucje itp.) w poborze ceł i podatków. Skutki tych nadużyć są niemalże identyczne z tymi jakie miały miejsce w starożytności – ludzie w wyniku błędów urzędników tracą swoje majątki, choć raczej rzadko skazywani są na ograniczani lub pozbawienie wolności. Obok zaostrzania kar za oszustwa celne i podatkowe, powinna wzrastać dotkliwość sankcji nakładanych na urzędników skarbowych za ich nadużycia.

W naszej kulturze judeo-chrześcijańsko-śródziemnomorskiej, mimo tak długiej, historii celnictwa i celników, politycy, rządy, ministrowie, administracje celne i sami celnicy, nie wyciągają z niej wniosków korzystnych zarówno dla budżetów państw jak biznesu. Szkoda.

ТОРГІВЛЯ ЯК ФАКТОР ВЗАМОДІЇ РИМСЬКОЇ ІМПЕРІЇ ТА ВАРВАРСЬКОГО СВІТУ В ПІЗНЬОАНТИЧНУ ДОБУ (III–V ст.)

Виноградов Геннадій Миколайович
Дніпровський гуманітарний університет (м. Дніпро)

Доцільно зробити кілька загальних зауважень, дотичних до теми: по-перше, йдеться про період поступового, інколи трагічного, втім невпинного процесу впровадження християнства в Римській Імперії спочатку як одного з легітимних, поряд з іншими, віровчень в країні, а після 381 р. – державної релігії; по-друге, розглядається саме так звана пізньоантична чи

ранньохристиянська доба, адже про Середньовіччя можна говорити тільки з 492 р.; по-третє, прискорене й болісне "переформатування" Імперії в політичному, соціальному, релігійно-культурному та інших вимірах об'єктивно спонукало до пошуку й застосування нових методів організації внутрішньодержавного життя та зовнішньополітичних взаємин, кризовий стан яких став звичним явищем.

Інноваційна діяльність представників римської керівної, аристократичної, чиновницької, військової тощо еліти не могла, звичайно, оминути торгівельну сферу з огляду на її класичну посередницьку роль у функціонуванні будь-якого соціального організму; загальновідомою є роль торгівлі в зовнішніх контактах держав як у безпосередньо економічному, так і в політичному, культурному, дипломатичному й інших вимірах. Ризикованість, але безсумнівна ефективність торгівлі не могла не привабити римських можновладців для налагодження успішніших взаємин з варварським світом ще з республіканських часів, втім трагічні реалії системної кризи II–V ст. й інтенсивні пошуки максимально результативних способів її подолання, зокрема в протистоянні варварській навалі, суттєво активізованій з огляду на послаблення Риму, спонукали до якісної модернізації налагодженої раніше торговельної інфраструктури у напрямку включення до її структури нових перспективних елементів.

До останніх, на нашу думку, слід віднести ті, які були пов'язані безпосередньо чи опосередковано з християнським віровченням, що впродовж уже III ст., навіть не маючи офіційного статусу, все активніше залучалося до вирішення найболючіших питань, без перебільшення, порятунку римської державності. Оскільки християнам протистояла переважно агресивно-вороже налаштована язичницька більшість Імперії, перші мали демонструвати неабиякі професійні та моральні чесноти для показування переваг і християнства як такого, і власної цінності як підданих імператора. Переважно латентні, а зрідка – відкриті прихильники християнства (з числа, зрозуміло, найвищої аристократії – адже тільки це могло гарантувати збереження життя – як мати імператора Костянтина І Олена, або вже християни, або знаходячись в процесі катехізації) все частіше віддавали перевагу християнам у вирішенні складних питань, цілком розраховуючи на їх ділову сумлінність і доброчесність. Стосунки з варварським світом належали до найскладніших, тому активне застосування християн було цілком логічним; крім того, поширення своєї віри на цивілізований і варварський світи належало до сакральних справ християн, співпадаючи з геополітикою як язичеського Рима, так і вже християнізованого на ранніх етапах.

Письмові джерела містять порівняно мало свідчень про конкретні факти торговельних контактів Риму з варварами (кельтами, германцями, фракійцями, іллірійцями, слов'янами та іншими) зазначеного перехідного періоду Імперії від строкатої язичницької культурно-релігійної системи до християнської. Усі свідчення неодноразово публікувалися мовами оригі-

налу та перекладами з коментарями різного рівня ґрунтовності; крім того, досить багатою є також історіографічна традиція, оскільки науковці не могли оминути увагою будь-які свідчення римсько-варварських взаємин. Досить багатий асортимент конкретних товарів засвідчують археологічні джерела, кількість яких, на відміну від письмових, щорічно зростає. Втім, традиційно історичній науці бракує нових якісних концепцій чи бодай гіпотез щодо причин, передумов, мотивів, цілей тощо переважно латентного смислового навантаження вказаних взаємин; науковці традиційно характеризують факти останніх, конкретні чи можливі часові та просторові орієнтири, асортимент, роблячи в цілому банальні висновки стосовно існування більш-менш регулярних торгових зв'язків.

На наше переконання, торгівля мала стати чи не найефективнішим фактором взаємовідносин Риму з варварським світом як у дохристиянську добу, так і в період інтенсивної християнізації Імперії. По-перше, високоякісні та різноманітні товари Римської Імперії приваблювали насамперед варварську еліту та надихали останню до більш інтенсивної і тривалої співпраці. Правда, Рим, навчений гірким досвідом, досить регулярно вводив обмеження на продаж варварам зброї чи інших потенційно "мілітаристських" товарів як у періоди загострення стосунків (навіть можливого), так і, можна сказати, профілактично. По-друге, римська товарна "система координат" навколо варварів обов'язково мала досить швидко сприяти цивілізованості варварів, адже товари, призначені для поширення серед останніх, спеціально рясно прикрашалися римською державною символікою, латинськими літерами, а з поширенням християнства – відповідними теологічними та естетичними аксесуарами. По-третє, зростання християнських мотивів в римських товарах "варварського" призначення (переважно ненав'язливих, розчинених в орнаментах чи прикрасах) вже з рубежу III–IV ст. може свідчити про активізацію як посередницької ролі торгівців в поширені християнства серед варварів, так і, одночасно, про активне використовування товарів і фактору торгівлі як такої християнськими місіонерами для оптимізації прозелітизму.

Зрозуміло, що перевантажене символічно-містичними мотивами і сюжетами, відверто абсурдне з точки зору язичників, століттями чи навіть тисячоліттями орієнтованих на більш логічні й зрозумілі політеїстичні культи, християнське віровчення обов'язково на початкових етапах викликало спротив варварів, ефективно "нейтралізувати" чи бодай пом'якшувати який можна було за допомогою своєрідного "посередництва" привабливих товарів, поступово, ненав'язливо привчаючи неофітів до нових таїнств, догматик та ритуальних практик. Римська Імперія в процесі екстенсивного територіального і релігійно-ідеологічного примноження, що було об'єктивною реакцією на системну кризу, обов'язково мала використати фактор торгівля як досить ефективний і, без перебільшення, універсальний засіб подолання останньої.

ПРИНЦИПИ ФОРМУВАННЯ ПОДАТКІВ У КИЇВСЬКІЙ РУСІ

Колесник Олександр Володимирович
Вінницький фаховий коледж економіки та підприємництва Західноукраїнського національного університету (м. Вінниця)
Голєва Тетяна Володимирівна
Вінницький технічній коледж (м. Вінниця)

Виникнення податків, становлення та розвиток податкової системи є однією з головних ознак класового суспільства та формування держави. Тому питання щодо виникнення та розвитку окремих видів та форм оподаткування завжди були і будуть актуальними для історико-правової науки.

Первісною формою оподаткування були дари, поклони та данина, відомі східнослов'янським племенами, які вже починаючи з VI ст. проживали на території, що простягалась від Онезького й Ладозького озер до пониззя рік Прут, Дністер, Південний Буг, від Карпат до Оки й Волги.

Це були численні племінні союзи полян, древлян, радимичів, дреговичів, сіверян, уличів, волинян, білих хорватів, кривичів, в'ятичів та інших.

Поляни, які займалися землеробством і скотарством, мали повинність у вигляді поземельної податі, яку вони сплачували хазарам від рала (плуга).

"Повість минулих літ" свідчить, що у 859 р. варяги із замор'я стягували данину з чуді й зі слов'ян, й з мері, й зі всіх кривичів, хазари брали з полян й з сіверян, й з в'ятичів по срібній монеті й по білці від диму.

У "Повісті минулих літ" міститься згадка про данину, стягувану з окремої будівлі – диму. У 883 р. князь Олег покорив древлян і визначив данину – по чорній куниці з житла, а також встановив данину ільменським слов'янам і кривичам. За свідченням "Повісті минулих літ", Олег почав зводити міста і встановив данину слов'янам й кривичам, й мері, поклав і для варяг давати дань від Новгорода по триста гривень щорічно задля збереження миру, що і давалось варягам аж до самої смерті Ярослава. Про це стало відомо радимичам, котрі жили на березі річки Сожі. Вони без опору почали самі сплачувати данину київському князю, який їх захищав від хазар. Об'єднавши під своєю владою величезну територію, київські князі утримували її в підпорядкуванні за допомогою військової сили, прагнучи при цьому організувати господарське управління на цих землях.

Полюддя стягувалось у формі "поклону" безпосередньо князем чи його представниками на місцях, іншою формою стягнення полюддя, коли його привозили до Києва, був "повоз". Ці повинності мали натуральну форму та повністю відповідали початковій організації системи оподаткування. полюддя звичайно сплачувалося продуктами сільського господарства та промислів (хліб, мед, хутро тощо).

Податкові норми містились, зокрема, у ст. 42 Короткої редакції Руської Правди, яка передбачала настанову для вірника: "вірнику належить взяти на тиждень 7 відер солоду, а також барана чи пів туші м'яса чи дві ногати; а в середу різану чи сири; також в п'ятницю, а хліба чи пшона узяти скільки зможуть з'їсти; а курей брати по дві на день; поставити чотири коня та годувати їх досита; а вірнику сплачувати 60 гривень, 10 різан та 12 вірин; а при в'їзді гривню; якщо ж знадобиться цьому під час посту риби, то взяти за рибу 13 різан; усього всіх грошей 15 кун; а хліба давати скільки зможуть з'їсти". Цією статтею передбачалось збирання віри протягом тижня за розпорядженням Ярослава.

Сплата податей на користь монголо-татар здійснювалась як у натуральній, так і в грошовій формах, переважали прямі форми оподаткування. Основним поземельним податком на користь ординської казни був "харадж". Відомий також цільовий податок на утримання емірів та державних чиновників – "іхраджат", який стягувався частково в грошовій, частково в натуральній формі. Подекуди з метою стягнення податків періодично здійснювався перепис населення, господарства та майна. Усі, хто увійшов до державних списків, змушені були вносити до казни так званий "тагар" – пшеницю, дві мотузки, одну білу монету, стрілу, підкову.

Завоювання земель Русі ордами Батия та встановлення іга іноземних загарбників, без сумніву, вплинуло на державний лад цих земель, князі зберігали усі свої повноваження на підвладній же їм території, відносно самостійно правили своєю землею, водночас вони перебували під постійним наглядом представників золотоординських ханів на землях Русі – баскаків. Система баскацтва була запроваджена у Північно-Східній та Південно-Західній Русі у 1257 р.

Таким чином, на підставі проведеного дослідження можна зробити висновок, що первинною формою прямого оподаткування була данина, яка стягувалася князем з підпорядкованих йому племен у формі натуральної повинності. З часом, з розвитком та ускладненням функцій князівської влади, виникненням бюрократичного апарату, з'являються складніші види прямих податків, основними об'єктами оподаткування яких були подвір'я. У подальших дослідженнях доцільно було б висвітлити процес еволюції фінансово-адміністративних функцій князівської влади в Київській Русі.

ДЕСТРУКЦІЯ ПРОЄКТУ "РУСЬ": ТРАНСФОРМАЦІЇ СХІДНОЇ ЄВРОПИ В ТРИКУТНИКУ ЕКОНОМІКИ, ПОЛІТИКИ ТА ІДЕОЛОГІЇ (X–XV ст.)

Колесников Костянтин Миколайович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

У добу Середньовіччя на східних кордонах християнської Європи виникнула Київська Русь – потужна поліетнічна держава, правителі якої з

кінця X ст. намагалися втілити амбітний проект розбудови ідеального християнського політикуму, взявши за основу релігійну політико-правову теорію і практику Візантійської імперії. В результаті постала яскрава східноєвропейська цивілізація, яка в економічному, політичному та етнічному відношенні виявилася напрочуд рихлим утворенням. Це утворення до певного часу трималося на трьох "скріпах" – трансконтинентальній торговельно-логістичній річковій мережі, відомій як "путь із Варяг у Греки", правлячій династії князів-нащадків Володимира Святого, які тільки й вважалися законними суверенами цієї землі, та централізованій церковній організації, очолюваній "митрополитом Київським та всієї Русі". "Русь" відбулася як периферія, або супутникова цивілізація, Візантії – Царства Ромеїв (Βασιλεία τῶν Ῥωμαίων), або Імперії Римлян, що бачилася її інтелектуалам як тисячолітня християнська політія – імітація Царства Небесного, що існуватиме до кінця світу, другого Пришестя й Судного дня.

Не переживши Середньовіччя, Візантія і Русь, ядро і периферія східнохристиянської цивілізації, занепали набагато раніше кінця світу, до якого напружено готувалися. 1204 р. в ході Четвертого хрестового походу "Новий Рим" було захоплено "франками", які створили на місці "Імперії Греків" (католики, християни латинського обряду, не сприймали Візантію як другий Рим) Латинську імперію, що офіційно називалася Romania, Ρωμανία, Imperium Romanus – "Імперія Римлян". Не дивлячись на те, що в 1261 р. Михайло VIII Палеолог відновив Візантійську імперію, подальше її животіння було звичайною інерцією попереднього розвитку, коли вже і мови не могло бути про якийсь універсалізм, богообраність, взірцевість цієї імперії. 1453 р. пала її столиця – Константинополь, що на момент загибелі встигнув перетворився на місто-державу. Останнім уламком імперії залишалося князівство Феодоро в Криму, правителі якого після падіння Візантії проголосили себе самодержцями. Так, збереглися написи господаря (пана) Готії автократора Ісаака ("ΗCAAK ΑϒΘω(Κϱα)Τυ"). 1475 р. турки скорили кримську Готію. Османський султан Мехмет II Фатіх, покоритель Константинополя і Трапезунда, оголосивши себе правонаступником римських імператорів з титулом Кайсар-і Рум – "Цезар Риму", не потребував конкурентів, готових очолити новий хрестовий похід.

Отже, Візантія сконала в Криму, нарешті закривши проєкт християнського "Нового Риму". Смерть цього "проекту" невдовзі відгукнеться у зовсім неочікуваному місці – на Москві.

Русь, цивілізаційна периферія імперії, рухалася до прірви майже синхронно зі своїм центром. У першій половині – середині XII ст. приходить до занепаду "путь із Варяг у Греки". Причин було багато: процеси повільної феодалізації давньоруського суспільства та економіки, пожвавлення воєнно-грабіжницької активності кочовиків-половців на степовій дніпровській ділянці "Путі", відновлення італійськими купцями прямих

торговельних контактів через Середземне море після Першого хрестового походу та створення держав хрестоносців у Леванті. Найважливішою з внутрішніх причин занепаду "путі із Варяг у Греки" була зміна форми дружино-колективної експлуатації населення на вотчино-індивідуальну. Замість полюддя – стягування князем і дружиною з підкорених племен данини, яка реалізовувалася на зовнішніх ринках, поширюються боярські вотчинні господарства. В X–XI ст. хутро, віск, мед, коноплі і раби – примітивні продукти, отримувані з полюддя – стають товарами, які князі і бояри відправляють на продаж річково-морським шляхом "у Греки", а звідти вивозять досконалі предмети розкошів зворотнім шляхом "у Варяги". Ці крайні точки маршруту з'єднуються військово-торговельною активністю князівських дружин, провідники яких і стають бенефіціарами безмитної зовнішньої торгівлі продуктами данини. Така модель екзо-експлуатації, що поєднувала примітивне данництво з просунутою комерцією, гарантувала князям надприбутки. Втім, з огляду на розростання княжого роду (з кінця XI ст. можна говорити про окремі гілки єдиної династії, а з другої третини XII ст. – про локальні династії зі спільним корінням) і процеси "окняжіння" земель, більшості представників князівсько-дружинного правлячого класу (особливо тим з них, хто отримав княжі столи у віддалених від магістрального зовнішньоекономічного маршруту землях) не залишалося місця у вигідних заморських комерційних експедиціях. Без такого джерела прибутків середні та дрібні князі – молодші родичі і віддалені нащадки могутніх володарів старших столів Києва, Чернігова, Переяслава, Полоцька тощо, не змогли б утримувати власні дружини, якщо б не розпочали процесу "обоярення" земель – роздачі земель із залежним населенням своїм старшим дружинникам. На цих землях за взірцем княжих господарств утворювалися вотчини, головним гаслом яких, кажучи метафорично, була теза "все виробляється вдома". Вотчина являла собою замкнену суспільно-економічну комірку – автаркічну одиницю натурального господарства, що, звісно, не додавало системної єдності проєкту "Русь". Із занепадом "путі із Варяг у Греки" та поширенням вотчин, як основних одиниць натуральної нетоварної економіки, впала перша "скріпа", що тримала єдність Київської Русі.

Наступна "скріпа" давньоруської цивілізації – Рюриковичі, точніше княжа династія св. Володимира, – природно втрачала об'єднавчу функцію у міру свого розростання та виникнення місцевих династій удільних князівств, деякі з котрих уже з XIII ст. почали претендувати на статус "великих". Після єдиновладного правління Володимира Святославича і Ярослава Володимировича тривав період "колективного сюзеренітету" над Руссю старших князів Ярославичів та їхніх нащадків (1054–1113 рр.). Один з останніх – Ярославів онук Володимир Всеволодович (Мономах) відновив на Русі єдиновладне правління, що протрималося до смерті його сина Мстислава Великого у 1132 р. Вже під 6642 (1134) роком новгородський літописець, досить віддалений від подій навколо стольного града Русі, з

гіркотою записав: "…и раздрася вся земля Руская". В цьому контексті "раздрася" означало: розірвалась, роз'єдналась, вступила в смугу смути. З цього часу Київська Русь перетворилася на федерацію земель-князівств під верховним сюзеренітетом київського великого князя. Однією з півтора десятка напівсуверенних земель була Київщина зі своїм княжим столом, який уважався старшим серед усіх. Через це за нього тривала запекла боротьба між різними княжими домами, а своєї власної, "київської", династії так і не виникнуло. Таким чином, до монгольського погрому 1240 р. Київ одночасно був і "призом" у міжусобній боротьбі князів, і політичною столицею Руської феодальної "федерації". Значення Києва як політичного центру Русі почало занепадати після 1169 р., коли представник молодшої гілки Мономаховичів володимиро-суздальський князь Андрій Юрійович (Боголюбський) на чолі коаліції 11 князів ущент сплюндрував захоплене місто та, більше того, не сів на київський великокняжий стіл, а залишив у місті свого намісника – молодшого брата Гліба, першого київського князя, хто не титулувався "великим". Цим політичним кроком Андрій відокремив титул великого князя від княжого столу Києва. Після нього це стає нормою. Так, напередодні монгольського нападу контроль над Києвом належав галицькому князю Данилові Романовичу, але від монголів місто захищав його воєвода Дмитро. Після навали монголів і встановлення їхнього панування над Руссю нічого посуті не змінилося, хіба що київський стіл здобувався тепер не у відкритій військово-політичній боротьбі, а внаслідок принизливих інтриг і прямої корупції при ханському дворі в Сараї. Київський стіл номінально залишався найстаршим, але після 1240 р. ярликом на київське князіння розпоряджалася Орда. Київ утратив значення політичної столиці (загальноруським економічним центром він уже не був після занепаду "путі із Варяг у Греки"), хоча певний час великий князь продовжував називатися "київським". Землі-князівства Русі опинилися в прямій залежності від Орди. Так вилетіла друга "скріпа" проєкту "Русь".

Третя "скріпа" не забарилася… Православний митрополит, чия кафедра була в Києві, після 1240 р. залишився без регулярної княжої підтримки, адже місто перестало бути резиденцією верховного суверена. Це було вкрай незручно не тільки з практичного боку, це йшло врозріз із візантійською концепцією симфонії духовної і світської влади, прихильниками якої були середньовічні православні інтелектуали. Християнська політія передбачала гармонійні стосунки між світською і духовною владою – симфонічне правління Царя і Патріарха або, в нашому випадку, – князя і митрополита. 1299 р. митрополит Київський і всієї Русі Максим переїхав до Володимира-на-Клязмі – столиці Володимиро-Суздальського князівства, правителі якого вже кілька десятиліть претендували на титул великого князя київського. 1308 р. наступний духовний пастир Петро переніс кафедру митрополита Київського в Москву, де вона залишалася в такому статусі до Флорентійської унії 1439 р. З огляду на територіальну від-

даленість та ускладнення реальної комунікації, 1303 р. патріарх Константинополя Афанасій I та Василевс Андронік II Палеолог погодили прохання короля Русі Юрія I Львовича створити окрему Галицьку митрополію. Впродовж XIV ст. вона кілька разів то скасовувалася, об'єднуючись з київською, то знову поновлювалася. Як бачимо, на зламі XIII–XIV ст. з розділом київської митрополії Київ перестав бути духовною столицею Східної Європи.

Наприкінці високого Середньовіччя проєкт "Русь" припинив своє існування. Політичні, правові та культурні інститути, створені за п'ять століть його історії, за інерцією продовжували існувати ще мінімум століття в усіх землях-князівствах. Переважно вони затрималися на колишніх окраїнах. Центр, осердя Русі, – Київщина, Чернігівщина і Переяславщина – було ніби виїдено. Але і на околицях Русі все яскравіше проявлялися регіональні особливості та вплив сусідів. Приміром, Московське князівство, що виникнуло на рубежі XIII–XIV ст., невдовзі зміцнилося шляхом запозичення інститутів ординської військово-політичної моделі та впродовж XV ст. поглинуло більшість північно-східних земель-князівств. Проте, за весь цей час Москва, князі якої спромоглися закріпити за собою титул і володіння великих князів Володимирських, та інші князівства Північного Сходу, перетворившись на окремий улус Золотої Орди, втримали хіба що зовнішні атрибути політичної культури Русі. Натомість землі Руського королівства, що постало в другій половині XIII ст. з Галицько-Волинського князівства, попри залежність від Орди та міцні контакти з монархіями Центрально-Східної Європи, не тільки повною мірою зберегли політико-правові інститути Київської Русі, але також залишили собі її ім'я. Так, королі (Малої) Русі з династії Романовичів зберегли у власній титулатурі назву "Русь".

У пізньому Середньовіччі Русь зійшла на маргінеси. Невдовзі після згасання династії галицько-волинських Романовичів назва "Русь" з'явилася в титулі польських королів, які виступили як правонаступники останніх, кінець кінцем інтегрувавши в 1435 р. до Польської Корони частину Королівства Русі у вигляді Руського воєводства. Литовські великі князі, встановивши верховний сюзеренітет над більшістю земель-князівств Київської Русі, також не відмовили собі в статусі князів і господарів Русі. В титулатурі північно-східних князів колишньої Київської Русі до кінця XV ст. жодного разу не було використано ім'я "Русь". Воно збереглося лише в титулі московського митрополита, який до 1448 р. офіційно звався "київським" та "господарем Русі". Іван III Васильович (1462–1505 рр.) став першим московським великим князем, хто напівофіційно використав титул господаря (domini) щодо всієї Русі, в такий спосіб висунувши претензії литовським князям на "київський спадок".

На межі пізнього Середньовіччя та ранньої Модерної доби на Північному Сході Європи постало гібридне дитя давньої Русі та Орди – Московське царство, православні володарі якого намагалися еклектично

поєднати релігійно-ідеологічну спадщину Русі, претензії на спадкоємність від другого Риму та політико-інституційну практику Золотої Орди. На Москві готувалася доктрина “Москва – третій Рим”. На Півдні та Заході колишньої Київської Русі, де панували королі польські та великі князі литовські, для повноцінного осмислення свого власного минулого, тобто для усвідомлення масштабності й значущості Русі – стародавнього проєкту взірцевого християнського політикуму – ще не настав час. Таке осмислення відбуватиметься приблизно між 1569–1648 рр. та пізніше в роки Української національно-визвольної війни призведе до справжньої геополітичної революції в Центрально-Східній Європі.

СИСТЕМА ПОДАТКІВ ТА ЗБОРІВ НІМЕЦЬКИХ МІСТ ПЕРІОДУ ВИСОКОГО СЕРЕДНЬОВІЧЧЯ

Стародубець Галина Миколаївна
Житомирський державний університет ім. І. Франка (м. Житомир)

XI–XII століття стало для Західної Європи періодом відродження та зароджеення нових міст, що, у свою чергу, супроводжувалося комунальними революціями, метою яких було бажання міщан вирватися з-під влади феодалів, короля чи церкви. Боротьба велася різними методами та засобами і почасти вирізнялася своєю запеклістю та тривалістю. Однак власники міст та городяни часто знаходили спільне рішення шляхом укладення так званої “хартії вольностей”, в якій чітко обумовлювалися права і обов’язки обох сторін. Як слушно заявляє Поло де Больє Марі-Анн, “селяни були готові заплатити будь-яку ціну за хартії вольностей, й іноді вони по вуха влазили в борги, щоб купити їх. Світські і церковні феодали виявили для себе ще одне джерело грошових надходжень, необхідних в нових економічних умовах ринку, що розвивається”.

Мета нашого досдіження полягає у тому, щоб прослідкувати, яким чином зміна правового статусу німецьких міст відобразилася на системі податків та зборів, які сплачувалися городянами.

У міру розвитку комунального руху городяни або звільнялися з-під влади феодала, або хоча б домагалися від нього торгових привілеїв і відміни важких податків, як от: виконання традиційних сеньйоріальних повинностей – відробіткової та натуральної ренти і різних феодальних платежів. Так, на початку XII ст. Генріх V звільнив усіх мешканців міста Шпейере і тих, “хто згодом захоче жити в ньому, звідки б вони не прийшли і якого б стану не були, від побору найгіршого і непосильного, а саме від тієї його частини, яка в просторіччі називається budeil, через яку все місто знаходиться під загрозою крайньої бідності”.

Обов’язки міст-комун відносню власника міста обмежувалися зазвичай лише щорічною сплатою певної, порівняно невисокої грошової

ренти і обов'язком виставляти в разі необхідності невеликий військовий загін на допомогу сеньйору. Для прикладу, міське право Аугсбурга 1156 р. регламетувало суму податку для єпископа: "Від суми торгового мита йому належать 6 талантів ... Від дворів єпископу давати 4 таланти до свята св. Михеля". Крім того, "всякий раз, коли єпископ за наказом імператора, або за потребами своєї церкви вирушає в папську курію, городяни повинні надати йому для військових потреб 10 талантів".

Варто зазначити, що власники міст так само були зацікавленні в його торгівельній активізації. Так, архієпископ Кельнської церкви Арнольд у протистояні міщан м. Медебах (Medebeca) з місцевими феодалами зайняв сторону мешканців міста. Він виступив проти "нових поборів з м'ясного ринку (in macello), з купецьких рядів (in tecis mercatorum), від чого ринок занепав і майже весь покинув це місце (loco)". В результаті городяни отримали захисника своїх інтересів, зацікавленого у тому, щоб "на ринку дотримувався мир".

У нійпривілейванішому становиші виявилися так звані "імперські міста". Фактично вони отримували свободу, перебуваючи у статусі формальної залежності від імператора. Ці міста мали право чеканити власну монету, оголошувати війну, укладати мир тощо. Так, міщани імперського міста Шпайєр отримали від короля звільнення "від всякого торгового мита, яке до сих пір мало стягуватися в місті; ... або яке стягувалося з тих, хто провозить власне майно на власних або орендованих кораблях". На початку XII ст. купці м. Фрейбург (Friburg) отримали від короля на заснованому ним ринку "місце для побудови їхніх будинків на праві приватної власності. Від кожної ділянки було визначнено 1 солід загальноприйнятою монетою як щорічний чинш, що сплачується в свято св. Мартіна. Для усіх купців скасовувалося торгове мито". "Купцям міста Гослара забезпечується вічне і непорушне право, за яким їхні товари і угоди будуть вільні від будь-якого побору в усій імперії, за винятком трьох місць, а саме Кельна, Тіля (Tyele) і Бардевіка". Імператори, як правило, всіляко підтримували такого роду напівнезалежний статус своїх міст, обмежуючи зазіхання феодалів та церкви на їх фінансові або матеріальні прибутки. "Всі міські побори, – зазначав Фрідріх II, – повинні сприяти справам городян (ad negocia burgensium debent adiuvare), а потім вже благу кліриків і церков".

На відміну від селян, городяни буди особисто вільними, однак регламентація їхнього життя вирізнялася суворістю. Щоб зберегти свій статус і не втратити права вільного городянина, вони повинні були дотримуватися багатьох правил і законів, які визначали їхнє життя. Одним з обовязків була сплата різного роду муніципальних платежів. За традицією у визначений нами період не було єдиного оподаткування міст, хоча міг стягуватися податок для покриття виняткових витрат, таких як будівництво стін міста. "Основним джерелом муніципального доходу було майно, яким місто володіло і яке здавалося ним в оренду. Також

важливими були збори, отримані за використання ринку, та штрафи, накладені за порушення міських «законів»". Усі ці платежі чітко фіксувалися у відповідних грамотах.

Таким чином, зміна правового статусу міст зумовила зміну податкових платежів та зборів городян. У масі своїй міста звільнилися від феодальної залежності, як правило, не сплачували єдиного податку. Основним джерелом муніципального доходу виступали судові збори, плата за оренду міських будівель або користування землею тощо.

ПОДИМНИЙ ПОДАТОК У СЕРЕДНЬОВІЧНІЙ ЄВРОПІ (НА ПРИКЛАДІ ГЕРЦОГСТВА БРЕТАНЬ)

Смерека Богдан Володимирович
Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (м. Львів)

Про збір подимного податку в герцогстві Бретань, розташованому на однойменному півострові на північному заході Франції, нам відомо з другої половини XIV ст. (термін "fouage" зустрічається в бретонських джерелах ще з XIII ст., однак тоді це був різновид місцевого мита, яке не мало відношення до означеного податку). Найбільш очевидними причинами впровадження прямого оподаткування домогосподарств були спустошена казна та загальна розруха, як результат тривалої Війни за бретонський спадок (1341–1364).

Восени 1365 р. у м. Ванн були скликані Штати Бретані, які 20 жовтня прийняли рішення дозволити новому герцогу Жану V де Монфору збір надзвичайного податку за тарифом 20 су з одного "диму". У 1420-х рр., в час правління Жана VI Мудрого (1399–1442) тариф зріс до 40 су, потім до 60 су у 40-х роках XV ст. Наприкінці століття ця сума досягла 7 ліврів, 17 су і 6 деньє (1 ліვр = 20 су; 1 су = 12 деньє).

Аби зростання тарифу не стало непідйомним тягарем для населення, Жан VI запровадив новий принцип стягнення податку. Одним "димом" оголошувалися три домогосподарства (для їх розрізнення новий "дим" іменуватимемо фіскальним, старий – реальним). Мешканці одного реального "диму" не були зобов'язані сплачувати саме третину від встановленого тарифу (6 су і 8 деньє). Все залежало від рівня статків родини – бідним допомагали їх заможніші сусіди (діяв принцип колективної відповідальності). Крім цього, існувала можливість звільнення від сплати податку для окремих категорій населення.

Щоб нова методика стягнення була чіткою і не призвела до зловживань, необхідно було отримати актуальну інформацію про число осіб, спроможних оплатити податок, та звільнених від нього. З цією метою у 1426 р. було розпочато загальний перепис "димів". Уся Бретань була

розділена на 9 округів, що відповідали місцевим єпархіям (діоцезіям). Відповідальними за збір в кожному із них стали вищі посадовці герцогства, пов'язані з казною: в окрузі Доль (фр. Dol, брет. Zol), Ренн (фр. Rennes, брет. Roazhon) і Сен-Мало (фр. Saint-Malo, брет. Sant-Maloù) – управитель фінансами, камергер і радник герцога Трістан де ла Ланд, в окрузі Корнуай (фр. Cornouaille, брет. Gerne, Kerne) – генеральний скарбник Жан Дроню, в окрузі Леон (фр. Léon, брет. Leon) – колишній аудитор Рахункової палати Еон де Керузере, в окрузі Треґор (фр. Trégor, брет. Dreger) і в замку Монконтур округу Сен-Брійо (фр. Saint-Brieuc, брет. Sant-Brieg) – генеральний прокурор Жан Доґе, в інших парафіях округу Сен-Брійо – колишній генеральний прокурор Жан Трусьє, в окрузі Ванн (фр. Vannes, брет. Waroch) – прокурор Олів'є дю Сельє, замінений пізніше сенешалем Жаном де Беннервеном, в окрузі Нант (фр. Nantes, брет. Naoned) – віце-канцлер герцогства Олів'є де Шамбальйон.

В залежності від розмірів єпархії в кожній з них перепис проводило від 4 до 10 комісарів (ділилися на групи по двоє). В разі, якщо якась місцевість була випадково пропущена, залучались резерви. Всього в переписі брала участь 261 особа. Було відвідано та описано 1196 парафій. Хоча основну частину роботи завершили до 1430 р., в окремих місцевостях герцогства перепис затягнувся до 1443 р.

Ревізія на місцях супроводжувалася укладенням звіту, що надсилався в Рахункову палату Бретані (фр. La Chambre des comptes de Bretagne; створена у 1369 р. у Ванні, в 1492 р. перенесена до Нанту) для перевірки і зведення в єдиний "Реєстр загального реформування димів" (фр. Registre de la réformation générale des feux). Цей документ було укладено після остаточного завершення усіх робіт, в час правління герцога Франсуа I (1442–1450). Його обсяг складає 237 аркушів. Опис кожної парафії включає в себе таку інформацію: кількість "старих димів" (згідно з попередньою ревізією 1395 р., матеріали якої не збереглися; в 1426 р. їх рахували за новими правилами – зазначалось число фіскальних, а не реальних "димів"); імена уповноважених і дата проведення перепису парафії; відомості про осіб, які підлягають оподаткуванню і звільнених від стягнення; число нових димів. Результати перепису 5 округів – Леон, Треґор, Корнуай, Сен Мало і Сен-Брійо – були опубліковані впродовж 2001–2016 рр. французьким медієвістом і палеографом Ерве Торше (передмову до другого тому написав видатний дослідник Середньовіччя Мішель Пастуро).

Звільненим від оподаткування, згідно з переписом 1426 р., було 18,6% населення герцогства. В першу чергу йшлося про дворянство, особливо чисельне на півночі Бретані (в округах Треґер і Сен-Брійо їх доля серед усіх, хто не платив подимне, склала 37,6 і 43% відповідно). "Привілейований стан" мав право звільнити від сплати податку одного орендаря (здольника) своїх угідь, однак в 5 округах кількість останніх (в категорії "звільнених") перевищувала число місцевих дворян. Не платили

подимне також соціальні низи (жебраки, безземельні селяни, вдови, окремі категорії ремісників тощо – загалом 8,4% населення герцогства чи кожен дванадцятий), духовенство і містяни. Останні фактично викуповували своє право бути звільненими від стягнення, сплачуючи компенсацію.

Усього перепис 1426 р. зафіксував 45 015 фіскальних "димів", на підставі чого Е. Торше зробив висновок про 750–800 тис. мешканців Бретані (тобто, оцінив середній чисельний склад одного домогосподарства на рівні 5,5–6 осіб). "Старих димів" (станом на 1395 р.) в переписі нараховано 64 358 і 1/3.

Попри певні лакуни (у бл. 40 парафіях округу Нант відсутні дані про число платників подимного), реєстр 1426 р. містить значний об'єм цінних (а головне, вірогідних) кількісних параметрів. Місцева влада активно послуговувалася ним впродовж усього XV і навіть в XVI ст. Причина полягала в т. ч. у небажанні проводити новий перепис, що було затратно для казни. Його не уклали навіть після того, як з літа 1462 по зиму 1463 рр. в герцогстві вирувала епідемія чуми, що суттєво вплинула на демографію регіону (обмежилися лише відправкою комісарів у найбільш постраждалі парафії).

Матеріали акції 1426 р. є цінним демографічним джерелом, на підставі якого можна не лише вивчати верстви бретонського суспільства першої половини XV ст., а й робити висновки про соціальні та демографічні особливості розвитку Франції наприкінці Середньовіччя (і одночасно на завершальному етапі Столітньої війни).

КОЛИ КАГАЛ ВИНЕН: ЯКІ ПОДАТКИ ПЛАТИЛИ КОВЕЛЬСЬКІ ЄВРЕЇ У ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XVI ст.?

Крішан Акаш Шубанович
Акціонерне товариство "Фармак" (м. Київ)

Протягом XVI ст. Ковель набув обрисів великого урбаністичного осередку Волині, який належав до категорії середніх міст, підпорядкованих королівській владі. Упродовж другої половини XVI ст. у місті проживали представники двох релігій: християни та іудеї. Самоврядними правами користувалися кожна з цих громад, однак право входити до складу маґістрату мали лише християни. Відповідно до існуючих традицій, іудеї мали мешкати в окремих кварталах. Ця релігійна спільнота перебувала під юрисдикцією старостинської адміністрації, тоді як християни мали свій маґістрат. Вищою апеляційною інстанцією для вірних обох релігій був старостинський суд.

Єврейська громада (кагал) з кінця XVI ст. активно розселялася територією міста. Це призвело до того, що представники місцевої

спільноти порушили усталений у більшості міст Речі Посполитої припис компактно селитися окремо від християн. Подібне розпорядження видала свого часу (1556 р.) володарка Ковеля Бона Сфорца, наказавши євреям тримати нерухомість лише на *Жидівській* вулиці. Проте до кінця XVI ст. члени кагалу вже проживали практично в усіх частинах міста. Єврейській громаді належав цілий шерег об'єктів, які знаходилися у віданні старших членів кагалу і задовольняли освітні та релігійні потреби вірних. Станом на середину XVI ст. відомо про існування "Жидівської" брами в системі міської забудови. Пізніше (до кінця XVII ст.) тут згадуються синагога ("божниця"), школа та кладовище ("окописько"), а, отже, ці культурні центри іудеїв існували там ще раніше (можливо, вже від початку XVI ст.)

Достеменно відомо, що ковельські євреї щороку сплачували певні податки ("pieprz, kolendy, wielkonocne, łaziebszczyzna, łuy") ще на користь першого власника нового урбаністичного осередку на Волині – князя Василя Михайловича Сангушка. На жаль, через скупість джерел не вдалося встановити розміри сплати цих грошових сум на користь місцевого дідича.

Нова володарка Ковеля – вже згадувана королева Бона – послідовніше підійшла до питання оподаткування міщан іудейського віросповідання. Так, вже 14-го серпня 1547 р. старший кагалу Ірш Іцькович надав у Володимирський ґрод привілей від володарки, згідно з яким остання звільнила місцевих євреїв від сплати усіх попередніх мит, але постановила стягувати з них чинш у розмірі в один "черлений злотий" від кожного дому (іудейського домогосподарства), причому комірники мали сплачувати вдвічі меншу суму – половину злотого. Цей податок ковельський кагал сплачував старості щороку у день святого Петра. Водночас королева Бона звільнила від сплати чиншу будинок місцевого рабина і це був чи не єдиний виняток з нових правил оподаткування "королівських людей" у місті.

Яскравим прикладом дотримання новоусталеної митної системи ковельськими євреями може слугувати випадок з місцевим торгівцем Шмойлом, який у листопаді 1548 р. отримав від королеви привілей, згідно з яким він звільнявся на 4 роки від сплати чиншу до скарбниці. Попередньо вказаний купець потрапив у татарський полон і втратив усі свої статки, а також мав викупити себе з неволі. Як бачимо, навіть у точковий спосіб володарка могла дбати про добробут іудеїв коронного домену в часи їх матеріальної скрути.

Надалі подібна практика збереглася мінімум до кінця досліджуваного нами періоду. Вже у 1556 р. 19 іудейських родин щороку сплачували по злотому, а 3 комірники по половині злотого на користь Бони Сфорци (а згодом – Сигізмунда Августа), причому дім "школьника" (рабина) був, як і задекларовано у привілеї раніше, звільнений від чиншу.

Водночас за "тримання" інших об'єктів комерційної нерухомості у місті ковельські євреї сплачували додаткові мита на користь королівської влади. Так, у тому ж році три члени кагалу орендували "руські дома" у

місцевих християн, за що сплачували незначні видатки – по 6 кіп грошей литовських, а ще п'ятеро володіли солодовнями, за що також сплачували по 10 кіп грошей литовських.

Протягом наступних десятиліть місцевий кагал значно збільшився у розмірах, бо у 1576 р. королівські поборці стягнули з нього вже 100 злотих. Цілком вірогідно, що саме далекоглядна митна політика королеви Бони заклала підвалини для економічного розвитку, а відтак чисельного зростання ковельської іудейської спільноти.

Оскільки, протягом XVI – першої половини XVII ст., місцеві євреї не мали права утворювати власні цехи або входити до складу "християнських" ремісничих об'єднань, то вони, відповідно, де факто могли сплачувати ще якісь додаткові мита за право займатися виробництвом і вести торгівлю на користь замку. Однак де юре жодних приписів у королівських привілеях щодо цього не зафіксовано. Часто в такому випадку мали місце численні зловживання владою ковельських старости та його урядників на місцях. Про це красномовно свідчить факт звернення ковельких "жидів" до нового дідича – короля Сигізмунда – на початку липня 1556 р. щодо припинення сваволі представників замкової адміністрації, які змушували місцевих ремісників задурно працювати на них.

Можливо, що на практиці ковельські іудеї і могли в поодиноких випадках кооперуватися з місцевими цехами, але в цей же час кар'єра місцевих ремісників єврейського походження не мала можливості розвинутися за жодних умов: їм (як "королівським людям") було заборонено висувати свою кандидатуру на щорічних елекціях цехмістрів, а, отже, і в межах цехових організацій вони знаходилися у підпорядкуванні "християнських" майстрів. Принагідно зауважимо, що лише наприкінці XVII ст. єврейське населення деяких українських міст Речі Посполитої змогло отримати право "вільно займатися ремеслами".

Отже, як бачимо, завдяки послідовній політиці королівської влади, ковельські іудеї протягом другої половини XVI ст. сплачували чітко визначені податки до скарбниці, але разом з тим мали і цілий ряд митних привілеїв, які сприяли подальшому розвитку місцевого кагалу в економічному аспекті.

ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЯ ЗОВНІШНЬОЇ ТОРГІВЛІ ТА ДИПЛОМАТІЇ НІДЕРЛАНДІВ (XVI–XVII СТОЛІТТЯ): ЗОВНІШНЬОПОЛІТИЧНИЙ ТА ІСТОРИКО-РЕГІОНАЛЬНИЙ ДИСКУРСИ

Ціватий В'ячеслав Григорович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Голландія – це історична область на заході Нідерландів. У низці країн цю назву вживають щодо всього королівства Нідерландів. Спочатку ці

землі займало графство Голландія, що входило до Священної Римської імперії. Згодом Голландія стала однією з держав, що утворили Республіку семи об'єднаних провінцій Нідерландів (існувала з 1581 по 1795 рр.). У XVI ст. в Нідерландах відбулася перша буржуазна революція, яка поєднувалася з національно-визвольною боротьбою проти панування іспанців.

Ранньому капіталістичному розвиткові Голландії допомогли особливості її інституціонального політичного устрою, географічне розташування та високий рівень соціального розвитку. Нерозвиненість феодальних відносин сприяла переходу сільського господарства на фермерський шлях розвитку. Аграрний сектор привів до створення високорозвиненої харчової промисловості. Голландія спеціалізувалася на виготовленні сиру, м'ясо-молочної продукції та цукру. Багато галузей працювали на експорт. Зовнішня торгівля інституціонально формувалася у нові моделі торговельних міждержавних відносин і дипломатичних практик.

Важливим заняттям населення залишалося рибальство. Провідною галуззю голландської промисловості стало суднобудування. Це вивело Голландію на перше місце у світі за розмірами та якістю військового й торгового флоту. Економічне процвітання державі забезпечувала саме міжнародна торгівля та дипломатія.

Самим передовим для свого часу був фінансовий ринок Голландії. У містах діяли товарні й фондові біржі. Цікавим фактом є те, що в цей період набувають інституціонального розвитку бухгалтерські знання в Ранньомодерній Європі. У XVI і XVII ст. широкого поширення і значних висот у створенні правил і процедур досягла система подвійної бухгалтерії: італійська бухгалтерська школа (італійська модель бухгалтерського обліку). Поява "Трактату про рахунки і записи" францисканського ченця Луки Пачолі стала справжньою революцією фінансово-бухгалтерської справи. Поступово принципи подвійної бухгалтерії Луки Пачолі стали надбанням усього світу. Метод подвійного облікового запису поширився на європейські та азіатські країни.

Голландія почала своє економічне піднесення. Першою країною переможного капіталізму Голландія стала в силу цілої низки причин. Нідерланди не можна назвати країною класичного феодалізму. Слабка розвиненість кріпосницьких відносин сприяла ранньому особистісному звільненню селян, а нерозвиненість найважчих форм феодальної залежності привела до процесу комутації ренти, звільнення селян і розвитку там орендних відносин.

Приморське положення забезпечило країні розвинене суднобудування. У XVII ст. Голландія мала найпотужніший із флотів у світі, у складі якого налічувалося 15 тисяч торгових суден і тисяча військових. Саме розвинене кораблебудування визначило головну спеціалізацію Голландії: нею стала зовнішня торгівля. У XVI ст. змінилося місцезнаходження світових торгових шляхів. Вони перемістилися з Балтійського і Серед-

земного морів в Атлантичний океан. Тепер Голландія зуміла отримати користь зі свого географічного положення та розвиненого судноплавства для формування капіталу за допомогою прибережної та морської торгівлі. Голландія перехопила роль, яку раніше відігравали Іспанія, Португалія і Ганзейський союз. Спочатку Голландія замінила ганзейцев у торгівлі з Англією, а пізніше – і з Францією.

Революція цін, що розорила Іспанію і Португалію, принесла високі прибутки голландським купцям. Спочатку Лісабон поступився першістю центру європейської торгівлі і кредиту – Антверпену. Але іспанська агресія на півдні Нідерландів привела до еміграції населення, яку значно посилив масовий голод 1586–1587 рр. Населення Антверпена зменшилася з 100 до 42 тисяч жителів. Центр європейської комерції перемістився в Амстердам. Республіка, вільна від монархічного й релігійного гніту, ставала привабливим місцем проживання для населення інших країн. Амстердам, удвічі збільшивши територію і населення, перетворився в міжнародний торговий центр.

Зовнішньоторговельний оборот Голландії становив 75–100 млн золотих флоринів у рік. Починаючи з кінця XVI ст., голландські підприємці наполегливо займалися пошуками північно-східного торгового шляху до Індії та Китаю. Голландія у 1621 р. відновила війну з Іспанією, яка призвела багатющу країну світу до рецесії. Але короткий депресивний стан уже в 1631 р. змінився новим економічним підйомом. Таким барометром став фінансовий ринок. Успішна світова торгова діяльність Голландії помітно збільшила її грошові надходження. Вона перетворилася на головного банкіра для багатьох європейських країн і правлячих династій.

Отже, перша у світі буржуазна революція відбулася в XVI ст. в Нідерландах у формі національно-визвольної війни. Скинувши гніт Габсбургів, голландські міста рішуче відкинули ідею абсолютного монархічного правління. Голландія пережила хоча і недовгий, але дуже помітний економічний підйом: "свою золоту добу…". Голландія XVII ст. була зразковою капіталістичною країною, яка вражала високим рівнем розвитку промисловості, мореплавання, торгівлі і фінансів, рівнем релігійної, національної та інтелектуальної терпимості.

Комерційний успіх голландським купцям забезпечували ініціатива, спеціалізація, кооперація, створення фірм і найбільший у світі торговий флот, перетворюючи їх у світових торговельних посередників і забезпечуючи різноманітний асортимент товару. Остаточно незалежність Нідерландів і розширення територій підтвердив Вестфальський мир 1648 р., підписанням якого закінчилася Тридцятирічна війна (1618–1648 рр.) в Європі. Але вже з другої половини XVII ст. Нідерланди почали втрачати своє лідерство на світовій арені у сфері зовнішньої торгівлі та дипломатії. Навігаційний акт Кромвеля, прийнятий у 1651 р., підірвав позиції Нідерландів як світового торгового посередника. Сухопутна війна з Францією остаточно позбавила Нідерланди європейського лідерства. Лише позиції

Голландії як світового кредитора не тільки збереглися, а й зросли. Амстердам кредитував економічний підйом Англії, яка й стала тепер центром світової промисловості та зовнішньої торгівлі: так промисловий капітал переміг капітал торговельний.

СИРОВИНА, АСОРТИМЕНТ ТА ЦІНИ В КРАВЕЦЬКОМУ ВИРОБНИЦТВІ РАННЬОМОДЕРНОГО ЛЬВОВА

Паславська Наталія Орестівна
Львівське відділення Інституту української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України (м. Львів)

Кравецький цех Львова в XVI−XVIII ст. був одним із найбільших та найчисельніших у місті. Саме йому, відповідно до королівських привілеїв, належала монополія на пошиття одягу. Найважливішою складовою кравецького виробництва була сировина. Від наявного асортименту тканин, їхньої якості, удосконалення майстерності та знарядь для крою й шиття залежав розвиток кравецької галузі виробництва. Для пошиття одягу кравці використовували тканини місцевого та іноземного походження. Львівські ткачі постачали кравцям полотно власного виробництва. Проте найпопулярнішими були привізні тканини. Цьому сприяло географічне розташування Львова, який займав особливе місце в торгівлі між Сходом та Заходом і володів правом складу. Львівське право складу мало універсальний характер і означало, що не лише східні, але й усі купці з міст, локалізованих на схід від Львова, не могли вивозити непродані товари далі на захід. Це дозволяло місцевим ремісникам закуповувати на львівському ринку необхідні матеріали для своєї діяльності, а також виготовляти і збувати вироби на експорт.

Найдорожчими тканинами, з яких кравці шили одяг для багатих клієнтів – здебільшого представників львівського патриціату, шляхти та духовенства, були шовкові. Найпоширеніші з них – оксамит, атлас, тафта, адамашка, табін. Оксамитову тканину до міста привозили з теренів Османської імперії. Оксамит міг мати вигляд грубого, ворсистого матеріалу із золотими та срібними нитками, або бути зовсім гладким – без ворсу та узорів. Атлас був турецького, персидського чи індійського походження. Адамашка зазвичай виготовлялася в одному кольорі (зеленому, червоному, голубому) та мала візерунок у формі рослинного орнаменту. Тафту (китайку) імпортували з Леванту (Сирії та Лівану) та європейських країн, вона була гладкою й різнилася між собою товщиною ниток. Різновидом китайки був табін, який вибирали для пошиття весільного та святкового одягу.

У своїй роботі кравці також використовували вовняні тканини, котрі надходили із Західної Європи (Англії, Франції, Нідерландів та Польщі):

чамлет (камлот), кір, моравське сукно, фалендиш тощо. Основна маса західного імпорту йшла через Ґданськ. Для прикладу, купець Ю. Маркович у 1747 р. привіз до Львова із Ґданська різноманітні матерії: грубе і тонке сукно, білу шотландку, зелений гарус, камлот білий і чорний, партир, венеціанський шовк, гродефур фіолетовий, фланель квітчасту. Поширеною була й тканина з бавовни, з котрої шили сорочки та білизну, а також із конопель і льону. Загалом, за підрахунками Василя Інкіна, привізні тканини складали близько 5 % львівського імпорту.

Ціни на матеріали були різними і залежали від їхньої якості та виду товару. Так, станом на 1600–1604 рр. один лікоть фалендишу (73,2 см) коштував 63–77 гривень, лунського сукна – 43–57 гривень, бретлету – 38–43 гривні, каразії – 15–20 гривень. Однією з найдорожчих на львівському ринку серед імпортованих із Османської імперії тканин був злотоглав (тканина з вишивкою, виконана тонкою золотою або срібною ниткою по шовковій основі) – 5 талерів за штуку. Гуртова закупівля сировини кравецьким цехом для свого вжитку переважно здешевлювала її. У роздріб тканини обходилися дорожче. І все ж, як стверджує дослідниця Раїса Шиян, деякі види привізних тканин були доступними навіть для незаможних міщан і селян – наприклад, каразія (товсте сукно з Іспанії та Сілезії домашнього виробництва). У 1613 р. була видана навіть заборона носити найдорожчі шовкові тканини тим міщанам Руського воєводства, які не належали до патриціату, під загрозою штрафу – 14 гривень, а в 1620 р. ця сума зросла до 100 гривень.

Найпопулярнішими різновидами одягу, який виготовляли кравці із місцевих та привізних тканин, були кожухи, делії, ферезії, гермаки, копеняки, контуші, чамари, курти, плащі, жупани, доломани, безрукавки, сорочки, ґаці та сукні. Шили кравці і шуби із сукна, які були поширеними в гардеробах львівських міщан. Львівські жінки та духовенство носили також ментлік – плащ із табіну, атласу, адамашки, оксамиту чи китайки. Загалом міщанський одяг був досить розмаїтим, що проявлялося у функціях вбрання, техніці крою та пошиття, а також у його різнобарвній кольористиці. Поряд із давніми елементами народного костюму (кожухами, кабатами, сорочками тощо) у вжитку з'являються жупани, делії та ґермаки, що мали східне походження. Традиційне міщанське вбрання модернізувалося за рахунок привізних тканин та загальноєвропейських впливів.

Ціни на готові кравецькі вироби були досить різноманітними і залежали від вартості матеріалу та трудомісткості роботи. Для прикладу, у XVII ст. львівські кравці брали за пурпуровий кунтуш, обшитий золотом, 70 злотих, за кунтуш із французького сукна – 70 злотих, за жупан адамашковий – 50 злотих. Таку одіж могли дозволити собі багаті патриції чи шляхта і під індивідуальне замовлення. Владислав Лозинський у своїй праці про львівське міщанство констатує, що місцева еліта мала змогу купувати все, чого бажала, починаючи від горностаїв і соболів, закінчуючи

найтоншими індійськими тканинами, ґенуезькими оксамитами та нідерландським мереживом. Одяг, популярний серед ширшого кола міщан, був значно дешевший: жупан із сукна – 2 злотих, кунтуш із сукна – 12 злотих, кунтуш у квіти – 20 злотих, штани – 2–4 злотих тощо. Цікаво, що у кравецькому цеху Перемишля у 1626 р. був затверджений перелік із фіксованими цінами на кравецький асортимент виробів, якого мали дотримуватися кравці. Очевидно, такий перелік існував і у Львові.

Таким чином, володіючи монопольним правом на виготовлення вбрання та інших предметів кравецького виробництва, ця реміснича корпорація перебувала на перехресті модних впливів із Сходу та Заходу, у т. ч. за рахунок широкого асортименту іноземної сировини. Місцеві кравці виконували замовлення на різний смак і гаманець, обшиваючи всі верстви тогочасного суспільства. Ціни на одяг були строкатими і залежали від якості та вартості самої сировини і техніки шиття. Кравці завдяки різноманіттю сировинної бази виготовляли одіж, яка виконувала не лише практичну функцію, але й була складовою матеріальної культури ранньомодерного Львова.

ТОРГІВЛЯ КИРИЛИЧНИМИ БОГОСЛУЖБОВИМИ КНИГАМИ МІЖ ПОЧАЇВСЬКОЮ УСПЕНСЬКОЮ ЛАВРОЮ Й РИМО-КАТОЛИЦЬКОЮ ЄПАРХІЄЮ м. ЕҐЕР (ПІВНІЧНА УГОРЩИНА) у XVIII ст.

Фйольдварі Шандор
Дебреценський університет (м. Дебрецен),
Угорська академія наук (м. Будапешт)

Пам’яті мого вчителя пані Естер Ойтозі,
дослідниці кириличних стародруків в Угорщині

Ця доповідь, в основі якої лежать архівні джерела, продовжує та конкретизує доповідь, виголошену автором на минулорічній конференції. Тоді йшлося взагалі про торгівлю книгами, надрукованими кирилицею, між усіма слов’янськими народами, котрі проживали в Габсбурзької монархії (головним чином в Угорському королівстві) та в Польсько-Литовській державі (Речі Посполитій). Було показано, що всі слов’янські народи візантійського обряду, тобто православні серби, а також греко-католицькі русини-українці (карпато-українці), підпорядковані Римові, імпортували богослужбові книги з українських друкарень. Кириличними богослужбовими книгами користувалися також і румуни, які не були слов’янським народом. А зараз проаналізуємо одне джерело з листування XVIII ст. римо-католицької єпархії м. Еґер (Північна Угорщина) з уніатською на той час Почаївською Успенською Лаврою. Коли закарпатські

українці-русині не були в змозі купувати всі службові книги й підтримувати навчання всіх семінаристів, то в римо-католицьких семінаріях вивчалося багато греко-католицьких семінаристів. Єпископ Естерхазький купував службові книги в уніатського митрополита у Львові, а той, своєю чергою, звертався до Почаївської Лаври. Автор віднайшов листування великої цінності в сучасному архіву Еґерської архиєпархії. Кошти, сплачені за книги, показані у рейнських ренес флоринах та польських злотах паралельно.

Уніатська (греко-католицька) церква на Закарпатті була заснована в найвідсталіших, найбільш слаборозвинених регіонах колишнього Угорського королівства. Священики, православні батьки, належали до кріпаків, на противагу вищому соціальному становищу римо-католицького духовенства. Таким чином, церковна унія означала соціальний і культурний розвиток цього регіону. Однак цей процес був складним і повним неясностей. Церковна унія в Карпатському регіоні почалася в 1646 р., коли шістдесят три православних священиків були об’єднані з католицькою церквою в присутності римо-католицького єпископа м. Еґер Дьєрдя Якушича. Відтоді розпочався віковий період суперечок між греко-католиками та римо-католицьким духовенством, поки у 1771 р. Римським Папою була заснована незалежна мукачівська візантійсько-католицька єпархія, єпископи якої завжди мали свій престол у м. Ужгород. Досі греко-католицький єпископ Ужгорода був намісником папи у візантійському обряді, але не самостійним єпископом. Так, римо-католицькі єпископи м. Еґера, єпархія яких охоплювала територію ужгородських візантійсько-обрядових віруючих, дотримувалися думки, що вікарій у візантійському обряді, тобто єпископ Ужгородський, був вікарієм римсько-католицького єпископа Еґера; але точка зору візантійсько-обрядових єпископів Ужгорода була іншою: вони самі вважали себе вікаріями Римського Папи.

Водночас римо-католицькі єпископи м. Еґер хотіли забезпечити освіту для греко-католицьких карпатських русинів, бо освіта була завданням самого єпископа: згідно з Трідентським собором (1545–1563 рр.), кожен єпископ мав заснувати семінарію при своєму дворі і забезпечити утворення духовенства на території відповідної єпархії. Тому знаменитий єпископ міста Еґер, багатий Кароль Естерхазі, хотів забезпечити своїх вихованців богослужбовими книгами візантійського обряду також надрукованими кирилицею. З іншого боку, бідні русинські греко-католицькі єпископи Закарпаття не мали можливості ввозити ці книги.

Церковна унія призвела до того, що були надані можливості для вищої освіти греко-католицьких священиків у видатних римо-католицьких семінаріях. Вони здобули кращу освіту на європейському рівні в Трнаві, в Еґері, а також у Відні. Що стосується спеціальної освіти карпатських українців-русинів, то вони навчалися в Еґері з 1754 р., коли єпископ Баркоці запровадив значні реформи місцевої системи освіти випускників. Наступник Баркоці на престолі єпархії Кароль Эстерхазі зібрав велику

бібліотеку з метою створення університету в Еґері. Однак університет так і не був створений, але чудова бібліотека з більш ніж двадцятьма трьома тисячами книг була великою підмогою для Богословської семінарії та юридичного коледжу, котрі замислювалися як два факультети майбутнього університету і які дійсно функціонували. А в цій бібліотеці в потрібній кількості були зібрані кириличні богослужбові книги, необхідні для вивчення візантійської літургії. А яким шляхом ці книги туди потрапили?

Віднайдено джерела про те, що римо-католицький єпископ м. Еґер Естерхазі просив богослужбові книги в уніатського митрополита зі Львова, щоб підтримати у своїй семінарії навчання греко-католицьких семінаристів. Єпископ Кароль Естерхазі 22 грудня 1768 р. надіслав листа греко-католицькому архієпископу Львова з проханням надіслати до Еґера "дуже католицькі богослужбові книги", які друкуються кирилицею, але водночас є справжніми католицькими. За книги він пропонував розрахуватися червоним вином, що було вже на той час знаменитим продуктом м. Еґер. У листі Львівський уніатський митрополит повідомляє римо-католицького єпископа м. Еґер, що є такі книги, які він просив. Тобто уніатського характеру. На початку листа латинською мовою можемо прочитати, що "всі книги там є такі, що ви просили".

А насправді всі книги привозилися з Почаєва, навіть і ті, що були надруковані в Києві. Тому львівський уніатський архиєпископ передав цю справу до Почаєва. До попередніх документів як нове джерело тут додається і лист Почаївського ігумена (польського ченця-базиліанина Спиридона Коб'єрського) від жовтня 1774 р. Список книг, відправлених з Почаєва та Львова до м. Еґер, міститься в документах листування між Львівським архієпископом і римо-католицьким єпископи м. Еґер Естерхазі. Останній просив, щоб усі ці богослужбові кириличні книги були б дійсно "католицькими", тобто уніатського змісту. Хоч в основному церковна унія зберігала візантійський обряд, були зміни у прийнятті римо-католицької теології, які потребували нові богослужбові книги уніатського характеру. Отже римо-католицький єпископ суворо дбав про це. Є лист до римо-католицького єпископа Естерхазі цензора базиліан Єронима Стрелецького (Hieronymus Strzelecki OSBM Censor Librorum Ordinarius), написаний в м. Тартаков, але без дати, в якому останній повідомляє, які книги потрібні й пропонуються.

Усі ці джерела будуть опубліковані в оригіналі та перекладі з коментарями в наступних статтях автора. А тут вважаємо за найважливіше навести список цін на книги, що є у цьому ж фонді. Після згаданого листа цензора базиліан міститься порівнялний список: *Specificatio Librorum Ruthenicorum / ex Typographia Leopolensi Stauropigiana / comparandorum*, а в цьому листі нижче – *Speficiatio Librorum ex Typographio Poczaioviensis Monasteriis OSBM coemendorum* – отже роль ринка в капіталізмі: поки православні книги comparandorum "порівнюваних", то свої почаївські книги coemendorum "пропонованих" (родовий відмінок множини, тому що

наводиться список). А з метою акуратного порівняння подаються ціни паралельно в польських злотих з їх дрібними монетами (грошами), а також в рейнських флоринах та в “десятинних” decimo флоринах, що тут важливо, тому що в 1753 р. рейнский флорин став “конвенційним” або імперским флорином (нім. Gulden Conventions-Münze, пол. Ryński), а цей список складений майже за двадцять років після того, коли нова імперська валютна система тільки но постала.

Отже, Почаївська Лавра відігравала головну роль у пересилці богослужбових книг з українських та білоруських територій на терени Габсбурзької імперії. Почаївська Лавра у XVIII ст. була уніатською, належала базиліанам, і завдяки своїй географічній близькості, вона могла краще задовольнити потреби книгодрукування католицької конфесії візантійського обряду. Вона поширювала не лише свої власні друковані продукти, а також й інші книги, надруковані у різних місцях, зокрема, книги ослабленої супрасльської друкарні. Коли уніатський митрополит Львова отримав прохання надіслати книги до римо-католицького єпископа м. Еґер, то, зрозуміло, він передав цю справу до Почаївської Лаври. Через Почаївську Лавру перевозилися до Угорського Королівства також книги з Києва, Супрасля.

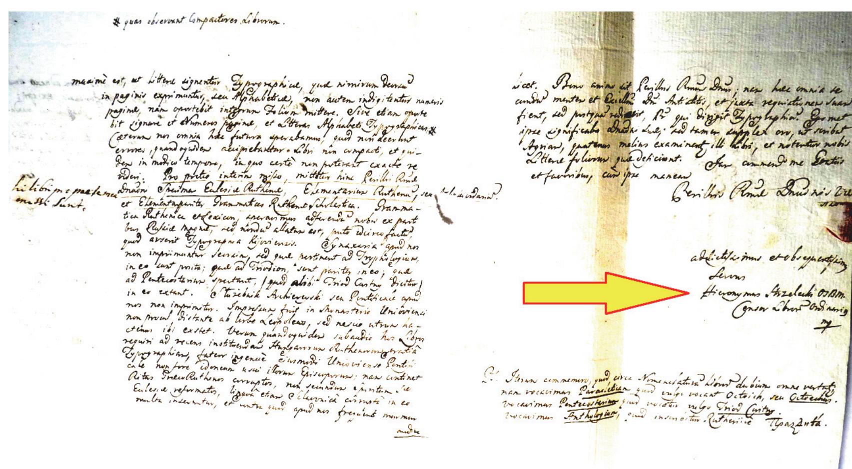

Рис. 1. Лист цензора уніатського ордена базиліан про те, які книги можна і потрібно купувати для навчання візантійського обряду (*Архів Еґерського Архієпископства,* Archuvum Vetus, фасцикула 346, № 3298).

Рис. 2. Порівняльні списки: *Specificatio Librorum Ruthenicorum / ex Typographia Leopolensi Stauropigiana / comparandorum*. У цьому листи ниже – *Speficiatio Librorum ex Typographio Poczaioviensis Monasteriis OSBM coemendorum.* (*Архів Егерського Архієпископства,* Archuvum Vetus, фасцикула 346, № 3298).

ФУНКЦИИ ТАМОЖЕННОЙ СЛУЖБЫ ВКЛ В РЕАЛИЗАЦИИ ГОСУДАРСТВЕННОЙ ТОРГОВОЙ ПОЛИТИКИ ВО ВТОРОЙ ПОЛОВИНЕ XVIII в.

Китурко Ирина Фёдоровна
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы
(г. Гродно)

Таможенная служба является неотъемлемой частью государственного механизма любой страны. На неё возложено выполнение комплекса функций по обеспечению порядка и условий перемещения через таможенную границу государства товаров и транспортных средств и взимания таможенных пошлин и платежей. Фактически, на современном этапе таможенная служба стала одним из важных институтов реализации экономической политики государства.

Во второй половине XVIII в. за экономическое развитие страны отвечала Скарбовая комиссия ВКЛ – специальный орган в системе государственного управления, созданный в соответствии с решением конвокационного сейма 1764 г. (далее – Комиссия). Завершение к середине XVIII в. длительного периода восстановления хозяйства, разрушенного войнами середины XVII – начала XVIII вв., объективно ставило задачу поиска путей экономического развития, одним из которых являлось обеспечение эффективной торговой политики. Даже в экономической литературе, которая издавалась на землях Речи Посполитой во второй половине XVIII в., резко возросла доля статей по торговой тематике.

Чтобы заинтересовать и расширить круг тех, кто готов был заниматься торговлей, Комиссия видела необходимость в расширении политики протекционизма и определения оптимального размера пошлин. При решении этих задач Комиссия опиралась на созданную при её непосредственном участии государственную таможенную службу ВКЛ и возлагала на неё определённые обязанности.

Одна из главных функций государственной таможенной службы ВКЛ в развитии торговли в указанный период заключалась во взимании таможенных пошлин и других установленных платежей с местных и иностранных торговцев в соответствии с утверждёнными таможенными инструкциями и тарифами. При этом важно было качественно провести процедуру таможенного досмотра, не повредив товары и тем самым не нанеся ущерба купцам.

В некоторых случаях Комиссия отдавала начальникам таможен (комор) особые приказы об освобождении определённых товаров и грузов от уплаты таможенных пошлин. Это не было распространённым явлением, и документы свидетельствуют, что соответствующие решения Скарбовой комисии ВКЛ были основаны, в первую очередь, на защите государственных интересов. Так, от уплаты пошлины в разные годы освобож-

далась: медь, которая предназначалась для королевского монетного двора в Варшаве (1765 г.); товары и сырьё для гродненских королевских мануфактур (1775, 1778, 1790, 1792, 1793 гг.); инструменты и приспособления для Виленской обсерватории (1780 г.); товары, предназначенные для королевских особ, например, для Екатерины II (1788 г.); а также существовала практика освобождения от уплаты таможенных пошлин товаров тех торговцев, как правило, владельцев водных транспортных средств, ранее суда которых после прохождения таможенного досмотра и уплаты пошлины по разным причинам затонули, и они не смогли продать свой товар.

Для формирования торговой политики страны важное значение имело и ответственное ведение таможенной документации сотрудниками комор с обязательным разделением перевозимых через границу товаров и продуктов на импорт и экспорт. Такие документы были ценным источником для Комиссии при принятии решений относительно изменения размера пошлины или ограничения ввоза определённых товаров, которые могли бы составить конкуренцию местным товарам. Так, универсалом Скарбовой комиссии ВКЛ от 31.12.1793 запрещалось ввозить на территорию Княжества предметы роскоши: украшенные золотом и серебром ткани, шёлк, ювелирные изделия, а с 1 февраля 1794 г. – все французские товары и напитки, за исключением сырья для аптек. Таким образом, очевидно, что в государственной таможенной политике в последней четверти XVIII в. произошла переориентация взгляда на таможенные пошлины – от преимущественно фискального значения, направленного на наполнение государственной казны, до хозяйственного значения, направленного на защиту экономических интересов государства.

Ещё одной важной функцией государственной таможенной службы в развитии торговли на землях ВКЛ во второй половине XVIII в. было осуществление её служащими на определённой таможенной территории контроля над всеми способами передвижения торговцев с товарами, чтобы предотвратить возможность обойти таможенные посты контрабандным путём. Начальники таможен должны были не только максимально эффективно распределить своих сотрудников на подведомственной таможенной территории, но и проводить дополнительные проверки во время ярмарок с целью выявления контрабандного товара. Дополнительно Скарбовая комиссия ВКЛ обязала таможенников следить за тем, чтобы во время инспекций ярмарок применялась единая система меры и веса, установленная сеймом 1764 г.

Следует также отметить, что государственная таможенная служба ВКЛ с её органично сформированной организационной структурой была важным институтом в системе исполнительной власти ВКЛ во второй половине XVIII в., и часто для решения неотложных задач Комиссия возлагала на неё дополнительные функции. Так, в 1771 г. во время моровой заразы таможенники на пограничных с Волынью коморах получили

приказ не пропускать с той стороны купцов с любыми товарами, не брать с них пошлину и заворачивать обратно, осуществляя таким образом функции определённого санитарного кордона.

Кроме того, в 1779 г. интендантам пограничных таможен специальным документом (люстраторским мемориалом) предписывалось на подчинённой им таможенной территории организовать работу таким образом, чтобы беглые королевские или частновладельческие крестьяне не собирались у границы и за границу не выходили. И это касалось не только беглых крестьян. После введения обязательных паспортов на право проезда границы таможенники вместе с солдатами должны были следить за тем, чтобы никто без паспорта границу не пересекал.

Таким образом, участие государственной таможенной службы ВКЛ в реализации государственной торговой политики во второй половине XVIII в. осуществлялось как в сфере её основной деятельности (посредством таможенного оформления, сбора пошлин, регистрации перемещения товаров через границу для использования соответствующими структурами при формировании направлений государственной торговой политики), так и посредством дополнительных функций, связанных с инспекцией ярмарок, использованием единой системы мер и весов, внесением предложений по совершенствованию торговли в ВКЛ в исследуемый период и др.

МИТНА ПОЛІТИКА УРЯДУ РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРІЇ У ЗОВНІШНІЙ ТОРГІВЛІ УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЕЛЬ ІЗ ФРАНЦІЄЮ НАПРИКІНЦІ XVIII ст.

Пилипенко Олександр Євгенійович
Національний університет харчових технологій (м. Київ)

Роль українських земель у зовнішній торгівлі Російської імперії посилилася з останньої чверті XVIII ст. Міста-порти, що виникли на узбережжі чи поблизу Чорного й Азовського морів, зокрема Одеса і Херсон, стали важливими пунктами зовнішньоторговельних операцій.

Російський уряд був вкрай зацікавлений у налагоджені південної торгівлі. Як свідчать документи, у 1784 р. була надана "усім народам" свобода вести торгівлю у Херсоні, Севастополі і Феодосії на власних чи найманих суднах, зі сплатою мита за тарифом, і дозволено іноземцям поселятися в українських містах, а також приймати російське підданство при збереженні вільного віросповідання. За ввезені товари брали мито єфимками по 1 руб. 40 коп., або іноземною золотою чи срібною монетою.

З метою розвитку скотарства та заводів із виробництва шкіри, було дозволено у 1802 р. вивезення необроблених шкір з Чорноморських і Азовських портів зі сплатою мита 25 коп. за одну шкуру. У 1816 р. скасовано заборону на ввезення в Росію іноземних товарів і продовжено на

12 років імпорт таких товарів, як: оброблене і необроблене залізо, паперові вироби, тканини, шпалери, взуття, хустки, помада, посуд фаянсовий, фарфоровий і кришталевий, ґудзики, сургуч, чай, шовкові і вовняні тканини, кашкети, екіпажі тощо.

Після приєднання нових земель на південному заході до Російської імперії починають налагоджуватися торгівельні відносини з Французьким королівством. Негоціанти та торгові агенти створили низку торгових фірм, через які відбувалися торгові операції у XVIII ст. Окремі купці, що бували на Півдні України, залишили по собі письмові твори, у яких обґрунтовувалась перевага чорноморського торгового шляху та зручність створення комерційних фірм на цій території. Одним із перших торгових агентів, який написав меморандум для короля Людовіка XVI щодо комерційної привабливості Півдня України, був Голяр де Сандрей. Він написав "Політичні роздуми про незалежність татар і про навігацію росіян у Чорному морі". Також найвідомішим французьким джерелом того часу, у якому описувалася торгівля на Півдні України були "Листи" Мен де ля Туша (1760–1826 рр.).

Російський уряд був готовий надати права та певні привілеї іноземним купцям: дозволити платити мито російською монетою, знизити кількість мита на основні товари. Зрозуміло, подібні привілеї прописувалися в договорах для російських купців і в європейських країнах.

У нових портах на Півдні України з'являються іноземні купці, у тому числі і вихідці з західноєвропейських країн, що зумовило більш продуктивний товарообіг, зокрема і з Францією. У 80-х роках XVIII ст. окремі французькі купці оселилися в Херсоні. В основному це були комерсанти, які вели торгівлю в Константинополі, або мали там налагоджені контакти. Одним із найвідоміших купців, торгових агентів і комерсантів того часу був барон Сент-Жозеф Антуан, який приділяв велику увагу розширенню торгових зносин Херсона з Францією. Він користувався заступництвом князя Г. Потьомкіна. Із 1784 р. вирощене в українських степах збіжжя він почав відправляти до Корсики, міст Провансу, Ніцци, Генуї та Барселони. Чимало марсельських і херсонських купців почали конкурувати з Антуаном. Через Чорне море за один рік прибуло 20 кораблів з Херсона в Марсель і 15 з Марселя в Херсон. Торгівля велася з Ліворно, Марселем, Мессіною та ін. Для налагодження транзитної торгівлі через Херсон із Польщею купці просили як в уряду Росії, так і в уряду Польщі особливого захисту монархів, зменшення карантинного терміну для російських кораблів, які будуть проходити з чорноморських портів до Марселя, тимчасового зменшення мита, яке збиралося з тони продукції й 20% збору.

У цей період основним покупцем предметів польського експорту була Франція, яка зі свого боку, експортувала до Польщі вина, тонкі сукна, шовк, каву, цукор, парфумерні вироби. Для прикладу, в 1783 р. через Херсон із Польщі пройшло близько 2 тис. возів із товарами. Шлях цієї продукції пролягав через Галац і Очаків. Французькі інвестори зібрали і вклали у розвиток торгівлі понад 100 000 золотих франків.

Таким чином, участь України в російській зовнішній торгівлі нерозривно була пов’язана з подальшим економічним розвитком усієї імперії, з поширенням і поглибленням внутрішнього ринку. Зростанню торгівлі через чорноморсько-азовські порти, більшість яких знаходилась на території України, сприяла як зовнішня торгова і митна політика, так і надання цим портам значних привілеїв.

ЕКОНОМІЧНІ ВАЖЕЛІ ВПЛИВУ В АМЕРИКАНСЬКІЙ ДИПЛОМАТІЇ (КІНЕЦЬ XVIII – СЕРЕДИНА XX ст.)

Ходченко Олена Євгенівна
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

Історія Сполучених Штатів Америки, досить молодої держави, яка з’явилася наприкінці XVIII ст., цікава сучасному досліднику тим, що саме завдяки динамізму зовнішньополітичної діяльності, а також синтезу дипломатії та економіки, починаючи з кінця XIX ст. ця держава увірвалась до міжнародної політики, активно включившись у боротьбу за перерозподіл світу, в результаті чого сьогодні стала одним з світових лідерів. Саме завдяки зовнішньополітичній стратегії “дипломатії долара” США послідовно розширювали сферу економічного впливу спочатку в азіатському регіоні, згодом в південноамериканському, а після Другої світової війни стали головними кредиторами європейських країн.

Початком інституалізації дипломатичної служби США можна вважати січень 1781 р., коли Конгресом було засновано департамент з іноземних справ, який згодом був перетворений у Держдепартамент, підпорядкований президенту. Досить тривалий час Сполучені Штати були зосереджені на внутрішніх проблемах та стосунках з сусідніми країнами (територіальні конфлікти з Канадським Домініоном, Мексикою), тому проголошена президентом Дж. Монро у 1823 р. доктрина невтручання у справи європейського континенту з одного боку “відірвала” США від світової політики, а з іншого – стала підґрунтям для розширення інтересів в Центральній та Південній Америці.

По закінченні Громадянської війни, Сполучені Штати Америки почали поступово вибудовувати стратегію зовнішньої політики. Запізнившись у поділі колоніальних сфер впливу, вони прагнули компенсувати це збільшенням обсягу торгівлі та економічного впливу. Але це було складним завданням, адже європейські країни мали монопольні торгівельні права та інші економічні привілеї в колоніях та напівколоніях.

Першим здобуток Америки поза її кордонами виявилася Аляска, куплена у Росії в 1867 р. Після цієї угоди американські ділки та політики використовували “мішки з грошами” задля придбання нових територій. Так, Штати заплатили іспанцям 20 млн доларів за Філіппіни, за 10 млн

доларів і щорічний внесок у чверть мільйона доларів за оренду землі в Панамі, де було збудовано панамський канал, який з'єднав Тихий океан з Атлантичним.

Про розширення впливу США поза межами континенту можна говорити починаючи з іспано-американської війни, перемога в якій змінила ситуацію на користь Штатів в Карибському басейні, в Центральній Америці і на Далекому Сході. За результатами війни США отримали Пуерто-Ріко, Гуам, Філіппіни. Оволодівши Філіппінами і закріпившись на Гавайях, Сполучені Штати почали просувати свої економічні інтереси в Китаї. У 1899 р. держсекретарем США Дж. Хеєм була сформульована доктрина "відчинених дверей та рівних можливостей", метою якої було відкриття для себе ринки у Китаї. Виступаючи у "ролі захисника" інтересів Китаю, країнам, які поділили Цинську державу на сфери впливу, було надіслано дипломатичну ноту з пропозицією рівних можливостей для торгівлі в підконтрольних областях, єдиного митного тарифу для всіх товарів навіть з суден інших національностей. І хоча Китай відповів на домагання іноземців "Боксерським повстанням", після його придушення Великобританія та Німеччина погодилися підтримувати політику "відчинених дверей", номінально зберігши незалежність країни.

Активну економіко-політичну експансію в Китаї продовжив президент США Уільям Тафт та помічник держсекретаря Нокса Френсіс Хантінгтон-Вільсон. Їх мета полягала в тому, щоб змусити світових лідерів поважати "доктрину відчинених дверей". Уільям Тафт, будучи колишнім генерал-губернатором Філіппін, розумів важливість для американського бізнесу закріпитися в тихоокеанському регіоні, а особливо стати конкурентоспроможними у Китаї. За планом президента, капітал США повинен був сприяти економічному розвитку Китаю, стабілізувати його економіку і посилити американський вплив. Одним з головних напрямів зовнішньополітичної діяльності Тафта стала т. з. "дипломатія долара", тобто активне фінансове вливання в економіку Китаю. Домігшись у 1909 р. входження до міжнародного банківського консорціуму, який став монопольним кредитором Китаю, США вирішили змінити свою тактику економічної дипломатії і після сінхайської революції почали відстоювати незалежність Китаю від імперіалістичних держав, що дало можливість американцям стати радниками з фінансових та дипломатичних питань при уряді Юань Шикая.

Окрім азіатського регіону, ще за правління Теодора Рузвельта американськими дипломатами було встановлено "економічний вплив" в Домініканській республіці, де в обмін на фінансову позику США отримали право керувати митною службою держави, від якої залежала більша частина національного доходу. Подібний вплив був встановлений в Нікарагуа у 1910 р. та Гаїті у 1915 р.

Наступним важливим етапом для американської дипломатії стали події Першої світової війни, які "відчинили двері" до кредитування

європейських країн. Американський президент В. Вільсон домігся права стати "арбітром" у впорядкуванні повоєнного світу. Запропоновані ним 14 пунктів включали в себе і фінансові можливості для американського капіталу: усунення економічних бар'єрів і встановлення рівних умов для торгівлі. Американський капітал почав вливатися в послаблені війною економіки. Військові позики європейським країнам за роки війни, насамперед Англії та Франції, складали близько 11 млрд дол.; приватні інвестиції американських капіталістів, головним чином в Канаді та Латинській Америці, становили близько 7 млрд дол. Такий успіх досягався завдяки протекції з боку Держдепартаменту та влади. Усього до початку 20-х рр. іноземні інвестиції США зросли до 18 млрд дол. З початку 1920-х рр. Сполучені Штати продовжили курс на економічні методи проникнення в основні регіони світу. Вони активно використовували свою фінансову могутність і посилювали свої фінансово-економічні позиції в Канаді, в країнах Центральної та Південної Америки, в країнах Тихоокеанського басейну. Маючи важелі впливу на Англію та Францію, дипломати США змогли реалізувати плани американських економістів Ч. Г. Дауеса та О. Юнга з порятунку економіки Німеччини, надавши кредитів на понад 16 млрд марок, тим самим зав'язавши торгівельні, економічні та виробничі зв'язки між країнами. Це, в свою чергу, досить тривалий час "зв'язувало руки" в дипломатичних можливостях Ф. Рузвельта в протидії фашистській агресії.

Друга світова війна завершила процес перетворення США у головну державу світу. Правлячі кола США прагнули використати свій вплив для встановлення політичного панування Сполучених Штатів у післявоєнному світі. Але спроба реалізації цього плану неминуче наштовхувалась на опір СРСР, позиції якого після війни у світі зміцнились. У підсумку на міжнародній арені виникло жорстке протистояння двох наддержав. США здійснили важливий дипломатичний крок для посилення свого впливу на Європейському континенті на противагу СРСР – запропонувавши план держсекретаря Дж. Маршалла. Програма економічної допомоги європейським державам включала як технічну, так і фінансову складову. Загальна сума наданих позик і субсидій за чотири роки (1948–1952 рр.) склала 17 млрд дол. Економічна дипломатія в подальшому проявилася в ініціативі створення міжнародних структур – Міжнародного валютного фонду (МВФ), Генеральної угоди з тарифів і торгівлі (ГАТТ), Міжнародного банку реконструкції та розвитку (МБРР), покликаних контролювати світові ринки, потік капіталів та інвестицій.

Сучасна американська дипломатія продовжує стратегію "економічного впливу" на світовій арені. Для цього задіяні всі інституціональні системи країни, найвищі ланки влади та бізнесу. У 1992 р. був створений координаційний комітет зі сприяння торгівлі, який розробляє програми поширення закордонної діяльності американських компаній. Навіть окремі міністерства діють спільно з Держдепартаментом. Наприклад, Міністер-

ство сільського господарства відповідає за участь в сільськогосподарській міжнародній організації (ФАО), Міністерство фінансів координує діяльність з МВФ та МБРР.

Отже, Держдепартамент США з кінця XIX ст. лобіює американську економічну експансію. На сьогоднішній день завдяки розробленій стратегії диппредставництва забезпечують широкий захист американського бізнесу в 171 державі, відіграють вирішальну роль у представництві Штатів у більшості світових міжнародних організаціях.

Таким чином, стратегії та перспективи економічної дипломатії стають актуальними для всіх гравців міжнародних відносин, особливо в період глобалізації. Бо саме економічна дипломатія є тим важелем, завдяки якому формується конкурентна база в світових торгово-економічних відносинах.

WPROWADZENIE W KRÓLESTWIE POLSKIM USTAWY O GILDIACH KUPIECKICH PIERWSZEJ I DRUGIEJ GRUPY Z ROKU 1851

Rutkowski Marek
Akademia Wychowania Fizycznego im Bronisława Czecha w Krakowie (Kraków)

Na skutek wydania przez cara Mikołaja I, ogłoszonego w formie decyzji petersburskiego Rządzącego Senatu z dnia 10/22 listopada 1850 roku postanowienia o zniesieniu granicznej linii celnej pomiędzy Królestwem Polskim a Cesarstwem Rosyjskim, wprowadzono na ziemiach Królestwa "rosyjski zarząd celny". To z kolei pociągało za sobą pojawienie się konieczności zrównania praw i obowiązków osób zajmujących się w obu krajach handlem, przy oczywistym dostosowaniu obowiązującej na ziemiach Królestwa Polskiego sytuacji prawnej do stanu formalnego, właściwego dla Cesarstwa Rosyjskiego. W tych okolicznościach namiestnik carski w Warszawie, feldmarszałek Iwan Paskiewicz, wystąpił formalnie do cara Mikołaja I o wydanie ustawy o "tymczasowym" wprowadzaniu w Królestwie dwu a nie trzech – jak wypadałoby to zrealizować zgodnie z prawami obowiązującymi w Rosji – gildii kupieckich. Miało to być rozwiązanie obowiązujące tylko przez określony przeciąg czasu, do momentu "zanim nastąpi[łoby] urządzenie gildii trzeciej". I rzeczywiście, car podpisał stosowne rozporządzenie dnia 28 maja / 9 czerwca 1851 roku, podczas swego pobytu w Warszawie. Wraz z rozkazem carskim, skierowano do wykonania przez Radę Administracyjną załączone doń tzw. "urządzenie zaprowadzające w Królestwie Polskim gildie kupieckie".

Jednocześnie zachowywały jednak moc obowiązującą wszelkie te przepisy dotyczące handlu i kupiectwa, które były objęte postanowieniem namiestnika królewskiego z dnia 11 stycznia 1817 roku (oraz rozwiązania zawarte w innych aktach prawnych, jak np. w przepisach i ustawach Towarzystwa Nowej Resursy

Kupieckiej z Warszawy z 1827 roku), o ile nie zostały one zmienione przez wprowadzenie wzmiankowanej tu ustawy z roku 1851.

Zgodnie z art. 1-szym nowego prawa, odtąd osoby zajmujące się w Królestwie Polskim handlem miały zostać podzielone na dwie oddzielne kategorie: a) należących i b) nienależących do gildii. Tzw. "gildyjni" kupcy utrzymywali lub zyskiwali prawo do: a) sprowadzania towarów z zagranicy; b) sprzedaży hurtowej zagranicznych towarów (tj. ich sprzedaży innym handlującym, celem prowadzenia dalszej działalności kupieckiej, oraz rozwożenia po całym terenie Królestwa sprowadzonych spoza jego granic towarów); oraz c) zajmowania się działalnością bankierską (co było jednak przywilejem "kupcom 1-ej gildii wyłącznie służącym"). Za handlarzy "niegildyjnych" ustawa z 28 maja / 9 czerwca 1851 roku uznawała natomiast tych z kupców, którzy – mogąc podejmować cały szereg działań typowych dla handlu – nie mieli jednak uprawnień do: a) sprowadzania towarów z zagranicy; b) ich sprzedaży hurtowej i rozwożenia po kraju; wreszcie do: c) prowadzania działalności bankierskiej.

Przedstawiając w zapisach nowej ustawy z roku 1851 sytuację handlarzy działających na obszarze Królestwa Polskiego i zrzeszonych w gildiach, przede wszystkim zwracano uwagę na ich podział na zrzeszonych w pierwszej i drugiej gildii. Jeżeli natomiast chodziło o wyszczególnienie osób mających co do zasady uprawnienia do prowadzenia działalności handlowej w Królestwie będąc zrzeszonymi w gildiach, to oczywiście artykuł 3-ci ustawy przewidywał możliwość nabywania takich uprawnień przez "wszystkich mieszkańców Królestwa Polskiego i Cesarstwa, bez różnicy płci i wyznania", będących w stanie sprostać określonym warunkom i wnieść opłatę przewidzianą za możliwość nabycia takiego właśnie przywileju. Osoby pragnące uzyskać uprawnienia kupców należących do gildii powinny były po pierwsze – jeżeli dotychczas nie były tam zarejestrowane – zapisać się do zgromadzenia kupieckiego właściwego dla swego miejsca zamieszkania (a to stosownie do postanowienia Namiestnika z dnia 11 Stycznia 1817 roku). Po drugie, musiały one wykazać się przed właściwym dla swego miejsca zamieszkania zgromadzeniem kupieckim, posiadaniem kapitału finansowego (w wypadku wstępowania do pierwszej gildii było to: 15 000 rubli srebrem; w wypadku wstępowania do drugiej gildii: 6000 rubli srebrem). Do tego dochodziła coroczna opłata przewidziana na rzecz skarbu państwa za prowadzenie działalności kupieckiej w ramach gildii, która została (na mocy art. 42-go nowego prawa) określona na: a) 330 rubli srebrem w stosunku rocznym dla kupców pierwszej gildii; b) 132 rubli srebrem rocznie dla osób zrzeszonych w drugiej gildii. Należy tu dodać, iż wprowadzenie w Królestwie Polskim wyżej wymienionych opłat zwalniało niejako automatycznie kupców z prowadzonej ustawą stemplową tzw. "opłaty konsensowej". Z kolei cudzoziemcy mogli uzyskiwać obowiązujące w Królestwie Polskim uprawnienia kupców gildyjnych zgodnie z przepisami określonymi w art.: 34, 38 oraz 48 ustawy z dnia 28 maja / 9 czerwca 1851 roku.

Szereg osób nie mógł – na postawie nowej ustawy – "pozyskać praw kupcom klasowym służących". Zaliczano do nich na pierwszym miejscu

duchownych należących do wszystkich wyznań, przynajmniej do czasu "uwolnienia, lub wykluczenia ich z duchownego stanu". Oczywiście, co prawodawca podkreślał z naciskiem, wykluczeni z możliwości zapisania się do gildii kupieckich zostali też efektywnie pozostający na urzędach kościelnych kaznodzieje protestanccy, oraz członkowie duchowieństwa mahometańskiego. Inne grupy ludności pozbawiane przywileju przystąpienia do gildii to: a) urzędnicy, i to niezależnie od tego czy były to osoby pełniące swoje obowiązki na etatach rządowych, czy też znajdujące się na swoich posadach dzięki wyborowi przez zgromadzenia szlacheckie; b) pozostający w czynnej służbie wojskowi niższych stopni; c) osobnicy formalnie zakwalifikowani jako "podstępni bankruci"; d) indywidua skazane na podstawie wyroku sądowego, albo na pozbawienie wszelkich praw obywatelskich, albo tylko na utratę prawa prowadzenia działalności handlowej. Wreszcie zakazem przystępowania do gildii objęto też małżonki tych kupców, którzy uprzednio ogłosili się osobami niewypłacalnymi, albo za takie jednostki zostali uznani. Ograniczenie takie miało jednak obowiązywać jedynie pod ściśle określonymi warunkami. Zatem żony "upadłych" kupców nie mogły po pierwsze przystąpić do gildii przynajmniej do momentu ostatecznego zakończenia procedowania w sprawie upadłości ich małżonka-kupca, jako że dopiero w wtedy dana żona przestawała ponosić solidarną odpowiedzialność materialną za poczynania bankruta, finansową z jej osobistego majątku. Po drugie zakaz ten obowiązywał również przynajmniej do chwili gdy kuratorzy masy upadłościowej męża, po zapoznaniu się z jej faktycznym stanem materialnym, nie uznaliby możności dopuszczenia żony kupca-bankruta do czasowego zapisu do ksiąg gildyjnych, jednakowoż tylko pod rygorem uzyskiwania przez konkretną małżonkę handlowca codziennie ważnego tylko 24 godziny świadectwa, wystawianego właśnie przez tychże kuratorów masy upadłościowej.

Uprawnienia oraz przywileje zapisanych w księgach gildyjnych Królestwa Polskiego kupców (nie zwalniające jednak handlarzy – mieszkańców Królestwa z poboru do służby wojskowej – o czym informował art. 9-ty ustawy) w swoim głównym i podstawowym zakresie dotyczyła praw ważnych na obszarze samego Królestwa. Wśród praw odnoszących się do obszaru tegoż kraju i przynależnych dla kupców zrzeszonych w pierwszej gildii na pierwszym miejscu podnoszono wyłączność uprawnień do zajmowania się bankierstwem. Dalej wskazywano na możliwość sprowadzania do Królestwa z zagranicy "nieograniczonej ilości" towarów; oraz zwracano uwagę na uprawnienia do hurtowej sprzedaży towarów zagranicznych (dosłownie, chodziło tu o sprzedaż "innym handlującym do dalszego handlu" oraz ich swobodnego rozwożenia do rożnych miejsc/ destynacji). Poza tym kupcy zapisani do pierwszej gildii zyskiwali na obszarze kraju możliwość: a) prowadzenia działalności handlowej na takich samych warunkach jak handlarze nie zapisani do żadnej gildii, w szczególności w zakresie "handlu hurtowego i szczegółowego towarów zagranicznych"; b) uskuteczniania działalności eksportowej (dosłownie prowadzenia "handlu wychodowego"); c) oraz aktywizacji – na zasadzie pełnego zastosowania się do

wymogów ogólnie obowiązujących w tej mierze – wszelakiej działalności przemysłowej.

Kupcy zapisani do gildii drugiej zyskiwani zasadniczo na terenie Królestwa uprawienia równoważne do tych, przypisanych do ich kolegów z gildii pierwszej, jednakowoż z szeregiem ograniczeń. Np. kupcy należący do drugiej gildii nie mogli zostać bankierami. Także nie mogli oni jednorazowo sprowadzić z zagranicy do Królestwa (i zadeklarować na komorach celnych, niezależnie od tego czy w transporcie lądowym czy wodnym) masy towarów o wartości przekraczającej wartość 15 000 rubli srebrem. Do tego dochodziło ograniczenia wartości ich rocznego importu towarów, opiewające na 90 000 rubli srebrem. Przy tym wszystkim do wysokości kwoty stanowiącej limit operacji handlowych (czy to rocznych, czy jednorazowych) kupca należącego do drugiej gildii nie wliczano sprowadzanego w sztabach złota czy srebra, jak tez monet i towarów "na tranzyto przeznaczonych". Podobnie trzeba zauważyć, iż w wypadku gdy dany dom handlowy był własnością kilku wspólników zapisanych do drugiej gildii, na każdego z nich z osobna można była zadeklarować na komorach celnych na granicy Królestwa przywóz zagranicznych towarów na kwotę: a) jednorazowo 9000 rubli; b) w przeciągu całego roku 15 000 srebrem.

Zarówno kupcy należący do pierwszej jak i do drugiej gildii nie mogli oczywiście w komorach celnych przedkładać deklaracji opiewających na "obce" towary, w sytuacji gdy w rzeczywistości należały one do innych osób, "nie mających prawa sprowadzać towarów zagranicznych i obowiązanych kupować takowe tylko od kupców gildyjnych". Podobne ograniczenie dotyczyło zakazu przedkładania przez zapisanych do gildii kupców oświadczeń o zamiarze przewozu towarów przez granicę, które w praktyce należały do "osób niehandlujących". Wyjątkiem w tej mierze było zadeklarowanie przez kupców gildyjnych na granicy towarów przeznaczonych dla osób zawodowo nie zajmujących się handlem, które zapragnęłyby sprowadzić dane towary wyłącznie na własny użytek.

Poszczególnym kategoriom kupców przyznano w roku 1851 odpowiednie nazwy. I tak, kupiec pierwszej gildii, zajmujący się głównie handlem o charakterze hurtowym (krajowym czy zagranicznym) lub "zamianą towarów", został określony jako "kupiec pryncypalny", lub "negocjant". Inny handlarz należący do pierwszej gildii, którego głównym zajęciem było: a) dostarczanie wypłat pieniężnych, z zaadresowaniem ich do polskich czy rosyjskich lub nawet "zagranicznych" miejscowości/lokalizacji; b) ewentualnie tzw. "eskontowanie weksli" (tj. realizowanie należności wekslowych przed terminem ich ważności, po odliczeniu procentu / ich dyskontowaniem); c) oraz ogólnie zajmowanie się działaniami o charakterze bankierskim, został nazwany "bankierem".

Co znamienne, ustawodawca postanowił zarazem zachować i zabezpieczyć "pamięć znakomitych handlowych rodzin" Królestwa Polskiego, nakazując przygotowanie "szczególnej aksamitnej księgi do zapisywania w niej samych tylko kupców gildii 1-ej". Obowiązkiem otworzenia i prowadzenia owej księgi,

oraz jej przechowywania, została obarczona warszawska Komisja Rządowa Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Zasadą miało być dodawanie kolejnych wpisów (ich powtarzanie) nie częściej niż co sześć lat. Zawierającą nazwiska najbardziej znakomitych/wpływowych handlowców Królestwa Polskiego księgę podzielono formalnie na dwie części. Do pierwszej z nich miano zapisywać tych z handlarzy, których męscy członkowie rodzin (tj. ojcowie i dziadowie) "bez zmazy znajdowali się w 1-ej gildii kupiectwa". Zapisywano tamże imię i nazwisko takiego kupca, aby następnie móc zanotować w tejże księdze dane jego potomków w prostej linii. Takie adnotacje kontynuowano do momentu, kiedy reprezentant/członek któregoś z kolei pokolenia nie popełniłby jakiegoś czynu o charakterze niegodnym, czy sprzecznym z przepisami. Do drugiej części owej księgi pamiątkowej zdecydowano się natomiast zapisywać przedstawicieli bocznych linii rodzin umieszczonych w głównej niejako części "księgi wybitnych handlowców". Co ciekawe, przedstawiciele poszczególnych pokoleń owych zajmujących się handlem linii bocznych mieli być odnotowywani w "księdze pamięci" nawet wtedy, gdy ich status społeczny i moralny określonoby jako "upadły", stwierdzając (czy może: antycypując) jednak zaistnienie faktu, iż w kolejnych generacjach ich członkowie ""znowu uzacnią się, czyli podniosą".

Wpisanie do omawianej tu "księgi pamięci" mogło nastąpić po pierwotnym zasięgnięciu opinii w tej mierze Rady Przemysłowej, która jako pierwsza wyrokowała co do ewentualnych zasług przedstawionego do wytypowania kupca. W dalszej i decydującej zarazem kolejności o wpisie decydowała jednak Komisja Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Z wnioskiem o wpis do księgi kupca pochodzącego z Warszawy występował magistrat stolicy Królestwa Polskiego; w wypadku mieszkańców prowincji wnioskodawcą był właściwy rząd gubernialny. Sama procedura wpisu do "księgi chwały" odbywać się miała co do zasady w obecności Dyrektora Głównego prezydującego i znaczących członków warszawskiej Komisji Rządowej Spraw Wewnętrznych i Duchownych. Z reguły na świadków całej procedury wyznaczano "wyższe osoby" (jak należy rozumieć: z kręgów administracyjnych) oraz co bardziej znaczących kupców. Akt zapisu danego osobnika do "księgi chwały" musiał zawierać adnotację o konkretnym roku panowania monarchy, będąc podpisanym przez wszystkich obecnych świadków".

Poza przywilejem możliwości wpisania do "handlowej księgi honorowej", zarejestrowani w pierwszej gildii kupcy z obszaru Królestwa Polskiego zyskiwali – teoretyczne jak się wydaje – uprawnienie dostępu do (petersburskiego) dworu cesarskiego. Przywilej ten zdecydowano się zastosować w odniesieniu do zapisanych imiennie w szeregi polskiego kupiectwa osobników płci męskiej, co praktycznie oznaczało, iż nie rozciągał się on na samą rodzinę danego handlarza.

Co do tzw. "galowego ubioru kupieckiego", ustawa z 28 maja / 9 czerwca 1851 roku przewidywała wprowadzenie konieczności noszenia podczas formalnych uroczystości munduru i szpady tej guberni Królestwa Polskiego, gdzie

dany handlarz był zapisany do ksiąg ludności. Przy czym zaznaczano, iż kupcy noszący galowy mundur rosyjski mogli tez posiadać szablę. Prerogatywa pozwalająca na noszenie ubioru galowego rozciągała się jedynie na samego kupca, a nie na członków jego rodziny.

Poza tym, zarejestrowani w Królestwie Polskim kupcy mogli, z powodu "szczególnych zasług" pozyskiwać tytuł radcy handlowego, ewentualnie nabywać tzw. "obywatelstwo poczesne". Zgodnie z zapisami rozwiązania prawnego z roku 1851 te tytuły i uprawnienia nabywano jednak wciąż nadal według ustalonej już uprzednio procedury, co miało mieć miejsce przynajmniej do czasu wprowadzenia w tej mierze zupełnie owych rozwiązań. Co więcej, ze względu na "wyświadczone krajowi [tj. Królestwu Polskiemu] szczególnie ważne usługi" (nie zaliczano do nich donacji na rzecz skarbu państwa, lub "ustąpień" w licytacjach publicznych), należący do pierwszej i drugiej gildii kupcy – ale tylko wyznania chrześcijańskiego – mogli pozyskiwać dodatkowo jeszcze poszczególne rangi cywilne, ordery czy medale. Jednocześnie osoby nimi nagrodzone zyskiwały wszystkie prawa i przywileje powiązane z posiadaniem danej rangi, czy odznaczenia. Przy tym wszystkim wyróżniający się w swojej pracy na rzecz dobrobytu Królestwa kupcy pochodzenia żydowskiego mogli jedynie liczyć na przyznanie im medali.

Tak czy inaczej, ci z kupców którzy w przeciągu ostatnich dwunastu lat zbankrutowali, nawet jeżeli doszli oni potem do porozumienia ze swoimi wierzycielami, nie mogli uzyskiwać wskazanych powyżej nagród i zaszczytów (tj. tytułów, rang, obywatelstwa poczesnego, medali etc). Z drugiej strony, należący do pierwszej gildii kupcy wyznania chrześcijańskiego, po dwunastu latach zapisu do tejże gildii, mogli się starać o wpisanie swoich potomnych na wyższe uczelnie.

ФІНАНСОВІ СПРАВИ НІЖИНСЬКОГО ОКРУЖНОГО СУДУ ДРУГОЇ ПОЛОВИНИ XIX – ПОЧАТКУ XX ст.

Солодка Катерина Юріївна
Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя (м. Ніжин)

Важливою умовою функціонування держави є своєчасне виявлення та розкриття злочинів у сфері фінансів. Вивчення справ Ніжинського окружного суду другої половини XIX ст. засвідчує, що дані правопорушення були достатньо поширеними.

Найбільше справ стосується підробки, знищення векселів, введення до обігу з порушенням законодавства. Так, 14 вересня 1892 р., Ніжинський окружний суд розглядав справу за позовом козака м. Воронежа Глухівського повіту Данила Шкури на свого брата Василя Шкуру з вимогою виплатити 100 руб. У позовній заяві вказувалося, що вексель на суму 200 руб. виписав їхній батько, який помер та не встиг виплатити борг.

Оскільки залишилося два спадкоємці, він та його брат, вимагає повернути частину коштів у розмірі 100 руб.

Відповідач заявив, що вексель підробка, адже, по-перше, він та його брат неписемні, по-друге, підпис на векселі не збігається з почерком їхнього батька. По-третє, дивно, що про вексель згадали лише зараз, через два роки після зазначених подій. Під час розслідування з'ясувалося, що вексель дійсно підроблений.

Відповідно до постанови суду, Данила Шкуру було засуджено за ч. 2 ст. 1160 "Складання завідомо підробленого векселя" Уложення про покарання кримінальні та виправні 1845 р. (далі – Уложення 1845 р.). Стаття передбачала позбавлення всіх майнових прав та висилку до Сибіру. Відповідно до ст. 31, підсудного мали направити до Іркутської або Єнісейської губернії. Але враховуючи значну віддаленість арештантських відділень зазначених губерній, або ж відсутність у них вільних місць, ст. 77 Уложення 1845 р. дозволяла направляти до найближчих в'язниць. Відтак, підсудного було позбавлено всіх майнових прав та ув'язнено на три роки у Глухівському тюремному замку.

Інша справа стосувалася позову жителів м. Ніжина Павла Митрофановича та Євдокії Євтухович на поліцейського Івана Котеля. За словами позивачів, посадова особа викрала у них вексель на суму 500 руб. та підробила передавальний підпис. 8 травня 1915 р. засідання Ніжинського Окружного суду постановило закрити справу за ст. 277 Статуту кримінального судочинства 1864 р. через відсутність доказів. Позивачі були незгодні з рішенням та подали апеляцію до Київської судової палати. На засіданні 18 червня 1915 р., палата постановила закрити справу за тією самою статтею.

Багато справ стосуються знищення векселів. 6 лютого 1908 р. житель села Спаське Кролевецького повіту козак Григорій Топих заявив, що Григорій Шабельник знищив вексель на суму 50 руб., за яким мав виплатити борг. Справи, пов'язані з позбавленням майнових прав та тюремним ув'язненням, за Судовими статутами 1864 р. мають розглядатися за участі присяжних засідателів. Відтак, на судовому засіданні присяжні засідателі виправдали звинуваченого.

У Ніжині другої половини XIX ст., активно розвивалася торгівля, саме тому велика кількість справ стосується порушень "Уставу про акцизний збір", правил торгівлі. У 1903 р. за ст. 168 Статуту кримінального судочинства було притягнуто до відповідальності купецького сина м. Глухова Івана Артемонова за приховування 75 пудів (1200 кг) гасу від сплати додаткового акцизного збору. Стаття передбачала виплату додаткового акцизного збору у розмірі 15 руб., штраф 30 руб. та конфіскацію товару.

Часто порушувалися і правила торгівлі. У 1907 р. купець Евель Зискін мав виплатити штраф у розмірі 2 руб. за порушення постанови про торгівлю Ніжинської міської думи. Відповідно до документу, перукарні

міста повинні працювати не довше ніж до 19 год. Натомість, купець тримав підприємство відкритим до 21 год.

Що стосується боргових зобов'язань, у 1823 р. до Ніжинського окружного суду надійшло рішення Варшавського комерційного суду про стягнення з ніжинського купця Берки Раділовського коштів у розмірі 1823 руб. Позивач, купець міста Варшави Соломон Гандза, пред'явив зобов'язання відповідача стосовно виплати позики протягом двадцяти семи діб. Коштів для виплати боргу ніжинський купець не мав, тому суд постановив описати все рухоме майно та виставити на продаж. Рішення установи виконував судовий пристав 1-ї частини Ніжина А. Куровський. До торгів справа не дійшла, адже купецький син Арон Харол виплатив весь борг, а майно повернули Б. Раділовському.

Цікаві справи стосуються податків та зборів при операціях з купівлі-продажу. Так, у 1883 р. колезький секретар Григорій Підгорський написав скаргу на старшого нотаріуса Ніжинського окружного суду Миколу Романченка за неправильне стягнення мита з договору купівлі-продажу нерухомого майна. У позовній заяві стверджувалося, що посадова особа не користувалася ст. 403 "Уставу про мито" при стягненні відсотків із загальної суми у розмірі 1500 руб.

У поясненні старший нотаріус зазначив, що, по-перше, відповідно до ст. 61 "Положення про нотаріальну частину", термін подання скарг на неправильні дії посадових осіб становить 14 діб, тому скарга надійшла із запізненням. По-друге, 19 травня 1883 р. було Височайше затверджено "Правила про ціни з нерухомого майна", які внесли корективи до Уставу про мито. Таким чином, позивач не знав про новий нормативно-правовий акт за яким мають стягуватися відсотки з договору.

Отже, найбільше справ, що стосуються правопорушень у сфері фінансів належать порушенням вексельного законодавства, правил торгівлі, акцизного збору, невиплати боргів за договором. Найтяжча міра покарання, позбавлення всіх майнових прав та висилка до Сибіру, стосувалася злочинів у сфері вексельного законодавства. У решті випадків, суд встановлював грошовий штраф або ж арешт до 7 діб.

ШИНКАРСЬКА СПРАВА НА СЕЛІ В УКРАЇНІ (ДРУГА ПОЛОВИНА XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Біла Катерина Вікторівна
Інститут історії України НАН України (м. Київ)

У другій половині XIX ст., у результаті селянської реформи у Російській імперії, сільським громадам дозволялося відкривати та утримувати усякого роду фабрики, заводи, підприємства та торгівельні заклади, в тому числі питейні, на загальних законних підставах. Контроль за

наданням права на виробництво і торгівлю спиртними напоями покладався на державні акцизні управління, які, згідно з "Положенням про питейні збори", надавали патенти. Відповідно до "Положення про вихід селян з кріпацької залежності" 1861 р., сільські громади користувалися першочерговим правом відкриття корчми, а рішення приймалось на їх сходах. Окрім цього приговором сходу селяни мали право заборонити торгівлю алкоголем у будь якому приватному закладі в межах своїх територій. Проте монополія на торгівлю спиртними напоями не стала для громадського самоврядування "золотою жилою" унаслідок низки причин, серед яких не останнє місце зайняла відсутність мотивації, особистого інтересу у завідуючого закладом. Як зазначав у 1869 р. обурений станом "питейних справ" на селі дописувач "Подольских епархиальных ведомостей", найнятий від громади селянин-корчмар чітко дотримувався правил, не продавав горілку в борг, за натуральні відробітки, чи продукти, одяг, не розбавляв товар, не продав "несертифіковані" напої, тому й громадські шинки зазнавали збитків, на відміну від єврейських. Погоджуючись з деякими думками автора газетної замітки, а саме з тим, що приватний власник питейного закладу був гнучкіший у ведені свого бізнесу, фіксуємо переважну більшість приватних шинків, що виявлялися успішнішими ніж громадські заклади.

Шлях підприємця (власника, чи орендатора шинка) пролягав через сільський сход, який встановлював умови його діяльності. Розглянемо на прикладі сільської громади с. Бакоти, Грушківської волості Подільської губернії. Бакотський сільський сход надав дозвіл на відкриття корчми селянину сусідньої Китайгородської волості П. Билинському на 3 роки (1893–1895 рр.), за умови внесення ним щорічно 80 руб. плати за патент на торгівлю алкоголем. Оскільки приміщення для шинка у с. Бакота не було, сільський сход надав земельну ділянку з громадських угідь для його побудови. Зведенням шинку займався орендар, однак він погоджувався з тим, що сама будівля перейде у власність громади. Таким чином підприємець виглядав не надто захищеним, тим паче, що сільський сход залишав за собою право розірвати угоду й укласти договір із іншим орендарем.

Шинкарство, як справа прибуткова, викликало інтерес у посадовців селянських органів самоврядування, що подекуди призводило до зловживання ними службовим становищем. Так, представники селянських адміністрацій, користуючись впливом на рішення сходів, лобіювали власні інтереси чи інтереси "своїх" при наданні права на відкриття торгівельного закладу. У 1885 р. у правилах стосовно роздрібної торгівлі спиртними напоями законодавець увів обмеження, в яких, зокрема, волосним та сільським посадовцям, а також членам їхніх сімей заборонялося утримування точок продажу алкоголю.

Сільські сходи часто передавали в оренду "питейні" заклади особам знайомим із торгівлею алкоголем, серед яких фігурували представники

єврейської національності. Оскільки володіння чи оренда будь-якого майна, а також заняття промислами, торгівлею у сільській місцевості (окрім землеробських єврейських поселень) євреям заборонялися законом від 3 травня 1882 р. (“Тимчасові правила”), ведення ними “питейного” бізнесу ставало можливим (хоча й незаконним) лише через схему з підставними особами. Так, у результаті протистояння двох шинків у Чорнобильській волості Радомисильського повіту Київської губернії у 1894 р. стало відомо, що торгівлю на поміщицький землі поблизу с. Лелів здійснював єврей Менаш Брусиловський, через селянина Рудченка. Діяльність останніх підтримував волосний старшина Тарасенко, він же намагався завадити видачі патенту на відкриття корчми у с. Лелів, потенційному конкуренту діючого шинка. Розслідування, проведене мировим посередником, встановило, що торгівлею спиртними напоями у с. Лелів мав займатися єврей – Ірма Смілянський, через підставного селянина Остренка, на ім’я якого сільський сход склав приговор. Врешті, нелегальна діяльність шинка Брусиловського отримала правові наслідки: його оштрафували та виселили за межі волості, Лелівській громаді дозволили відкрити шинок, за умови недопущення до його роботи єврея Смілянського. А щодо старшини, то його провину у покриванні Брусиловського шинка не довели, оскільки фактів отримання хабарів керівником волості слідство не знайшло.

Шинкарство як різновид дрібного бізнесу мало позитивний вплив на бюджет сільської громади, в який зараховувалися сплати за оренду майна та патенту. При вдалому розвитку торгової справи, воно ставало не лише джерелом доходу власника та його сім’ї, а й закладом із робочими місцями для жителів села. Проте варто відзначити й негативні впливи корчмарів на соціально-економічне становище громади, зокрема на її моральність. Так, інколи “питейні” заклади ставали місцем збуту, або сховку награбованого майна. А самі шинкарі, переймаючись лише власним прибутком, сприяли поглибленню проблеми алкоголізму на селі, і продавали випивку у борг, за предмети господарського вжитку, продукти харчування, або інші речі, які приносили алкогольно залежні відвідувачі. То ж значення шинкарської діяльності в українському селі у другій половині XIX – на початку XX ст. не однозначне, й потребує подальшого вивчення.

ТОРГІВЛЯ ПАРФУМЕРНО-КОСМЕТИЧНИМИ ЗАСОБАМИ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ XIX – НА ПОЧАТКУ XX ст.: ТОРГОВІ БУДИНКИ, АСОРТИМЕНТ, РИНКИ ЗБУТУ

Силка Оксана Захарівна
Національний університет харчових технологій (м. Київ)

Друга половина XIX ст. для парфумерно-косметичної галузі – час революційних змін. Ці зміни проявилися і були реалізовані у технології виробництва, способі композиції та принципі збуту.

Виробництво косметично-парфумерних товарів з початку XIX до початку XX ст. пройшло шлях від приватної, невеликої за показниками як виробництва, так і продажів, виробничої лабораторії, до потужних фабрик із найманими працівниками та розгалуженими виробничими потужностями. Еволюція відбулася й у парфумерній тарі – від типової універсальної пляшечки до вишуканих флаконів, над дизайном і виготовленням яких працювали відомі ювеліри, художники та дизайнери.

Точкою неповернення став винахід німецького хіміка Ф. Вьоллера. У 1824 р., готуючи ціаново-кислий аммоній NH CNO, він отримав безбарвну кристалічну речовину, яка не давала жодної з реакцій на амоній та ціанову кислоту. У 1828 р. Ф. Вьоллер установив, що вона за складом та якостями була подібна до мочевини. Цей винахід дозволив косметично-парфумерній галузі отримувати органічні з'єднання з неорганічних речовин. Завдяки органічному синтезу почали виготовляти хімічні замінники натуральних квітів і трав.

Відтоді перед виробниками товарів догляду за тілом уже не стояло питання постійної турботи про забезпечення виробництва натуральною сировиною, відпала потреба тримати запаси такої сировини, змінювати асортимент продукції відповідно до врожаїв, поставок, умов зберігання та споживацького попиту – якість та кількість "нової хімічної" сировини забезпечували стабільність продажів упродовж року.

Стабільність виробництва та стала якість косметично-парфумерної промисловості поставили перед виробниками питання про нові методи розповсюдження та продажу своєї продукції. Наприкінці XIX – на початку XX ст. сформувалися три ніші такої торгівлі: відділи в універсальних магазинах, точкова торгівля разом із іншими предметами гігієни та домашнього затишку у магазинах та аптеках, а також через систему торгових представників.

Основними парфумерними виробниками в Російській імперії були: товариства "Г. Брокар и Ко", "А. Ралле и Ко", "А. М. Остроумов", "А. Сиу и Ко", "Р. Келлер и Ко", "В. К. Ферейн", "С. Чепелевецкий с сыновьями", "А. Буис и Ко", "Э. Бодло и Ко"; Санкт-Петербурзька технохімічна лабораторія, акціонерні товариства "Модерн" та "К. Эрманс и Ко", скляні заводи И. Ритинга, С. Глинского, братів Грибнових та інші.

В Україні найбільші виробники косметично-парфумерної продукції відкривали свої представництва не лише у великих містах, як-от Одеса, Київ, Харків, Полтава, але й у невеликих повітових центрах, наприклад у Ромнах. Останні мали перевагу як центри ярмаркової торгівлі.

Косметично-парфумерний асортимент складався з мила, парфуму, одеколону, туалетної води, води для волосся, води для створення аромату у приміщеннях, помади, пудри, білила, рум'ян, фарби для волосся, засобів для догляду за зубами та ротовою порожниною тощо.

Поява хімічної складової у парфумерних товарах дозволила розширити лінійку ароматів і, відповідно, назв продукції. Наприкінці XIX – на початку XX ст. вже звичними були: "С видами Москвы", "С портретом писателя", "Значение цветов", "Персидкая сирень", "Модные", "Царские", "Люби меня" та ін.

На початку XX ст. усі прошарки українського суспільства мали змогу придбати товари косметично-парфумерного виробництва. У селянському середовищі особливою популярністю користувалася т. зв. «народна» косметика – мило, парфуми, крема за найменшими цінами – 1–3 коп. До того ж, уся парфумерно-косметична продукція супроводжувалася своєрідними бонусами – схемами вишивки та оздоблення одягу, російським алфавітом, ілюстраціями з казковими героями тощо.

Разом із місцевими виробниками, у торговельній мережі косметики і парфумерії були представлені і іноземні виробники. Популярністю користувалася продукція французьких фірм "Coty", "Guerlain" та інших.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. сформувалася і закріпилися тенденція доступності парфумерно-косметичних товарів, завдяки якій розпочалися процеси змін в українському суспільстві, зокрема у сферах догляду за тілом та гігієни.

ФІНАНСОВІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ ТОВАРИСТВ БЛАГОУСТРОЮ В УКРАЇНІ (КІНЕЦЬ XIX – ПОЧАТОК XX ст.)

Шевченко Валентина Віталіївна
Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Сучасна урбанізація досягла планетарних масштабів і дедалі посилюється. Проте її витоки сягають XVIII ст., коли на фоні глибоких матеріальних і соціальних змін сталися важливі трансформації у життєдіяльності міських поселень. Середньовічне місто відживало себе, натомість формувалося модерне – відкрите для розвитку, нових технологій, соціокультурних та управлінських відносин і практик. Місто, котре дедалі менше залежало від держави, а більше – від діяльності і мобільності його мешканців, які прагнули вдосконалити своє життя у ньому.

Одним із визначальних маркерів модерного міста був публічний простір. На процес його творення помітно вплинув міський соціум, як через прояви приватної ініціативи, так і різні форми соціальної взаємодії мешканців. Однією з таких форм участі жителів окремих територій у вирішенні питань місцевого значення були товариства благоустрою, котрі, з погляду сьогодення, за всіма ознаками відповідають статусу органів самоорганізації населення.

У сучасній вітчизняній та зарубіжній історіографії питання функціонування товариств благоустрою донині залишається маловивченим. Одним із перших у цю проблематику, на прикладі Московської губернії, заглибився російський дослідник О. Морозов. Серед українських науковців найбільше уваги зазначеній темі приділила історикиня О. Силка.

В Україні товариства благоустрою, які офіційно відносилися до недержавних громадських об’єднань, почали створюватися наприкінці XIX ст., й особливо активно – на початку XX ст. Їх появу дослідники пов’язують з процесами урбанізації та формування громадянського суспільства в Російській імперії.

Товариства благоустрою визначають як добровільні об’єднання громадян для задоволення та захисту своїх законних суспільних (економічних, соціальних, культурних, екологічних та інших) інтересів, мета яких полягала у сприянні благоустрою відповідної території силами їхніх членів та за допомогою різних методів. Основним нормативно-правовим документом, яким керувалися товариства у своїй діяльність був статут. Оскільки не існувало єдиного, затвердженого на державному рівні, типового зразка статуту для подібного виду громадських організацій, то у термін “благоустрій” кожне товариство вкладало своє значення. Це поняття могло охоплювати різні сфери: комунальну, освітню, послуг, дозвілля, санітарії тощо.

За адміністративно-територіальним критерієм О. Силка виділила чотири види товариств благоустрою, що функціонували в Україні:

– міські товариства (до району діяльності потрапляла частина міста);

– приміські або дачні товариства (виникали і діяли на території дачних селищ, які знаходилися за містами; на сьогодні ці селища є частиною міст);

– товариства, які діяли в межах селищ при новостворених залізничних станціях;

– товариства, які проводили діяльність у сільських адміністративно-територіальних одиницях.

Згідно зі статутами бюджети (засоби) товариств благоустрою могли формуватися з: членських та благодійних внесків; надходжень від спектаклів, кінематографічних сеансів, публічних читань та концертів; відсотків із банківських вкладів; доходів від базарів, парків, купалень, медичних закладів, улаштованих товариством; майна, набутого в порядку спадкування за заповітом фізичної особи чи за договором дарування. Подекуди на

користь товариства благоустрою встановлювався додатковий відсоток до сплати місцевих зборів. Наприклад, кожен член Товариства благоустрою селища Стара Дарниця Остерського повіту Чернігівської губернії, котрий володів нерухомим майном на правах забудови, був зобов'язаний щорічно, разом із платою сільській громаді, вносити до каси товариства 5% від суми збору.

Із погляду О. Морозова, залежно від особливостей прибуткової і видаткової частин бюджетів, товариства благоустрою можна поділити на дві групи. Першу, нечисленну, складали товариства, котрі у забезпеченні надходжень робили ставку на заснування власних підприємств. Відтак, вони відрізнялися значними масштабами діяльності, реалізацією амбітних проектів, спрямованих на вирішення широкого спектру соціальних задач. До другої, значно більшої, групи увійшли товариства, які опиралися переважно на членські внески, пожертви та випадкові фінансові джерела. Їхні зусилля спрямовувалися, насамперед, на благоустрій та організацію культурного дозвілля населення. Доволі часто таким товариствам не вистачало фінансових ресурсів для ефективної реалізації своїх завдань. Тому вони практикували звернення за допомогою до підприємців, проведення своєрідного краундфандингу – санкціонованого органами місцевого самоврядування збору коштів задля чітко визначеної мети, клопотання до владних структур різного рівня про надання підтримки у вигляді одноразових допомог або субсидій на пільгових умовах.

Загалом, усі методи залучення коштів давали товариствам благоустрою можливість значно покращити соціальну інфраструктуру залізничних селищ, дачних територій, приміських сіл та міських околиць, що сприяло їх подальшій інтеграції в структуру великих міст.

АРКАДІЙ КОЧУБЕЙ ЯК ОЧІЛЬНИК КИЇВСЬКОЇ КАЗЕННОЇ ПАЛАТИ

Ніколайчук Дмитрій Олександрович
Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Голова губернської казенної палати наприкінці XVIII – на початку XIX ст. – друга особа у губернії після губернатора, який до 1836 р. одночасно був і віце-губернатором. Упродовж 1828–1830 рр. очільником Київської губернської казенної палати, а відтак і віце-губернатором, був представник козацько-старшинського роду Кочубеїв – Аркадій Васильович (1790–1878 рр.). Варто зазначити, що до призначення у Київ А. Кочубей уже мав досить великий стаж державної служби – 26 років (з них військової 12 років). А. Кочубей здобув домашню освіту під наставництвом швейцарця Дорньє, згодом абата Фромана. З 1802 по 1807 рр. навчався в одному з найпрестижніших у Російській імперії навчальних закладів

початку XIX ст. – Єзуїтському пансіоні абата Ніколя. Водночас у 1802 р. був зарахований юнкером у Колегію іноземних справ, а з 1806 р. – перекладачем. Наступним місцем служби А. Кочубея стала канцелярія принца Георгія Ольденбурзького під керівництвом Ф. Луб'яновського і в Головному управлінні водних і сухопутних шляхів сполучення (з 1811 р. – Головне управління шляхів сполучення), а у 1811 р. отримав придворне звання камер-юнкера. З початком французько-російської війни 1812 р. А. Кочубей залишив цивільну службу і вступив до Гродненського гусарського полку. Брав участь у бойових діях, дослужився до чину полковника й 10 березня 1824 р. звільнений у відставку. Півроку по тому розпочав службу на посаді чиновника з особливих доручень у керівника поштового департаменту МВС.

Наступним етапом у кар'єрі А. Кочубея стала служба у київській губернській адміністрації. Саме завдяки знайомству брата Олександра Васильовича з міністром внутрішніх справ А. Закревським, Аркадій Васильович, маючи незначний досвід роботи на цивільній службі, й практично не займаючи керівних посад, був призначений віце-губернатором. При цьому варто зазначити, що попри особисте знайомство А. Кочубея з імператором Миколою I (останній був хрещеним батьком сина А. Кочубея Миколи), його не було призначено на губернаторську посаду, як цього клопотав міністр внутрішніх справ А. Закревський. "Не хотів він (Микола I. – *Д. Н.*) мене призначати на цю вакансію, і, на мою думку, ця відмова була абсолютно обґрунтована. Імператор сказав Закревському, що він мене знає з дуже хорошої сторони, але так як я, перебуваючи постійно на військовій службі, не маю ще достатньо досвіду, необхідного на посаді губернатора, і тому радить мені прийняти яку-небудь посаду, де б я міг спочатку звикнути до цього роду служби", – згадував А. Кочубей у своїх спогадах "Сімейна хроніка. Записник Аркадія Васильовича Кочубея" (СПб., 1890). Попри згоду імператора А. Кочубей заручився також підтримкою київського військового губернатора П. Желтухіна, який прибув у цей час до Санкт-Петербурга для клопотання призначення новим київським цивільним губернатором київського віце-губернатора В. Катеринича (також представник козацько-старшинського роду) й зі своїми пропозиціями щодо віце-губернаторської посади.

Упродовж своєї служби у Києві А. Кочубей зарекомендував себе як дієвий чиновник – ліквідував "недоїмки" у казенній палаті, своєчасно проводив рекрутські набори, професійно здійснював комунікацію з лідерами суспільної думки у краї. Саме період служби у Києві А. Кочубей згадував як найкращі роки свого життя: "всі три роки, які я провів у Києві, були найщасливішими часом моєму житті".

У 1830 р. за поданням А. Закревського, після особистої розмови з імператором, А. Кочубея було переведено в Орел виконуючим обов'язки цивільного губернатора задля налагодження справ з управління губернією.

ІМПОРТНІ ЗАМОВЛЕННЯ ДЛЯ ІСПАНСЬКОГО ФЛОТУ В ДРУГІЙ ПОЛОВИНІ XIX ст.

Морозов Олег Вікторович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

У другу половину XIX ст. Іспанське королівство вступило з важким багажем драматичних подій: втрата колоній у Південній Америці, низка революцій (1834–1843, 1854–1856 рр.). В таких умовах морська сила Іспанії потрапила у довготривалу кризу політичної невизначеності та хронічного недофінансування. Але залишки імперії у вигляді Філіппінського архіпелагу та Куби змушували іспанські режими все ж таки приділяти мінімальну увагу оновленню корабельного складу. Тим більше зʼявився новий технологічний привід – поява броненосних кораблів. Перед очами іспанців пройшло успішне використання французьких броненосних батарей під час Кримської війни, океанський похід до Мексики французьких броненосців "Глуар" і "Куронь". Іспанські урядовці вирішили ризикнути і зробити ставку під час чергового оновлення флоту на новий тип корабля і таким чином повернути собі статус морської держави.

Виходячи із старих стосунків з французькими промисловцями, замовлення на "зразкові" броненосці передали фірмі "Форж е Шант'є де ля Медіттеррен". 15 квітня 1862 р. сторони уклали контракт на будівництво броненосця "Нумансія" з потужністю машин у 800 кінських сил. Проектними роботами з французької сторони керував інженер Ноель Верпак. Одночасно з британською фірмою підписали аналогічний контракт на будівництво ще одного броненосця – "Віторії". Цим кроком іспанське керівництво намагалось порівняти досягнення двох шкіл кораблебудування і таким чином обрати для себе оптимальний тип броненосця для серійної побудови на власних верфях. Темпи будівництва нових броненосців були фантастично-швидкими для іспанського флоту. В грудні 1864 р. повністю споряджені броненосці прийшли до Картахени. Іспанському морському бюджету нові броненосці обійшлись у 8,3 млн песет кожний. Кораблі прослужили в іспанському флоті майже 50 років і були відправлені на списання вже на початку XX ст. На початку 1880-х рр. технологічний прогрес в сфері військово-морських озброєнь здійснив черговий стрибок. Й іспанський флот, який на той час знову опинився у стагнації, спробував наздогнати передові європейські флоти. В самому керівництві іспанського флоту тривала гостра полеміка щодо вибору шляхів розвитку військово-морських сил, виходячи з обмежених фінансових ресурсів держави. Полемізували між собою прихильники лінійного та крейсерського флоту.

Але після урядової кризи 1885 р. перевагу отримали прихильники крейсерської доктрини, і тому вдалося замовити лише один броненосець. Слід зазначити, що іспанські моряки залишались вірними традиції замов-

ляти за кордоном лише одиничні екземпляри і потім використовуючи їх як еталон для будівництва серійних одиниць на власних верфях. У конкурсі на право збудувати для Іспанії броненосець взяли участь три британські та дві французькі верфі. За результатами конкурсу контракт був укладений з французькою фірмою "Форж е Шант'є де ля Медіттеррен". Вартість майбутнього броненосця французи оцінили у 13,5 млн песет. Контракт був укладений 28 червня 1884 р., але ціна вже зросла до 14,2 млн песет. Проєкт нового броненосця для Іспанії розробив авторитетний у Європі інженер Амбаль Лагань. А сам броненосець отримав назву на честь першого короля Астурії VIII ст. "Пелайо". Корабель іспанці отримали у 1889 р., але без гармат, і лише у грудні 1890 р. "Пелайо" відправився до Тулону, де на його борт встановили гармати калібру 320 та 280 мм.

Наступним іноземним замовленням іспанського Морського міністерства був бронепалубний крейсер британської побудови "Рейне Рехенте". Переможцем кункурсу стала британська фірма "Томсон", яка запропонувала фантастичну без перебільшення ціну проекту – 243 тис. фунтів стерлінгів (за курсом 6,07 млн песет). Вартість корабля без озброєння за тону складала 1413 песет. Для порівняння будівництво "Пелайо" обійшлось бюджету у 1434 песет за тону. Бдуівництво крейсера розпочалось у Клайдебанке 12 червня 1886 р., а вже на початку 1888 р. іспанський екіпаж прибув у Глазго приймати новий крейсер. Загальна вартість "Рейне Рехенте" з повним озброєнням склала 9,32 млн песет.

Загострення відносин із США з кубинського питання змусило іспанський уряд форсувати збільшення чисельності власного крейсерського флоту. Іспанці зацікавились типом броненосного крейсера, який масово будувався фірмою "Ансальдо" для флотів держав Південної Америки та Італії. Іспанці перекупили вже закладений для італійського флоту крейсер і у 1897 р. отримали нову броненосну одиницю "Кристобаль Колон", але без артилерії головного калібру – 254 мм гармат.

Іспанія стала другою після Росії країною, яка оцінила появу британських "винищувачів міноносців" і відразу замовила їх для свого флоту. Підрядником іспанці обрали фірму "Томсон", яка збудувала раніше для них вдалий тип мінного крейсера "Деструктор". Перші два дестроєра для іспанського флоту "Фурор" і "Терор" були збудовані у рекордні строки – 8 місяців (лютий 1896 – жовтень 1897 р.). Не чикаючи завершення їх побудови, іспанці замовили ще чотири одиниці типу "Аудас", і у лютому 1898 р. "Томсон" передала кораблі замовнику. Крім того, у 1886–1888 рр. відома британська міноносна фірма "Ярроу" збудувала для іспанського флоту два міноносця: "Алькон" та "Анзор".

Аналіз імпортного компоненту у складі Іспанського королівського флоту у другій половині XIX ст., а також політики Морського міністерства дозволяє стверджувати таке. Придбання бойових кораблів у іноземних фірм робилось з метою отримання найдосконаліших зразків англо-французького кораблебудування з наступним розгортанням серійного будів-

ництва на власних верфях. Морське міністерство, уряд Іспанії виходячи з власних скудних ресурсів, здійснювали періодичні модернізації верфей та розгортали виробництво необхідних матеріалів для кораблебудування на власних підприємствах.

РАЗВІЦЦЁ ЎНУТРАНАГА ГАНДЛЮ Ў МІНСКАЙ ГУБЕРНІ Ў ДРУГОЙ ПАЛОВЕ XIX – ПАЧАТКУ XX ст.

Бурачонак Аляксандр Вячаслававіч
Беларускі дзяржаўны ўніверсітэт (г. Мінск)

Скасаванне прыгоннага права і інтэнсіўны пераход да капіталістычнай сістэмы гаспадарання ў другой палове XIX – пачатку XX ст. аказалі пазітыўны ўплыў на эканамічнае развіццё беларускіх губерняў. Трансфармацыя закранула сельскагаспадарчую і прамысловую галіны вытворчасці, сферу крэдыту. Істотныя змены адбыліся і ў інстытуцыянальнай структуры мясцовага рынку, што садзейнічала далейшаму распаўсюджванню рыначных адносін на тэрыторыі Беларусі.

Унутраны гандаль у Мінскай губерні ў парэформенны перыяд быў сканцэнтраваны пераважна ў руках прадпрымальнікаў з ліку асоб яўрэйскага паходжання. Напярэдадні адмены прыгоннага права 89% ад агульнай колькасці купецтва Мінскай губерні былі яўрэямі. Сітуацыя не асабліва змянілася за наступныя дзесяцігоддзі. Так, паводле Усеагульнага перапісу насельніцтва 1897 г. 86% купцоў Мінскай губерні мелі яўрэйскае паходжанне. Вымушаная канцэнтрацыя прадстаўнікоў дадзенай этнічнай групы ў гарадской мясцовасці Мінскай губерні стала адным з чыннікаў развіцця тут прадпрымальніцтва.

Яўрэі былі актыўна задзейнічаны ў развозна-разносным гандлі, шматлікія з іх з’яўляліся пасярэднікамі паміж пастаўшчыкамі таварнай, у першую чаргу, сельскагаспадарчай прадукцыі і буйнымі аптовымі купцамі, а таксама ўладальнікамі прамысловых прадпрыемстваў. Сярод тых, хто займаўся пасярэдніцкім гандлем на тэрыторыі Беларусі, можна сустрэць такія катэгорыі, як прасалы і фактары. Прасал, як правіла, займаўся скупкай сельскагаспадарчай сыравіны ў вытворцаў з мэтай далейшага яе перапродажу зацікаўленым асобам. Фактар па сутнасці з’яўляўся гандлёвым агентам або, інакш кажучы, камісіянерам, якому даручалі збыць тавар. Па меры пранікнення капіталістычных адносін у розныя галіны гаспадаркі на тэрыторыі Беларусі атрымлівае распаўсюджанне яшчэ адна катэгорыя пасярэднікаў – маклеры. Яны сталі абавязковымі элементамі ажыццяўлення біржавога гандлю пасля яго арганізацыі на тэрыторыі Беларусі ў пачатку XX ст. Толькі маклеры мелі права займацца пасярэдніцкай дзейнасцю пры заключэнні здзелак. Маючы даручэнне або паўнамоцтвы прадаўца, яны зводзілі яго з пакупніком, або ад імя прадаўца заключалі з ім

здзелкі. Аднак і да з'яўлення біржы маклеры ажыццяўлялі сваю дзейнасць на тэрыторыі Беларусі, у тым ліку і ў Мінскай губерні, зводзячы тых, хто хацеў прадаць пэўную прадукцыю і тых, хто быў зацікаўлены ў яе набыцці. У цэлым можна канстатаваць, што яўрэі ў гаспадарчым жыцці беларускіх губерняў па сутнасці выконвалі ролю "трэцяга саслоўя", аб'ядноўваючы гарадскі сектар эканомікі з сельскім.

У першыя парэформенныя дзесяцігоддзі ў Мінскай губерні суіснавалі дзве асноўныя формы ўнутранага гандлю – перыядычны (кірмашы і базары) і стацыянарны (крамы і лаўкі). Пераважнае значэнне мелі перыядычныя формы ажыццяўлення гандлю. У пачатку 1860-х гг. штогод у Мінскай губерні праводзілася 58 кірмашоў. Па большай частцы яны мелі выгляд вялікіх базараў, якія таксама перыядычна арганізоўваліся з мэтай забеспячэння гараджан і сельскіх жыхароў таварамі першай неабходнасці.

У далейшым адбываецца паступовы заняпад кірмашовага гандлю па прычыне таго, што мадэрнізацыя транспартнай інфраструктуры давала магчымасці для распаўсюджвання пастаянных (стацыянарных) форм гандлю – шапікаў, лавак, крамаў і інш. Колькасць стацыянарных гандлёвых кропак у Мінскай губерні на працягу другой паловы XIX – пачатку XX ст. няўхільна павялічвалася. Так, у 1861 г. іх налічвалася 1576, у 1872 г. – 1714, у 1886 г. – 2893, у 1898 г. – 3899.

На мяжы XIX–XX ст. у Мінскай губерні атрымлівае распаўсюджванне асацыіраваны капітал. У 1905 г. на гэтай тэрыторыі ажыццяўлялі дзейнасць 24 поўныя таварыствы і таварыствы на веры, з якіх 15 прыкладалі намаганні ў галіне гандлю. Напярэдадні Першай сусветнай вайны ў межах Мінскай губерні гандлёвы профіль мелі 54 прадпрыемствы пазначаных форм асацыіравання капіталу.

У 1896 г. агульны тавараразварот гандлёвых прадпрыемстваў Мінскай губерні складаў крыху больш 16 млн руб., гадавы прыбытак – звыш 1,8 млн руб. У першым дзесяцігоддзі XX ст. гэтыя паказчыкі дасягнулі 41,7 млн руб. і 5,3 млн руб. адпаведна.

У пачатку XX ст. у агульнай структуры тавараразвароту Мінскай губерні на першым месцы знаходзіўся "гандаль мануфактурнымі вырабамі" – адзеннем, абуткам, гумавымі вырабамі і інш. На адну прыступку ніжэй знаходзіўся так званы "змешана-гаспадарчы гандаль". Гэтая група гандлёвых аперацый была самай стракатай. Да яе аднесены гандаль каланіяльнымі таварамі, гарбатай, цукрам, запалкамі, тытунём, мэбляй, музычнымі інструментамі і нават трунамі. Да гэтай жа групы прадпрыемстваў належалі дробныя лаўкі, ювелірныя крамы, аптэкі, кандытарскія і інш. Дарэчы, на гэтыя гандлёвыя ўстановы прыходзіліся самыя высокія паказчыкі агульнага прыбытку. На трэцім месцы па паказчыку агульнага тавараразвароту знаходзіліся прадпрыемствы, якія былі аднесены да групы "гандаль выкапнёвымі прадуктамі". Найбольш моцныя пазіцыі тут займалі гандаль жалезам і разнастайнымі металічнымі вырабамі, посудам, соллю, веласіпедамі, сельскагаспадарчымі машынамі і інш. Апошняе месца ў

агульнай структуры тавараздвароту Мінскай губерні займалі піцейныя ўстановы і склады алкагольнай прадукцыі.

Такім чынам, у другой палове XIX – пачатку XX ст. на змену перыядычным формам ажыццяўлення гандлю (кірмашам і базарам) прыходзілі стацыянарныя (лаўкі і крамы). Атрымалі распаўсюджванне капіталістычныя формы вядзення гандлёвай дзейнасці, што станоўча адбівалася на павелічэнні аб'ёмаў рознічнага і аптовага тавараздвароту Мінскай губерні. Знаходзячыся на перакрыжаванні прамысловых раёнаў і ў той жа час на аддаленасці ад вядучых гарадоў, напярэдадні Першай сусветнай вайны Мінская губерня і асабліва яе цэнтр – Мінск, з'яўляліся месцам прыцягнення інвестыцый не толькі з боку мясцовых, але і замежных прадпрымальнікаў.

ГРОШОВІ ВИПЛАТИ У КОНФІСКАЦІЙНИХ СПРАВАХ ХАРКІВСЬКОЇ МИТНИЦІ (1896–1900 рр.): ШТРИХИ ДО ПОРТРЕТА ПРЕМІАНТА

Дейнеко Сергій Миколайович
Харківський історичний музей імені М. Ф. Сумцова (м. Харків)

Боротьба з контрабандою завжди мала багатовекторний характер. Задля ефективнішої боротьби з цим злочином митникам та іншим службовцям виплачували грошову винагороду в розмірі третини від вартості затриманого товару. Грошова премія виказувача, чий донос підтвердився, згідно з Митним статутом 1891 р., також складала третину від вартості затриманого нелегального товару. Ще однією статтею матеріального заохочення співробітників та виказувачів було отримання ними відсотку від продажу вилучених контрабандних товарів. Саме на неї звернемо увагу у нашій розвідці.

Після затримання та вилучення контрабандного товару відкривалася карна справа, ухвалу у якій згодом приймав суд. Для справ, що проходили по Харківській митниці, цією установою була Харківська судова палата. Розгляд позовів тривав іноді декілька років. Відповідно особи, які сприяли виявленню та вилученню контрабанди, отримували свою винагороду тільки після рішення суду. У 1900 р. Харківська митниця розрахувалася з добродіями, які доклалися у боротьбі з контрабандою на підконтрольній їй території – Харківська, Полтавська, Чернігівська, Катеринославська та Курська губернії.

Хто ж вони, ці таємничі незнайомці? Скільки грошей отримували і за що?

Згідно з конфіскаційними справами, список людей, котрі отримали грошову винагороду за вказаний період у вигляді відсотку від продажу

вилучених контрабандних товарів, складається з 68 прізвищ, але деякі згадуються неодноразово. Відповідно у переліку 55 осіб.

За фаховою або соціальною приналежністю цих людей можна розділити на декілька груп: а) митники – 37 прізвищ, з них 6 повторюються двічі, а саме – Пузино, Іващенко, Крупович, Неурожаєв, Парфенов, Павловський. Таким чином всього – 31 особа; б) поліцейські – 13 прізвищ, з них 5 повторюються двічі, а саме – Римський-Корсаков, Волков, Шкуратов, Флоринський, Ющенко. Таким чином всього – 8 осіб; в) відставні військові – 3 прізвища, з них 1 повторюється двічі, а саме – Полях. Таким чином всього – 2 особи; г) козаки – 2 особи; д) селяни – 2 особи; е) міщани – 6 осіб; є) службовці акцизного відомства – 2 особи; ж) негласні виказувачі – 2 особи.

За гендерною ознакою всі преміанти були чоловіками.

За місцем проживання вони представляли nfrsi населені пункти: Харків, Бахмач (Чернігівська губернія), Суми та Старобільськ (Харківська губернія), Ромни (Полтавська губернія), Санкт-Петербург, Вільно (нині – м. Вільнюс, Литва). З приводу двох останніх міст треба зауважити, що тодішня столиця імперії та м. Вільно звісно не відносилися до зони відповідальності харківських митників, але одержувачі контрабанди мешкали у Харкові, тому до операції з їх затримання, яку проводив безпосередньо Департамент митних зборів, залучили місцевих фахівців.

Протягом вказаної п’ятирічки переважно конфісковували чай і текстиль. На жаль, не завжди можна отримати точніші дані про контрабандні товари.

За період 1896–1900 рр. Харківська митниця скерувала до суду 12 справ. Усі вони були розглянуті, незаконно ввезений товар вилучений та проданий з аукціону. Відсоток від продажу контрабандних товарів, призначений для виплати премій, склав 372 рубля 44 копійки. Серед преміантів найбільші суми отримали: колишній унтер-офіцер Чернігово-Конотопського відділення Орловського жандармського поліцейського управління на залізниці П. Зимоглядов – 22 рубля 45 копійок; співробітник Харківської митниці Прекер – 33 рубля 46 копійок; ревізор при Департаменті митних зборів В. Пузино – 10 рублів 26 копійок; помічник пристава 4-ї дільниці поліції м. Харкова Римський-Корсаков – 12 рублів 19 копійок; негласний виказувач – 8 рублів 30 копійок тощо. Найменшу суму отримав помічник пристава поліцейської дільниці м. Ромни Флоринський – 11 копійок. Ціни на товари та послуги на початку XX ст. і сьогодні кардинально відрізняються, відповідно вищенаведені суми можуть показатися жалюгідними. Тому наведемо декілька прикладів, щоб побачити купівельну спроможність преміальних виплат. Так, кілограм житнього борошна коштував 6 копійок, пшеничного – 24 копійки, цукру-піску – 25 копійок, свіжої капусти – 10 копійок, свинини – 30 копійок, яловичини – 45 копійок. Пляшка казенної горілки (600 мл) обходилася у 40 копійок, келих пива – 10 копійок. Діловий костюм коштував 8 рублів,

пальто – 15 рублів. Відповідно грошова винагорода, отримана за допомогу у боротьбі з контрабандою, відповідала тодішнім економічним реаліям.

Серед найгучніших справ другої половини 90-х рр. XIX ст., що велися співробітниками Харківської митниці, можна виокремити декілька. Відома у свій час "сумська справа" була розпочата у серпні 1899 р., коли з Департаменту митних зборів до Харкова надійшло повідомлення, що в м. Суми Харківської губернії, в магазинах Черняєва, Пашкова, Софронова та Кафко, знаходяться контрабандні товари. Реагуючи на цю інформацію, керівництво Харківської митниці направило до міста групу своїх службовців на чолі з колезьким радником Прекером для проведення обшуків у підозрюваних осіб. Згідно з рапортом Прекера, після прибуття до Сум на чолі групи митників, що складалася з шести осіб, він негайно звернувся по допомогу до місцевої поліції. На поміч митникам прибула група поліцейських на чолі з приставом Базилевичем. Під час обшуків у купця Черняєва вилучили нелегальних товарів на 760 рублів. Контрабандний крам знайшли лише у Черняєва та Кафко. У купців Софронова та Пашкова нелегальних товарів не виявлено. У сумській справі є цікава деталь. Виказувач не повідомив точної адреси купця Черняєва: назвав тільки вулицю, не вказавши номера будинку. Після прибуття харків'ян до Сум вони з подивом дізналися, що у Черняєва два магазини і обидва знаходяться на вулиці Нижній Воскресенській. Тому Прекер прийняв рішення провести обшук в обох магазинах. Після вилучення товару Черняєв вимушений був заплатити мито та штраф.

Необхідно зазначити, що робота з виказувачами в Митному відомстві велася на двох рівнях: 1) виказувачі, котрі співпрацювали на місцевому рівні з керівництвом митних закладів; 2) виказувачі, які мали відносини безпосередньо з Департаментом митних зборів. Це зменшувало можливості зловживати службовим становищем на місцях та підвищувало якість інформації, отриманої з різних джерел. У 1883 р. для контролю за діями митників у боротьбі з контрабандою при Департаменті митних зборів створили чотири посади митних ревізорів. Вони відносилися до V класу Табелі о рангах у військовій ієрархії, що відповідало генеральському чину. Ревізори підпорядковувалися не керівництву митних округів та окремих митниць, для них безпосереднім керівником був директор Департаменту митних зборів. Окрім перевірки митних закладів, ревізори мали право проводити слідчі дії у контрабандних справах.

Так, митний ревізор В. Пузино, займаючи цю посаду з 1895 до 1906 р., очолював слідчі групи у шіснадцяти контрабандних справах. У 1900 р. під його керівництвом викрито групу харківських купців, які торгувала контрабандними галантерейними товарами. Через свої магазини реалізацією контрабандного текстилю займалися місцеві негоціанти Роєр, Галаганов та Огарьов.

Підводячи підсумок можна сказати, що 55 осіб, які у 1896–1900 рр. отримали грошову винагороду (відсоток від продажу вилучених контра-

бандних товарів) від Харківської митниці, можна розподілити на декілька категорій за професійною та соціальною ознакою. Виявилося, що найчисельнішою групою стали співробітники Митного відомства. Далі йдуть поліцейські, відставні військові, міщани, козаки, селяни, службовці акцизного відомства та негласні виказувачі. За регіональною ознакою це були переважно уродженці Лівобережних губерній України. Серед контрабанди, виявленої і вилученої завдяки виказувачам та держслужбовцям з різних відомств, переважали текстиль і чай, а загальна сума сплачених преміальних (відсоток від продажу контрабандних товарів) склала 372 рубля 44 копійки. Суми коливалися від декількох десятків рублів до декількох копійок. Розмір премій визначався Митним статутом 1891 р. В межах тогочасної цінової політики на ці гроші можна було купити, наприклад, декілька ділових костюмів (співробітник Харківської митниці Прекер) або келих пива (помічник пристава поліцейської дільниці м. Ромни Флоринський).

Відповідно можна констатувати, що отримувачами премій за сприяння у боротьбі з контрабандою, виплачених Харківською митницею у 1896–1900 рр., були чоловіки різних соціальних і професійних груп, які мешкали переважно у Харківській, Чернігівській, Полтавській губерніях і за свою працю отримували досить скромну винагороду.

ЕКОНОМІЧНА СИТУАЦІЯ У ПРОВІДНИХ КРАЇНАХ ЛАТИНСЬКОЇ АМЕРИКИ (1913–1917 рр.): ЗА МАТЕРІАЛАМИ ДОНЕСЕНЬ ПРЕДСТАВНИКІВ РОСІЙСЬКИХ КОНСУЛЬСТВ

Архірейський Дмитро Володимирович
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

У 1912−1916 рр. на замовлення Міністерства закордонних справ Російської імперії друкарня В. Кіршбаума у Санкт-Петербурзі (з 1914 р. Петроград) видавала збірки донесень представників російських консульств за кордоном. Цей проєкт реалізовувався і в 1917 р., після Лютневої революції, коли діяв Тимчасовий уряд. Протягом 1912−1916 рр. було видано 60 випусків таких донесень, у 1917 р. їх було 15. Опубліковані матеріали містили інформацію винятково економічного характеру (недарма В. Ф. Кіршбаум спеціалізувався на виданні саме економічної літератури), що дозволяє припустити співучасть у підготовці зазначених випусків Міністерства торгівлі і промисловості.

Географія діяльності російських дипломатів, чиї донесення потрапили до цих збірок, охоплювала практично всі населені континенти, крім Австралії. Позаяк донесення мали економічний вміст, то й недивно, що авторами донесень найчастіше ставали консульські співробітники, які працювали в країнах, що цікавили росіян саме з економічної точки зору.

Як правило, це були сусідні з імперією Романових держави (Китай, Туреччина, Персія, Японія, Німеччина), а також тогочасний світовий економічний лідер Великобританія з її чисельними колоніями.

Порівняно з азіатським та європейським секторами діяльності російської дипломатії Латинська Америка представлена у збірках донесень доволі скромно: в імперський період було підготовлено п'ять таких донесень (два у випуску № 24 за 1913 р., три у випуску № 55 за 1915 р.), в 1917 р. – лише одне (випуск № 7). Зазначимо, що з Великобританії, Китаю, Туреччини тощо було направлено десятки консульських матеріалів. Слабкість торгівельних зв'язків Росії з країнами Латинської Америки логічно пояснити віддаленістю цього континенту, що зумовлювало додаткові витрати на транспортну логістику тощо. Із шести донесень з Латинської Америки три стосувалися Бразилії, два – Аргентини, одне – Мексики. По одному донесенню підготували консули в Ріо-де-Жанейро Ф. В. Пташник і С. П. Голубінов, консул у Веракрусі В. Б. Вендгаузен фон Розенберг, три – секретар російської місії у Ріо-де-Жанейро (1913 р.), повірений у справах в Аргентині (1915, 1917 рр.) Є. Ф. Штейн. Усі автори були досвідченими дипломатами, які на момент підготовки своїх донесень мали значний стаж професійної діяльності. Важливо звернути увагу, що російські дипломати цікавилися насамперед провідними економіками регіону, якими вже тоді були названі країни.

У 1913–1917 рр. російських дипломатів цікавили такі аспекти економічного розвитку Бразилії, Аргентини та Мексики:

– торгівля бразильськими бавовною та какао;

– стан виробництва каучуку в Бразилії;

– фінансове становище Бразилії та її зовнішня торгівля в 1913 р.;

– економічна та фінансова криза в Аргентині;

– економічне становище, торгівля і судноплавство Аргентини в 1915 р.;

– мексиканська торгівля в 1913 р.

Як бачимо, в цьому переліку переважають питання, які мають безпосереднє відношення до торгівлі латиноамериканських країн, що не могло не цікавити Російську імперію.

Деяке збільшення кількості донесень у 1915 р., тобто другому році Першої світової війни, напевно має свідчити про те, що Росія у пошуках додаткових можливостей і ресурсів враховувала й економічний потенціал країн Латинської Америки. Недарма росіян цікавили такі технічні культури та сировина, як бразильські бавовна та каучук. Відносній активізації російсько-бразильських економічних відносин міг сприяти той факт, що Бразилія, будучи на початку війни нейтральною державою, поступово схилялася на бік Антанти, аж поки не оголосила в 1917 р. війну Німеччині.

Хоча Аргентина і Мексика в період Першої світової війни залишалися нейтральним (Мексика взагалі під час революції 1910–1917 рр. мінімізувала свою зовнішню політику), а це вже не чинило перешкод взаємній

торгівлі, тим не менш, їхні економіки залишалися провідними в межах Латинської Америки. Всі три держави вважалися морськими, тому відігравали важливу роль у морських перевезеннях. Доречно звернути увагу, що представники російських консульств, які готували для свого міністерства донесення, діяли, як правило, у значних портових містах (Ріо-де-Жанейро, Буенос-Айрес, Веракрус), тобто у пунктах перетину морських торгових комунікацій. Саме тут накопичувалася інформація, в тому числі статистичного характеру, про товаропотоки, інтенсивність судноплавства, особливості місцевого бізнесу тощо.

Очевидно, що донесення представників російських консульств за кордоном є важливим і цінним джерелом інформації про окремі аспекти економічного розвитку країн Латинської Америки початку XX ст. Отож, є сенс продовжити їх вивчення, адже вони здатні допомогти дослідниками скласти більш повні і точні уявлення про економічну ситуацію у світі зазначеної доби.

СПЕЦИФІКА ТОРГІВЛІ ТОВАРАМИ ПЕРШОЇ НЕОБХІДНОСТІ В УКРАЇНСЬКИХ ГУБЕРНІЯХ У РОКИ ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ (1914–1918)

Милько Володимир Іванович
Інститут історії України НАН України (м. Київ)

Неочікувано затяжний характер Першої світової війни породив низку соціально-економічних проблем. Події на фронті відразу знайшли відгук у тилу. Крім небачених людських втрат, суспільство особливо болюче сприймало дефіцит товарів першої необхідності. Для боротьби із цією проблемою у низці воюючих держав було запроваджено споживчі картки. Натомість у Російській імперії доцільність подібного кроку, насамперед для великих міст, почали серйозно обговорювати лише із кінця 1915 р. Утім тоді це викликало спротив, однак вже у наступному 1916 р. ситуація загострилася настільки, що карткова система почала запроваджуватися на місцевому рівні з ініціативи органів самоврядування. У різних українських регіонах вона мала свої відмінності. Зокрема у Миколаєві, за рішенням градоначальника, централізовано розподілявся цукор. Його рівномірно отримували дрібні торговці міста, які були зобов'язані продавати у одні руки не більше 2 фунтів по ціні не дорожче 16 коп за фунт.

До осені 1916 р. найбільш широко карткова система була впроваджена у Чернігівській губернії і охопила майже всі повіти, крім Конотопського та Борзнянського. У цих двох її введено лише в окремих населених пунктах: Конотопі, Борзні, Батурині, Ічні. Карткова система використовувалася винятково для розподілу цукру і охоплювала майже всю систему його реалізації. Залежно від повіту норми видачі були різними, зазвичай не

більше 3 фунтів для міського населення і 2 фунтів для сільського. Контроль за дотримання правил здебільшого здійснювали спеціальні уповноважені від земств.

Звісно карткова система не задовольняла потреби у певному товарі, однак в умовах дефіциту та спекуляції, дозволяла розподіляти його більш справедливо і по нижчій ціні. Варто враховувати, що українські землі були заможнішими, порівняно із більшістю російських, тож менше страждали від дефіциту цукру. У першій половині 1916 р. карткова система розподілу товару, крім згаданої Чернігівської губернії, в обмеженому вигляді застосовувалася приватними торговцями лише у деяких повітах Харківської губернії. Натомість подібне широко практикувалося у 17 інших (неукраїнських) губерніях Російської імперії. Україні було легше, оскільки Правобережжя мало статус центру виробництва цукру, а Південь – вирощування зернових культур. Наприкінці 1916 р. карткову систему на окремі продукти першої необхідності запроваджено у деяких містах Київської губернії.

Про труднощі із продовольством під час Першої світової війни можна судити на основі урочистого відкриття міської хлібопекарні у Києві на початку листопада 1915 р. Вона була розрахована на 4 тис. пудів на добу і опалювалася частково дровами, частково нафтою. Газети детально описали дійство за участі міського коменданта Петра Медера, голови міста Іполита Дьякова, низки інших чиновників. Для присутніх влаштували демонстрацію обладнання, екскурс в історію об’єкту, випічку хліба та його роздачу. Для продажу товару міське управління підібрало “інтелігентних продавщиць”. Складно уявити, щоб у довоєнні часи така подія мала подібний резонанс. Натомість на третьому році війни це стало важливою запорукою для подолання дефіциту і спекуляції, зниження ціни на хліб, заспокоєння населення.

Для Харкова продовольча проблема додатково актуалізувалася у зв’язку із великою концентрацією у місті біженців. Восени 1915 р. болісно відчувалася нестача овочів, на публічному рівні навіть йшла мова про загрозу “овочевого голоду” у зимній період. Тоді сезонна потреба складала мінімум 1000 вагонів. Картопля вважалася головним продуктом харчування. Водночас місто споживало щомісячно близько 25 тис. пудів цукру. У вересні на спеціальній нараді сільськогосподарського товариства один із доповідачів зауважував, що “недостача овочів породжує високі ціни, що перевищили ціни на картоплю в Німеччині і сягнули розміру майже голодних”.

Перманентно виникала також паливна криза, особливо взимку 1915–1916 рр. та 1916–1917 рр. У жовтні 1915 р. харківський голова Дмитро Багалій інформував, що дефіцит вагонів спричинив збій постачання. Без наявності спеціального посвідчення про бідність дозволялося видавати зі складів до 5 пудів вугілля на особу. Наявність такого документу давала право отримати втричі більше. У листопаді 1915 р. нестача палива стала

предметом кількох обговорень й міської думи Києва. Коли її голова Іполит Дьяков повідомив, що вдалося домовитися про поставку більше 1,5 млн пудів вугілля, то присутні погодилися його прийняти навіть незважаючи на те, що “кому належить це вугілля, якої воно якості, скільки коштує – нічого невідомо”. Тим не менш, цього було недостатньо і до кінця місяця жодна установа не отримала необхідного палива для зимового періоду.

У листопаді 1916 р., узагальнюючи становище у продовольчій сфері, депутат Державної думи від Волинської губернії Борис Лелявський із трибуни парламенту Російської імперії дивувався і назвав “чудом XX століття” те, що “світова житниця залишилася без хліба, сільськогосподарська країна без сільського господарства”. Не рятувала ситуацію заборона вивозу хліба із однієї місцевості в іншу та встановлення твердих цін. Навпаки, окремі українські губернії втратили можливість вільно реалізовувати зерно навіть сусіднім регіонам, де була гостра потреба і наявні вільні млини. Депутат Державної думи від Київської губернії Сергій Богданов обурювався на засіданні у лютому 1917 р., що через подібні рішення Київ було фактично позбавлено поставок із сусідньої Полтавщини. “Київ розташований у районі, який виробляє великі надлишки хліба. Свій хліб цей район у нормальний час експортував, але сам Київ, який знаходиться на березі Дніпра, обслуговувався продуктами із Полтавської губ. Київські млини отримували звідти зерно, із Полтавської губ.” – розповідав парламентар. Однак у той час, коли залізничний рух ускладнено, заборона вивозу хліба заблокувала навіть зручні перевезення по Дніпру і місто було “позбавлене продуктів”.

Наприкінці 1916 р. міська управа Харкова клопотала перед урядом про надання дозволу на ввезення 300 вагонів закупленого у Таврії борошна, а в середині лютого 1917 р. цього продукту залишалося у місті лише на сім днів. Невдовзі видачу житнього борошна було припинено і запроваджено хлібні картки.

У цілому, описана ситуація не була характерна винятково для Харкова чи Києва. Фактично кожне українське місто, насамперед губернські центри (Катеринослав, Одеса, Житомир, Кам’янець-Подільський), страждало від подібних проблем. Додатково вони поглиблювалися хаосом у транспортній сфері, породженим війною.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ УНР ЩОДО ПОСТАВОК ЗЕРНА ДО ЦЕНТРАЛЬНИХ ДЕРЖАВ (1918 рік)

Малиновський Борис Володимирович
(м. Нікополь)
Малиновська Таїсія Володимирівна
Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара (м. Дніпро)

9 лютого 1918 р. в Брест-Литовську був укладений договір про мир і дружбу між Українською Народною Республікою та країнами Четверного союзу. Відповідно до статті VII цього договору одразу після його підписання сторони мали розпочати товарообмін і до 31 липня 1918 р. надати одна одній лишки сільськогосподарського та промислового виробництва.

Статтю VII мирного договору доповнював протокол про обсяг продовольчих поставок із України, підписаний у Брест-Литовську 7 лютого 1918 р. представниками Австро-Угорщини та УНР. Згідно з протоколом, у зазначений у мирному договорі термін (тобто до 31 липня) уряд УНР мав заготовити й доставити у країни Четверного союзу не менше 1 мільйона тонн (60 мільйонів пудів) зерна. Від виконання цього зобов'язання залежала ратифікація мирного договору державами союзу.

Протокол 7 лютого 1918 р. фіксував твердження української сторони про наявність в УНР такої кількості експортного хліба. Разом з тим, документ містив зроблені українськими делегатами застереження: заготовити зерно в України і доправити його за кордон можна лише за умови, що аграріям взамін збіжжя будуть надані промислові товари і держави союзу допоможуть владі УНР покращити роботу транспорту.

Під час переговорів у Києві щодо змісту торгівельного договору між Центральними державами та Україною (25 березня – 23 квітня 1918 р.) українська сторона спробувала зменшити норми продовольчого експорту. Посилаючись на дані про врожай 1917 р., українські посадовці заявили, що Україна через брак запасів здатна поставити вчасно лише 35–40 мільйонів пудів зерна, а не 60. Однак німецькі та австро-угорські представники не пішли на поступки. Вони доводили: Україна має зайве зерно (непотрібне для забезпечення власного населення), і виділити для експорту мільйон тонн до кінця липня 1918 р. їй цілком до снаги.

Українські урядовці висунули додаткові докази. Зокрема, вони нагадали про застереження, зроблене під час мирної конференції у Брест-Литовську: оскільки в Україні "народ втратив зовсім віру до паперових грошей", отримати значну кількість збіжжя у землевласників можна лише в обмін на промислові вироби. Але представники Центральних держав відкинули і цей аргумент. На їхнє переконання, купівля також могла дати належний результат.

Обговорюючи з українськими урядовцями питання про товарообмін, союзники визнали свою неспроможність швидко доправити в Україну

промислові товари в кількості, достатній для вдоволення потреб українських споживачів, однак заперечували, що це могло стати підставою для відтермінування поставок зерна з України або для зменшення їх розміру. Адже, вказували на переговорах у Києві австро-угорські й німецькі дипломати, їх країни надали українській державі дещо не менш важливе, ніж промисловий імпорт, – допомогли їй у боротьбі проти радянської Росії, і "це теж повинно йти в розрахунок". (Йшлося про введення австро-угорських і німецьких військ в УНР у відповідь на прохання її уряду про збройну допомогу, висловлене у середині лютого 1918 р., за кілька днів після укладання мирного договору між УНР і державами Четверного союзу).

Зрештою українська сторона підтвердила те, що обіцяла на мирній конференції у Брест-Литовську: УНР продасть Центральним державам мільйон тонн зерна до 1 липня 1918 р. Документально це було оформлено договором про вивіз зерна з України до Центральних держав (9 квітня 1918 р.), згідно з яким український уряд мав доставити союзникам до 30 квітня 1918 р. 6 мільйонів пудів "зерна і [продуктів] його переробки, фуражу, стручкових плодів, насіння взагалі і насіння маслинних рослин", до 31 травня того ж року – 21 мільйон пудів, до 30 червня – 41 мільйон пудів, до 30 липня – уповні всі 60 мільйонів пудів. Ця угода ввійшла до складу господарського договору між УНР та Німеччиною і Австро-Угорщиною, підписаного в Києві 23 квітня 1918 р.

ЕКОНОМІЧНІ НАСЛІДКИ РИЗЬКОГО ДОГОВОРУ 1921 р. ДЛЯ УКРАЇНСЬКОЇ НАРОДНОЇ РЕСПУБЛІКИ

Васковський Ростислав Юрійович
Комунальний заклад освіти "Середня загальноосвітня школа № 35" Дніпровської міської ради (м. Дніпро)

Після підписання між Начальником Панства Польського Юзефом Пілсудським і Головою Директорії УНР Симоном Петлюрою Варшавського договору 25 квітня 1920 р. розпочався Київський похід польської та української армій під гаслом "За вашу і нашу свободу!". Спочатку спільні військові дії розгорталися стрімко та досить успішно. Вже 7 травня підрозділи союзників без бою вступили в українську столицю, а за день у Києві відбувся спільний польсько-український військовий парад.

Проте більшовики так і не були розгромлені. Оговтавшись після поразок, вони перейшли у контрнаступ і перехопили стратегічну ініціативу. 5 червня Перша кінна армія Семена Будьонного прорвала фронт у глибину на 20 км. Результат – за кілька днів союзники були змушені залишити Київ і почали відступати на захід.

Треба сказати, що Польща в цей час перебувала у стані глибокої економічної та фінансової кризи. Власними силами без допомоги країн Антанти вона не могла успішно продовжувати війну. Природно, що і армія УНР своєю чергою вже не могла розраховувати на особливі успіхи.

У середині серпня 1920 р. в Мінську розпочалися радянсько-польські переговори щодо перемир'я. Про початок переговорів С. Петлюру навіть не повідомили. Дізнавшись про них із повідомлень польської преси, глава Директорії був змушений апелювати до Ю. Пілсудського з проханням не втрачати контакт з українським командуванням. Влада УНР звернулася зі спеціальним меморандумом до польського уряду з приводу своєї можливої участі в переговорному процесі.

Керівництво Польщі опинилось у складній ситуації, адже перемога під Варшавою ("диво на Віслі") хоча і змінила співвідношення сил, проте Червона армія не була розбита і мала величезні людські ресурси. До того ж країни Антанти, налякані черговою спробою більшовицького походу в Європу для організації світової революції, відмовилися надати Польщі збройну допомогу і вимагали підписання мирної угоди з Радянською Росією. За таких обставин "українська проблема" створювала для поляків додаткові труднощі. До того ж радянська сторона була досить непримиренна в питанні участі УНР у переговорах, а до складу власної делегації вона включила представників УСРР.

12 жовтня 1920 р. в Ризі між польською та радянською сторонами було досягнуто домовленість про перемир'я. Поляки вирішили далі війну не продовжувати – для цього у них не вистачало сил, до того ж запропоновані радянською делегацією умови їх цілком влаштовували. Звичайно, Ризьке перемир'я не відповідало умовам Варшавського договору, однак на цей рахунок у польських політиків було тверде переконання, що Варшавська угода була тільки персональною угодою Пілсудського і Петлюри, яку до того ж не ратифікував польський сейм.

Засідання польсько-радянської мирної конференції закінчились у Ризі 18 березня 1921 р. підписанням мирного договору. Польща отримала від радянської сторони територіальні поступки, аналогічні до тих, що мали місце за Варшавською угодою. Формально обидва підписанти визнали незалежність України та Білорусії і зобов'язувалися не втручатись у внутрішні справи іншої сторони. Реально це означало, що обидві республіки залишаються під контролем Радянської Росії. Пізніше керівник польської делегації в Ризі Ян Домбський у своїх спогадах писав, що радянська делегація зайняла в справі України жорстку непоступливу позицію, а її керівник, Адольф Йоффе, шантажував польську сторону продовженням війни у разі, якщо поляки будуть відстоювати інтереси УНР.

Це означало остаточний крах економічних сподівань для Української Народної Республіки. Щоправда, про митну справу у Другій УНР доби Директорії говорити можна хіба що умовно. З 1919 р. республіка вела

нерівну війну на кілька фронтів за фактичної відсутності тилу. Війна несла із собою розруху та завмирання торговельних відносин. Унаслідок частої зміни території та лінії фронтів, відсутності організованого фінансового апарату й деморалізації населення податки перестали надходити до державної скарбниці. Уряд Директорії переймався переважно налагодженням шляхів отримання коштів з-за кордону та необмеженої емісії паперових грошей. За таких умов питання митної політики не могли, звичайно же, стояти на порядку денному. Відзначити можна хіба що реформу митного тарифу, визначену законами від 26 червня та 31 липня 1919 р. Проте на практиці ці закони так і не були застосовані.

Так само зазнали краху інші економічні проєкти Другої УНР. Не були реалізовані належним чином ані аграрна та фінансова реформи, ані створення Українського національного торговельно-промислового союзу з метою "допомоги розвиткові української торгівлі і фабрично-заводської промисловості", ані підтримка діяльності Центрального українського кооперативного комітету та різних форм кооперації, ані заснування ще 9 січня 1919 р. "Фонду української нації", ані діяльність двох торговельно-фінансових місій, відправлених до Франції, Бельгії, Італії, Англії та США, які мали придбати "потрібні державним установам машини, технічне устаткування, вироби" тощо і нав'язати "дружні, тривкі зносини з торговельно-фінансовими колами відповідних країн"…

Натомість буде досягнуто економічну мету більшовицької Росії, чітко і прямо сформульовану одним із її лідерів, Левом Троцьким: "необхідно повернути Україну Росії. Без українського вугілля, заліза, руди, хліба, солі, Чорного моря Росія існувати не може, вона задихнеться, а з нею і радянська влада, і ми з вами". Позірне існування Української Радянської Соціалістичної Республіки (як і решти республік невдовзі створеного СРСР) жодним чином не надавало їй прав на управління власною територією, аби забезпечити належне життя свого населення. Українцям знадобиться ще 70 років, перш ніж розпад чергової імперії, тепер уже Радянської, допоможе наповнити реальною незалежністю органи влади, що існували в УРСР.

ТОРГІВЕЛЬНІ ЗВ'ЯЗКИ УСРР З ЧЕХОСЛОВАЧЧИНОЮ (ПОЧАТОК 1920-х років)

Купчик Олег Романович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

Зовнішні торгівельні відносини український раднарком на початку 1920-х років розвивав з головними торгівельно-економічними гравцями Заходу. Водночас намагався він торгувати із сусідами, зокрема Чехословаччиною.

Неукладена в квітні 1920 р. “Угода між урядами Чехословацької Республіки та УСРР про відправлення на батьківщину військовополонених й інтернованих цивільних осіб цієї та іншої сторони” мала наділяла уповноважених представників “господарськими повноваженнями”. Згодом економічними питаннями відали “уповноважені у справах репатріації” сторін. Лише в травні 1921 р/ український раднарком і чехословацький уряд уклали “Угоду про обмін торгівельними місіями”. Головою “торгівельної місії УСРР в Чехословаччині” призначено Юду Соломоновича Новаковського. Станом на березень 1922 р. в українській торгівельній місії працювало 9 осіб.

Натомість головою “Чехословацької торгівельної місії в Україні” став Йозеф Гірса (разом з братом Вацлавом Гірсою, міністром закордонних справ, уродженці Шепетівки). Їх першочерговим завданням стала підготовка й укладення торгівельного договору.

Лише після тривалих переговорів 6 червня 1922 р. у Празі було укладено “Тимчасовий договір між УСРР і Чехословацькою Республікою”. Відповідно до його 13-ї статті УСРР та ЧСР мали відновити торгівельні відносини “на основі міжнародних договорів та угод”. Водночас “всяка торговельна діяльність” мала “провадитись згідно з законами кожної договірної сторони”. Чехословацький уряд погодився, що “монополія зовнішньої торгівлі належить урядові УСРР і здійснюється через уповноважені для цього органи”. У свою чергу, він визнав, що “усі торгівельні угоди… укладені з приватними групами чи особами, які виступають не від імені уряду УСРР і не як його уповноважені або з його дозволу, вважатимуться порушенням…” (ст. 14).

Керівництво УСРР тоді знало, що чехословаки “вибудовували свій курс політики на Сході відповідно до зближення безпосередньо з Україною”. На її ринку вони успішно працювали до Першої світової війни. Оскільки “для них (чехословаків. – *О. К.*) зближення з Росією вважалось втраченим, бо там вони були неспроможні конкурувати з Німеччиною, а німецька промисловість вже була пристосована до роботи в Росії”, то “для Чехії залишався єдиний шлях – на Україну”. Тому український раднарком був переконаний, що “Чехословаччина… має намір завоювати ринок України”. Підтвердженням стали слова І. Гірси про те, що “наші інтереси в Україні, з Росією у нас не такі зв’язки. Капітали ми знайдемо…” “Переконаний, – запевнив чехословацький торгпред, – що ми з Україною зав’яжемо великі справи”. Тут на користь чехословаків мало зіграти судноплавство по Дунаю і Чорному морю.

Після ратифікації в липні 1922 р. “Тимчасового договору” торгівельна місія змінила назву на “Торгівельне представництво УСРР в Чехословаччині”. Зважаючи на призначення Ю. Новаковського торгпредом до Німеччини, торгівельним представником УСРР в Чехословаччині призначено Матвія Михайловича Ломовського. Торгпредство знаходилось в Празі спочатку за адресою вул. Наплавна, 7, потім по вул. Войтешська, 16.

У 1921 р. до складу “Чехословацької торгівельної місії” ввійшли І. Гірса (голова), В. Бенеш (заступник голови), Я. Кубішта (член місії). Після ратифікації “тимчасового договору” в липні 1922 р. “Чехословацька торгівельна місія” була перейменована на “Чехословацьку торгівельно-промислову місію”, яку очолив В. Бенеш. Заступником голови місії призначено В. Годску. В Харкові місія знаходилась за адресою вул. Пушкінська, 44.

Співробітники українського торгпредства відразу дослідили чехословацьку економіку, її ринок, структуру експорту й імпорту. Вони здійснювали моніторинг цін на празьких біржах, доправляли до України інформаційно-довідкові матеріали. Водночас ознайомлювали чехословацьких промисловців із видами й зразками української сировини.

Торгівельні дипломати УСРР доповідали, що чехословацька торгівля орієнтована здебільшого на експорт, а самі чехословаки мають добре розвинену обробну промисловість. Зазначали, що на чехословацькому ринку можливо для продажу розмістити “деякі види української сировини, головне, щоб ті відповідали вимогам європейського ринку”. Чехословаки виявляли інтерес до утворення “змішаних товариств”.

Упродовж 1921–1922 рр. УСРР імпортувала з Чехословаччини цукор (рафінад і пісок), пшеницю, ячмінь і жито, овес, горох, муку, а також різноманітне сільськогосподарське обладнання. У свою чергу, українська сільськогосподарська сировина (кишки, шкіри, щетину, роги, копита, волосся) на чехословацькому ринку значного попиту тоді так і не знайшла через те, що якіснішу й дешевшу сировину постачали сусідні Угорщина та Румунія.

3–10 вересня 1922 р. УСРР взяла участь в осінній Празькій міжнародній виставці. Український павільйон містив зразки рослинних товарів, продуктів тваринництва, гірничої промисловості, хімії, кустарні вироби, художні цінності. Тоді чехи зацікавились тваринними відходами (роги, копита, щетина, кишки, волосся), французи – деревиною (зокрема, клепкою), бельгійці – макухою, італійці – ганчір’ям. Іноземці так само особливо зацікавились хутрами. Проте торгпред М. Ломовський неупереджено підсумував, що “сказати зараз, що будуть укладені реальні угоди – складно, але… передумови для них уже маємо”. Прикметно, що український павільйон відвідав чехословацький міністр торгівлі та землеробства. Головне, що Празька міжнародна виставка стала першою міжнародною виставкою, у якій взяла участь УСРР.

Торгівельне представництво УСРР в Чехословаччині функціонувало до грудня 1922 р., коли зрештою було об’єднане з російським торгпредством у “торгівельне представництво СРСР в Чехословаччині”. Проте участь України в торгівельних відносинах СРСР з Чехословаччиною в середині 1920-х років – це предмет уже наступного наукового дослідження.

ДО ПИТАННЯ РОЗВИТКУ ПРИВАТНОЇ ТОРГІВЛІ НА ДОНБАСІ У 1920-х рр.

Запорожченко Юлія Василівна
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

На початку 1920 р. приватна торгівля, яка продовжувала існувати на ринку нелегально, у вигляді "мішечництва", задовольняла потреби населення міст у продовольстві на дві третини. Через голод "мішечництво" поширювалося. У 1921 р. приватна торгівля існувала у вигляді карликових підприємств і не тільки, зосереджених на ринках і базарах. Згодом торговці об'єднувалися в "трудові торгові артілі". За короткий час приватники охопили 90% роздрібного обороту республіки, що не влаштовувало більшовицьке керівництво, бо воно робило ставку на фіскальні вигоди держави.

У Донбасі з початком непу приватна торгівля була розвиненішою за кооперативну та державну. Про стан у губернії можна судити за даними податкового характеру. Так, за 1922 бюджетний рік було вибрано торгових патентів:

Державних – 444.

Кооперативних – 1402.

Приватних – 26 781.

Разом – 28 627.

Показники зовсім не спростовують факт переважання у 1922 р. приватного сектора торгівлі. Безумовно, керівництву було складно примиритися з подібною ситуацією. Тому з 1924 р. розпочалася лінія на згортання приватної торговельної мережі. Ці дані підтверджуються архівними документами. У 1924/25 р. питома вага приватного капіталу у роздрібній торгівлі Донбасу знизилася приблизно до 1/3 загального товарообігу, а хліботоргівлі – до ¼. Так, у Старобільському окрузі на перше півріччя 1924/25 р. приватна торгівля пішла на спад: з 61,7% обороту впала до 27,3%. Відповідно до окружплану торгівлі у 1928 р., в окрузі взагалі передбачалося зростання обігів усуспільненого сектора і зниження ролі приватної торгівлі.

Як і по всій Україні, з початком непу розвиток приватного капіталу в торгівлі Луганської округи був стихійним та безладним. Згодом, через посилення планового регулювання торгівлі взагалі, частково шляхом адміністративного натиску та частково збільшення кооперативної торгівлі, питома вага приватної торгівлі зменшилася.

З другого півріччя 1924/25 р. приватна мережа Луганської округи збільшилася на 461 підприємство, тобто її кількість вже дорівнювала 2436 підприємств. Показник є вагомим. Наприклад, за один лише травень 1925 р. кількість одиниць приватної торгівлі зросли з 1340 до 2282. Станом на 1926 р. мережа всіх торговельних підприємств Луганської округи

збільшилася на 635 одиниць (на 19%). За категоріями платників мережа приватника збільшилася на 453 одиниці (20%); для порівняння: мережа кооперативних установ – на 81 одиницю (21%). Приватна торгівля особливо зростала у промислових районах. Тож поширення мало локальний характер. На селі частка приватника не збільшилася.

Не можна оминути й факту тотального контролю приватного капіталу, який змушував усіляко ухилятися приватників з-під контролю держави, бо чинні закони занадто обмежували сферу його діяльності. Приватники, аби не втратити доходи, часто проводили свою діяльність без патенту, тобто дозволу, через що губвиконкоми і міськради припиняли їхню діяльність. Так, протокольним столом губвідділу Донецького губвиконкому за перше півріччя 1922/23 р. було розглянуто 2127 протоколів, за якими стягнено близько 53 тис. руб. патентного збору і більше ніж 255 тис. руб. штрафу. З січня 1923 р. Донецький губфінвідділ розпочав масову перевірку торгівлі і промислів з метою залучення до плати осіб, які ухилялися від вибірки патентів. За перший квартал 1923 р. до сплати патентного збору було притягнуто 8014 приватних підприємств на загальну суму більше ніж 2,5 млн руб. У Луганському окрузі за 1925/26 р. на порушників положення про промисловий податок було складено 1779 протоколів, за якими окрфінвідділ наклав штраф у розмірі 19 783 руб.

Влада ніяк не могла вгамуватися і з проголошенням курсу на індустріалізацію на XIV з’їзді РКП(б) розпочала наступ на “непмана”. А у червні 1926 р. було запроваджено руйнівний одноразовий податок на них, який, по суті, зробив неможливою підприємницьку діяльність. Етап згортання приватника закінчився у 1927 р. більшовицькою атакою, у результаті чого приватний ринок було ліквідовано. Хоча на початку 1927 р. приватна торгівля все ще була помітною на тих ділянках, які слабо обслуговувалися державною та кооперативною торгівлею. Це пояснювалося і тим, що, наприклад, робкоопи, які перебирали на себе максимально функції забезпечення робітництва відповідними товарами, не завжди виконували свої функції. У 1928/29 р. у регіоні робітники купували десь половину товарів у кредит, а 40 відсотків – у приватних крамарів, хоча їхня мережа була малорозвиненою. Через це роль приватника була вагомішою: робітники в більшості випадків (66–77%) зверталися за кредитом до нього.

Фундаментальними ознаками організації та остаточної ліквідації системи приватної торгівлі вважається аспект сприйняття її як класової інституції, а не важливої соціально-економічної організації в суспільстві.

ТОРГІВЛЯ ЗЕМЛЕЮ ЯК ЕЛЕМЕНТ ЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПАРАФІЙ ГРЕКО-КАТОЛИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ 1921–1939 рр.

Баран Богдан Миколайович
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль)

Із завершенням Першої світової війни Австро-Угорська імперія зазнала розпаду через прагнення національних держав до самоідентифікації та проголошення незалежності. В результаті цього в Європі була створена нова система міждержавного устрою. Рада Послів країн Антанти 14 березня 1923 р. ухвалила рішення про приєднання території Східної Галичини до Польської Держави.

Національне питання у Другій Речі Посполитій було досить складним, враховуючи той факт, що переважну більшість населення Східної Галичини складали українці, у яких відібрали можливість відчувати себе господарем своєї землі, плекати її та примножувати.

Земельне питання у міжвоєнній Польщі було одним із ключових для українського населення в Східній Галичині. Важливість орних земель, пасовищ та лісів для господарської діяльності галицького селянина годі й уявити. Земля була найбільшої цінністю у тогочасному суспільстві. Церковні землі теж не стали винятком.

Згідно з умовами Конкордату, підписаного 10 лютого 1925 р. між Апостольською Столицею та Польською Республікою, визначався міжнародно-правовий та соціально економічний статус греко-католицької церкви (ГКЦ). Серел іншого положення конкордату регламентували: свободу зв’язку духовенства та віруючих із Апостольським престолом; матеріальну допомогу держави у реалізації церковних прав і чинностей; релігійну опіку для військових; гарантії щодо національних та державних свят; свободу церковних шкіл та інституцій; непорушність майна церков, інституцій та монастирів і звільнення їх від податків; визначення церковних границь єпархій та провінцій; встановлення розмірів площ орної землі, якими має володіти церква. Останній пункт Конкордату зазначав, що кожна парафія має володіти від 15 до 30 гектарів орної землі в залежності від якості ґрунтів; для капітулів, епіскопів і семінарій встановлювалося вже відповідно 180 гектарів. Надлишкові землі підлягали примусовому викупу урядом Польщі для подальшої парцеляції (розподілу) на користь безземельних селян.

У міжвоєнний період митрополит Андрей Шептицький у будь який спосіб намагався зберегти землі ГКЦ від парцеляції церковного землеволодіння, яку планували відповідно до аграрної реформи польського уряду. Митрополит вважав, що “план польського правительства щодо аграрної реформи церковних дібр усіма дорогами веде до знищення греко-

католицької Церкви, а тим також до знищення українського елементу". Він домагався не лише збереження існуючих земельних володінь Церкви, а й їх збільшення, і закликав Ватикан розглядати землеволодіння ГКЦ як резервний фонд, прибутками якого користувалася і могла користуватися не тільки Церква, але й вся українська спільнота. Однак, незначну частину церковних володінь все ж розпарцелювали. Надлишкову землю митрополит та його довірені особи продавали українським селянам.

Греко-католицька церква володіла в Галичині численними земельними угіддями, до яких входили: ерекціональні (церковні) ґрунти, ліси, луки, земельні наділи, що знаходилися під церковними забудовами. З них Церква отримувала прибутки, що давало змогу займатися культурно-освітньою, суспільно-економічною, науковою й меценатською діяльністю. У 1928 р. на прохання Міністерства віросповідань і народної освіти бюро єпископату Польщі переслало зведені дані щодо церковного землеволодіння. За цими даними, Галицька митрополія володіла 98 280 га землі, без урахування землеволодіння монастирів та столових дібр архиєпархії й двох єпархій. За підрахунками польського дослідника Єжи Віслоцького, греко-католицька церква в Польщі сукупно володіла земельною нерухомістю в розмірі 143 583 гектарів.

Земельною власністю Церкви управляла Центральна адміністрація столових дібр ГКЦ у Львові. Вона функціонувала з кінця XIX ст. в межах ГКЦ у результаті об'єднання всіх правлінь окремими маєтками митрополії (у Перегінську, Галичі, Крилосі, Якторові, Уневі, Зарваниці, Львові), які до цього мали свою окрему адміністрацію і звітували про фінансово-господарську діяльність Львівській греко-католицькій капітулі.

Генеральним адміністратором Центральної адміністрації столових дібр ГКЦ у Львові у 1913–1938 рр. був економіст, отець-мітрат Тит Войнаровський, а після нього – науковець-лісівник Андрій П'ясецький. Кожна земельна ділянка мала свого управителя. Директором Центральної адміністрації столових дібр у Львові був Ярослав Горалевич, який виконував різноманітні доручення Андрея Шептицького і Тита Войнаровського. У 1937 р. персонал столових дібр нараховував понад 50 осіб. До фінансово-господарських справ адміністрації маєтностей митрополит також залучав свого брата Казимира Шептицького, д-ра Тадея Соловія, о. Василя Лициняка та інших осіб.

Земельні угіддя "Зарваниця" о. Тит Войнаровський закупив для митрополії ще перед Першою світовою війною. Ними управляв Володимир Федорович. Маєтність "Крилос-Галич", яка з давніх-давен належала митрополії, мала близько 700 га, нею управляв сотник Дмитро Герчанівський. Маєтностями "Якторів-Унів" опікувався Дмитро П'ясецький. "Перегінське-Лолин" – це одне з найбільших і найбагатших земельних угідь ГКЦ, що також здавна належало Церкві. На початку XX ст. територія маєтності займала верхів'я р. Лімниця та землі її лівобережних приток і на 1937 р. складала площу 34 217 га, в тому числі лісову – 30 355 га. Управа

Перегінських столових дібр знаходилася в селищі Перегінське. Управою керували інженери Йосиф Сальц (1924–1935 рр.), Юліан Левицький (1935 р.) та Михайло Мартинець (1935–1939 рр.).

У кожній парафії землею розпоряджався місцевий священик. Відповідно до інструкцій митрополичого Ординаріяту, парох мав право обробляти землю, а також здавати її в оренду. Вирощену ним сільськогосподарську продукцію продавав, а виручені з земель кошти йшли на утримання парафіяльного храму та побороства. Також частина коштів направлялася на благодійність: утримання сирітських притулків, допомогу вдовам та сиротам померлих священиків. За наявну землю парафія платила податки в розмірі до 50 злотих з гектара орної землі.

Парафіяльний священик також мав право продавати землю з огляду на потреби парафії, ремонт та будівництво храму тощо. Механізм продажу (парцеляції) ерекційного поля був таким: парох мав подати до митрополичого Ординаріяту відповідне звернення про продаж землі, у якому роз’яснити з якою метою потрібно продати ґрунт; опісля схвалення священик міг продати землю та перевести гроші на рахунок митрополичого Ординаріяту. Цікавим є факт, що продаж-купівля землі в Східній Галичині греко-католицькою церквою здійснювався в доларах США. Відповідно до інструкцій митрополичого Ординаріяту, зазначених у єпархіальних відомостях, парох мав вести чіткі рахунки з продажу та ренти церковних земель. За недбале ведення чи цілковите залишення таких рахунків священик поставав перед відповідальністю. Не зважаючи на це, траплялися непоодинокі випадки недотримання священиком поставлених перед ним завдань та обов’язків щодо ведення господарської діяльності на парафії, зокрема, про недбалі ведення рахунків.

Можемо констатувати, що умови продажу церковних земель в Другій Речі Посполитій міжвоєнного періоду регламентувалися польським національним земельним законодавством, умовами Конкордату 1925 р. та внутрішніми статутами ГКЦ. Земельні наділи були важливою складовою економічної діяльності греко-католицької церкви, що давала можливість утримувати не лише культові споруди та парафіяльних священиків, але й спрямовувати значні ресурси на благодійну діяльність.

ЛИХВАРСТВО ЯК ЕЛЕМЕНТ ПОВСЯКДЕННОГО ЕКОНОМІЧНОГО ЖИТТЯ СІЛЬСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ СХІДНОЇ ГАЛИЧИНИ В УМОВАХ СУСПІЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ 1921–1939 рр.

Мунило Назар Іванович
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль)

Малопродуктивне сільськогосподарське виробництво було економічною основою життя галицького селянства міжвоєнного періоду. Перша світова, польсько-українська війни, архаїчні методи господарювання, малоземельність господарств, пригірська місцевість, відсутність достатньої кількості шляхів комунікацій та визиск чужоземних землевласників стали головними причинами важкого становища селянина-українця Галичини (рільника).

Селянські сім'ї, як правило, були багатодітними, а господарства роздрібленими і економічно неспроможними для вирощування сільгосппродукції на ринок. Згідно з даними польського перепису 1921 р., 30 тисяч польських латифундистів мали у своїй власності 47,3% землі, в той час, як 2,1 мільйона українських селян – 14,8%. Відповідно до оновленого перепису 1931 р., 88% селянських господарств Львівського, 86,6% Тернопільського й 82,5% Станіславського воєводств володіли земельними наділами до 5 га, що, згідно з тогочасним польським законодавством, суперечило нормам економічної самостійності. Селянські господарства у своїй більшості не були спроможними виробити необхідну продукцію навіть для задоволення власних потреб.

Тогочасна сільськогосподарська наука роз'яснювала, що лише 5 осіб із селянської сім'ї може обробити і прожити на 10 морґах (5 га чи 5 дес.), а реально виходило навпаки – 10 осіб на 5 морґах. Галичина залишалася аграрним соціумом із слабо розвинутою торгівлею і надлишком робочої сили. Низький відсоток міського населення свідчив про економічну відсталість регіону. Так, у 1921 р. із 6,9 мільйонів населення Західної України 76,3% було зайнято в сільському й лісовому господарстві, а в промисловості, ремеслі, торгівлі й на транспорті всього 15,7%. При цьому необхідно врахувати, що за національною приналежністю робітники, службовці й буржуазія були переважно поляками та євреями.

Споконвіку важким тягарем на плечі селян лягали державні податки, штрафи та різноманітні повинності (ремонт доріг, мостів, дамб, скотопрогонів тощо). Так звані шарварки – спільні додаткові трудові повинності селян з будівництва та ремонту шляхів, мостів, гребель, будівель, меліорації полів тощо. Такі повинності в різних місцевостях могли сягати кілька десятків робочих днів на рік.

На ніщо більше так не відказували селяни, як на податки, які часто змінювалися, і у своїй більшості малоосвіченим людям було надзвичайно

важко у них розібратися. Тим більше, що їх необхідно було сплачувати протягом цілого року. Селянин змушений був продавати збіжжя, худобу, городину на ринку, де монополію утримували єврейські перекупники (посередники) і диктували низькі закупівельні ціни. Найголовнішими податками вважалися: ґрунтовий, доходовий, від нерухомості, маєтковий. Крім цих, існували державний, подорожній, шкільний, за коня, за пасіку, за собаку та інші.

Це найголовніші податки, які сплачувалося у різних порах року одноразово, квартально, піврічно тощо. Зрозуміло, що це все необхідно було записувати, вчасно сплачувати, а також слідкувати за нагадуваннями, де начислялася "за проволоки" (пеня), що й масово призводило "до екзекуцій". До цього необхідно додати ще й податки від даровизни і спадків, громадські податки і оплату за різного роду додатки до податків.

Світова економічна криза найсильніше зачепила дрібні, неконкурентоспроможні селянські господарства українців-галичан. Під час кризи, як свідчать архівні матеріали, різко зросла кількість екзекуцій та ліцитацій (прилюдний продаж майна зубожілих селянських родин за борги). Додатки до законів дозволяли виконувати екзекуції навіть у святу неділю, під час релігійних свят та вночі.

Найчастіше єврей-корчмар був єдиним, до кого можна було звернутися по допомогу українському селянину. Говорячи про лихварство, слід відзначити, що євреї-лихварі мали попит серед селянського населення, оскільки воно не мало можливості отримати кретиди від держави під нормальні відсотки, як польське населення. Осадникам узагалі було надано безповоротні позики. Закони 14 червня і 1 листопада 1868 р. дозволяли лихварям брати довільний відсоток за позику, а селянам – вільно розпоряджатися своїми господарствами. Селяни мали постійну потребу в грошах: щоб сплатити щораз більші податки, прогодувати сім'ю у час переднівку, справити хрестини, весілля чи похорони тощо.

Оскільки формально ніяких обмежень не існувало, кредитор брав високий відсоток, часто – вищий, аніж ті прибутки, які могло приносити селянське господарство. У результаті лихварство і ліцитації – продаж господарств за борги – стали одними із найбільших соціяльних лих пореформенного села. Варто відзначити такий факт: разом зі зростанням постійного числа ліцитованих господарств зростала частка і виставлених на примусовий продаж єврейських боржників. Це дозволяє припускати, що погіршення становища християнських селян і ремісників негативно впливало на становище єврейських торгівців і навіть лихварів – що ще раз показує, наскільки єврейські та неєврейські господарства перебували у симбіозі та взаємно залежали одні від одних.

Таким чином, соціально-економічна політика польської влади у аграрному секторі економіки на теренах Східної Галичини призводила до крайнього зубожіння українського селянства. Відтак, українські селяни вимушено зверталися до євреїв-лихварів за позиками, щоб хоч якось

тримати на плаву власне господарство. Як наслідок, у краї почала зростати напруга у міжетнічній комунікації. На якийсь час наростаючий міжетнічний конфлікт зупинив вступ Червоної Армії на терени Східної Галичини у вересні 1939 р.

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ АСПЕКТЫ ОРГАНИЗАЦИИ ПОЛЕВОЙ ТОРГОВОЙ СЛУЖБЫ КРАСНОЙ АРМИИ (1934–1939 гг.)

Кривчиков Владислав Михайлович
Гродненский государственный университет имени Янки Купалы
(г. Гродно)

В середине 1930-х гг. была теоретически разработана система формирования военной торговли (военторгов) в период начала и ведения боевых действий Красной Амией. Военной торговли отводили роль торгово-бытового обеспечения военнослужащих различных категорий. По задумке разработчиков, военторги должны были функционировать от полка и выше.

Первоначально основное место в работе военной кооперации на фронте отводилось только торговле. Обслуживание военного контингента в ходе боевых действий столовым питанием, сапожными, портовскими, починочными мастерскими не предусматривалось. Торговые предприятия до войсковых частей доведены не были. Штаты были построены из расчёта, что войсковые части должны будут организовать получение товаров из дивизионных торграспределителей за наличный расчёт и самостоятельно, собственной инициативой, организовать продажу полученных товаров бойцам и начсоставу своей части. Это и было основным недостатком. Однако к 1938 г. ситуация изменилась.

В 1935–1936 гг. был разработан проект положения о военно-торговой службе в действующей Красной Армии со всеми табелями и нормами для походных предприятий от войсковой части до фронта включительно. В Устав тыла часть 2-я (издания 1936 г.) в соответствии с этим проектом была внесена специальная глава, касавшаяся работы военторгов в армейском тылу. В 1938 г. НКО СССР были разработаны и изданы штаты полевых военторгов. 25 сентября 1939 г. Экономическим Советом при СНК СССР было утверждено “Положение о полевых военторгах”, на основе которого и проходило торговое обслуживание действующей красной Армии.

Непосредственной разработкой планов формирования военторгов занималось командование воинской части, соединения. Для комплектования военторгов работниками и обеспечения различными материальными средствами привлекались различные военные структуры. Районные военкоматы отвечали за приписку личного состава и автогужевого транспорта

из народного хозяйства. Главвоенторг Наркомата торговли СССР планировал к поставкам товары и продукты для реализации, весь специальный торговый инвентарь, бланки специального учёта. Аппарат Начальника снабжений военного округа обеспечивал военным имуществом, оборотными средствами, организацию продовольственного, вещевого и денежного довольствия работников военторга.

На театре военных действий организация полевых военторгов разворачивалась на следующих уровнях: тыл страны, тыл фронта, армейский тыл, войсковой тыл.

На уровне тыла страны находился Главвоенторг Наркомата торговли СССР и действовавшая в нём Военно-полевая торговая инспекция. На уровне тыла фронта планировали развернуть военторги фронтов (отдельных армий). Военторг фронта состоял из военторгов частей центрального подчинения, торговой базы и предприятия по обслуживанию штаба фронта. Предприятие состояло из столовой, торговой лавки, сапожной и портновской мастерской, парикмахерской.

Военторг армии включал в себя военторги частей армейского подчинения, торговую базу, военторги военной дороги, предприятие по обслуживанию штаба армии. Военторг военной дороги состоял из автолавки, починочной мастерской и парикмахерской. Предприятие по обслуживанию штаба армии – столовой, торговой лавки, сапожной и портновской мастерской, парикмахерской.

На уровне войскового тыла планировали развернуть военторги при штабах корпусов и военторги дивизий. Военторг при штабе корпуса руководил военторгами приданных корпусу частей, а также предприятием по обслуживанию штаба корпуса (состоял из столовой, автолавки, починочной мастерской, парикмахерской). Военторг дивизии руководил военторгами воинских частей и предприятием по обслуживанию штаба дивизии (состоял из столовой, автолавки, починочной мастерской и парикмахерской).

Военторги, которые разворачивались в воинских частях, назывались низовые. В зависимости от воинской части, они по численности могли быть от двух до семи человек. Иногда это была обыкновенная лавка, заведующий которой выполнял одновременно функции старшего продавца. Товары находились в грузовой автомашине с шофёром или в парной повозке с повозочным. Если по штату было предусмотрено 7 человек, то военторг состоял из начальника, трёх продавцов и трёх шоферов. Особенностью было то, что не везде было положено по штату три грузовые машины. Их могли заменять парными повозками с лошадьми. Содержал их повозочный.

ЕКОНОМІЧНА ПОЛІТИКА АНАРХІСТСЬКИХ КОМУН ІСПАНІЇ В УМОВАХ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ 1936–1939 рр.

Потилєв Микита Володимирович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)
Морозов Олег Вікторович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

На початку 1930-х років в іспанській Національній конфедерації праці (CNT) сформувались дві ідейні течії: комунітаристська та індустріально-синдикалістська. Комунітаристи, спираючись на класичні принципи анархо-комуністичної ідеології, вважали, що основою майбутнього суспільства повинна стати вільна комуна з господарським самозабезпеченням. Індустріалісти пропонували менш радикальну економічну схему, згідно з якою після революції економічні структури залишаться та інтегруються у асоційовані синдикати. У травні 1936 р. в Сарагосі був скликаний конгрес CNT, на якому була схвалена Концепція лібертарного комунізму.

Соціалістичні перетворення здійснювались в умовах військового заколоту генералів Мале і Франко, які переросли у повномасштабну громадянську війну. Ця подія також вплинула на прискорення та радикалізм у соціальних перетвореннях. В областях, де політичний вплив CNT був найбільшим, а це Каталонія, Арагон, Кастилія та Валенсія, приблизно 75% підприємств перейшли під контроль анархістських профспілкових комітетів. Декрет від липня 1936 р. про колективізацію відкрив шлях перетворенню націоналізованих підприємств в комунітарні спілки. В перщу чергу підвищувалася заробітна платня, але відразу з "лівацьким перекосом", фактично скасовувалась тарифна кваліфікаційна сітка і відбулось зрівняння зарплатні кваліфікованих і некваліфікованих робітників. На націоналізованих підприємствах створювався робітничий комітет, який складався з 5–6 делегатів з повноваженням на 2 роки. Фабричні комітети були підконтрольні галузевій генеральній раді. Вона формувалась з представників комітетів, анархістських синдикатів та технічного персоналу і повинна була планувати виробничий процес і визначати розмір заробітної плати. В свою чергу CNT намагалось підтримати виробничу кооперацію. З цією метою було створено 8 генеральних рад в сфері промисловості, торгівлі та фінансів. На націоналізованих підприємствах Каталонії трудовий колектив міг розпоряджатися 30% прибутку підприємств.

Але найбільшого розвитку програмні положення CNT були реалізовані в аграрному секторі Іспанії. З липня 1936 р. розпочався практично некерований процес націоналізації землі і створення сільгоспкооперативів, які в Іспанії отримали назву "колективи". Категорично заборонялася наймана праця, анархістські комітети запроваджували власні ерзац гроші або навіть талони. Комітети регулювали ціни і розподіляли товари. Класична

торгівля взагалі зникла. Колективні склади розміщувались в зачинених храмах, і реалізація продукції здійснювалась за талонами. Відповідно це автоматично призвело до дефіциту продуктів і товарів. В Арагоні було створено 450 сільськогосподарських колективів, в Кастилії – 300, Леванті – 900, Каталонії – 40, Естремадурі – 30. В арагонських колективах було сконцентровано майже 70% населення області і 60% ораних земель. При цьому анархісти намагались в рамках колективу обʾєднати промислові підприємства і сільгоспвиробника, створивши замкнуті самодостатні промислово-аграрні комуни. Колективи об'єднувались в окружні федерації.

Найрадикальніші економічні кроки були зроблені в області кредитно-грошових відносин. Так, уже у вересні 1936 р. колективи Арагону почали відмовлятись від грошей. Товари надавались членам колективів безкоштовно на підставі “книжки споживача”, запроваджувалось вільне споживання всіх продуктів з громадських складів. У деяких комунах запровадили замінники грошей – бони, купони, чеки, які діяли лише на території колективу. Закріпити результати першої хвилі колективізації в Арагоні повинен був конгрес колективів, що проходив у лютому 1937 р. у м. Каспе. Резолюція конгресу передбачала скасування адміністративних меж між комунами, об'єднання колективів та їх власності. Колективи планували здійснювати власну зовнішню торгівлю, для чого передбачалось створити загальний фонд продукції для обміну. Планувалось створити експериментальні ферми, технічні школи, використовувати статистику виробництва.

Таким чином, соціально-економічні експеременти іспанських анархістів періоду громадянської війни 1936–1939 рр. продемонстрували їх утопічність та невідповідність реаліям часу. В сфері організації торгівлі і виробничої кооперації анархістські заходи входили у протиріччя з з базовими принципами суверенності Іспанської республіки, що прирікало їх на провал.

СІЛЬСЬКА ТОРГІВЛЯ У СХІДНІЙ ГАЛИЧИНІ В 1939–1941 рр.

Старка Володимир Васильович
Тернопільський національний педагогічний університет імені Володимира Гнатюка (м. Тернопіль)

Сучасні молоді люди в Україні мають змогу, за посередництва різноманітних електронних пристроїв, придбати будь-які товари у всіх точках планети. Їм невтямки, як в один момент усе це може зникнути. Показовим у цьому аспекті є приклад із життя їх ровесників, які мешкали на території Східної Галичини у середині XX ст.

В умовах польської держави, у селах Східної Галичини, діяла доволі розгалужена мережа кооперативних торгових закладів, що належали

українцям, полякам і євреям. У приватних крамницях селяни мали змогу придбати весь асортимент промислової продукції від сільськогосподарського реманенту до прикрас і різноманітної косметики для молодих дівчат.

17 вересня 1939 р. із вступом на ці терени Червоної армії, в один момент зруйнувалося звичне життя місцевого населення. Розпочалоася долучення галичан до "радянського споживчого раю".

У перші тижні осені 1939 р. сільські магазини продовжували працювати за усталеною традицією. Щоправда, більшість власників крамниць зіткнулися із проблемою закупівлі нового краму, оскільки склади кооперативних спілок тимчасово не відпускали товарів до з'ясування усіх обставин, пов'язаних із зміною форми власності.

Більшість сільських крамарів вірила, що дивні розпорядження та вчинки представників радянської влади спричинені потребами воєнного стану і з часом вдасться полагодити непорозуміння.

Після проголошення Народними Зборами Західної України 26–27 жовтня 1939 р. націоналізації основних складових економіки (промисловості та земельної власності), стало очевидним, що приватна торгівля не вписується у нову економічну модель, а відтак, чимало приватних крамниць у селах припинили свою роботу.

На зміну приватній торгівлі у галицькому селі радянська влада поспішно стала впроваджувати магазини сільськогосподарської споживчої кооперації. На базі колишніх кооперативних об'єднань створено централізовану мережу Районних Споживчих спілок. Селяни, щоб отримати можливість купувати товари у магазинах цієї мережі, змушені були ставати за окрему плату членами РСТ. У сільських споживчих товариствах такий внесок варіювався від 25 рублів для голови родини до 5 рублів для малолітніх членів сім'ї.

Із системи сільської кооперації вилучили функцію заготівлі городини і садовини і передали до системи державних "Заготконтор", що привело до втрати альтернативи реалізації вирощеної продукції для сільських трударів. Зазначимо, що державні заготівельні контори купували сільськогосподарську продукцію за значно нижчими від ринкових цінами.

Витіснення із економічного життя Східної Галичини приватного торгівця загострило і до того непрості побутові проблеми сільського населення. Якийсь час сільські магазини допродували крам, що залишився від попередніх власників, проте вже на початку 1940 р. у селах гостро відчувався брак необхідних речей. Спочатку із полиць магазинів зникла мануфактура, згодом металеві та шкіряні вироби. Відтак, асортимент товару звівся до солі, махорки та риби непершої свіжості.

В умовах тотального дефіциту товарів широкого вжитку у містах і селах Східної Галичини активного розвитку набула спекуляція. Спритні ділки швидко навчилися скуповувати відповідний крам у міських магазинах та перепродувати його у селах. На зворотньому шляху спекулянти

("паскарі", як їх називали місцеві) скуповували у селян городину, дрібну птицю, яйця тощо і перепродували їх міським мешканцям за завищеними цінами.

Представники радянського партійного керівництва у своїх звітах з прикрістю констатували, що вони не можуть зарадити поширенню спекуляції.

Щоб зменшити напругу, у містах і містечках радянська влада дозволила проводити ярмарки, на яких селяни за символічну плату (від 50 коп. до 3 руб.) ринкового збору отримали змогу реалізовувати свою продукцію і купити у містах "дефіцитні товари" за "твердими державними цінами". Водночас міські мешканці, в тому числі і новоприбулі з інших регіонів радянські партійні чиновники, мали можливість купити харчі "без спекулятивної націнки". Подібні заходи хоч і дали невеликий поштовх до пожвавлення економічного життя галицького села, проте не покращило матеріального добробуту сільських мешканців. Навпаки, одержавлення сфери сільської кооперативної та приватної торгівлі привело до ще більшого зубожіння українського селянства, а відтак і посилило антирадянські настрої. Зупинив хід радянських перетворень у сфері торгівлі у селах Східної Галичини початок німецько-радянської війни у червні 1941 р.

ІМПОРТ ВАНТАЖІВ ГУМАНІТАРНО-СОЦІАЛЬНОГО ПРИЗНАЧЕННЯ (ПОДАРУНКІВ) У СРСР УПРОДОВЖ 1941–1945 рр.

Фрадинський Олександр Анатолійович
Київський національний університет імені Тараса Шевченка (м. Київ)

У науковій та публіцистичній літературі домінує думка, що військово-економічна співпраця країн-союзників по Антигітлерівській коаліції у II Світовій війні базувалася на системі ленд-лізу. Саме завдяки його механізму здійснювався імпорт в СРСР озброєння, продовольства, матеріалів, устаткування, пального, стратегічних матеріалів тощо. Таке твердження не є вірним на 100%, адже на практиці імпорт фінансувався принаймні 4-ма методами:

– згадуваний вже ленд-ліз, на який припала левова частка поставок;
– придбання необхідних товарів та матеріалів на основі грошових розрахунків між СРСР та країнами-союзницями;
– надходження в рахунок отриманих іноземних кредитів;
– гуманітарна допомога у вигляді імпорту подарунків для СРСР.

Основними організаціями, які стали ініціаторами збору гуманітарної допомоги, були Міжнародний комітет Червоного Хреста, профспілкові організації у США та Великобританії, Канадська організація допомоги та створена у США влітку 1941 р. "Спільнота допомоги Росії у війні" (Russian War Relief) – благодійна організація для збору гуманітарної допомоги

воюючому СРСР, яку в радянських дипломатичних документах називали “Рашен Уор Реліф”. Пожертвування здійснювалися як в грошовій, так і у майновій формі (продуктами і речами). Для їх мобілізації проводилися різноманітні заходи – платні концерти, танцювальні вечори, лотереї, виставки, зустрічі із спеціально делегованими за кордон солдатами та офіцерами, які відзначилися в боях. Серед таких радянських військово-службовців були відомі снайпери Людмила Павлюченко та Володимир Пчелінцев.

Основним джерелом інформації з питання, яке нас цікавить, є статистичний довідник “Внешняя торговля Союза ССР. За период с 22-VI-1941 по 31-XII-1945 г. По данным оперативного учета”, виданого Міністерством зовнішньої торгівлі СРСР у 1946 р. Як свідчать офіційні дані, під час війни імпорт у СРСР у вигляді подарунків здійснювала 21 країна. До категорії “Інші країни” потрапила гуманітарна допомога, що надходила з Болівії, Бразилії, Єгипту, Нової Зеландії, Індії, Ірану, Колумбії, Китаю, Мексики, Палестини, Панами, Уругваю, Чилі та Швеції. Як видно із таблиці 1, загальна кількість подарунків (гуманітарної допомоги) становила 71,716 тис. тон, а вартісний вимірник склав 121,019 млн дол. США. Основними країнами-донорами були США, Великобританія, Канада, Південна Африка.

Таблиця 1

Імпорт подарунків у СРСР упродовж 1941–1945 рр. (за країнами)

Країна	Обсяг поставок		Питома вага, %	
	тис. тон	млн дол. США	від фізичного обсягу	від вартісної величини
США	44,081	75,479	61,47	62,37
Великобританія	17,836	35,186	24,87	29,07
Канада	6,708	7,462	9,35	6,17
Південна Африка	1,686	1,234	2,35	1,02
Австралія	0,517	0,951	0,72	0,79
Аргентина	0,374	0,335	0,52	0,28
Куба	0,322	0,03	0,49	0,025
Інші країни	0,192	0,342	0,23	0,275
Всього	71,716	121,019	100	100

Враховуючи стандартну вантажопідйомність залізничного вагона-“теплушки”, який використовувався для перевезення вантажів у СРСР під час ІІ Світової війни, у 16,5 тони, необхідно було близько 4350 вагонів.

За періодами поставок імпорт становив: 1941 р. – 955 тон на суму 6,15 млн руб.; у 1942 р. – 8518 тон вартістю 58,734 млн руб.; у 1943 р. – 21 885 тон на суму 146,857 млн руб.; у 1944 р. – 23 934 тони вартістю 245,144 млн руб.; у 1945 році – 15 424 тони, оцінених у 183,512 млн руб.

У таблиці 2 наведено перелік основних товарів, що надходили в СРСР у вигляді подарунків. Аналіз вартісної структури поставок дозволив зробити висновок, що лідерами серед них були одяг (47,31%) та медикаменти і медичне майно (23,47%), помітна частка була у мануфактури (5,87%), взуття (3,54%) і ковдр (2,45%). Категорія "Інше", куди увійшов імпорт брезенту, похідних кухонь, обладнань для пралень, госпітального посуду, швейних машинок, годинників, тютюну, рису, шоколаду, яєчного порошку, маргарину і масла, консерв, склала 6,5% від загальної вартості подарунків. Але особисто мене вражає кількість наборів посилок, які було відправлено у СРСР – 790,9 тисяч на загальну вартість 13,764 млн руб.

Таблиця 2

Імпорт подарунків у СРСР упродовж 1941–1945 рр. (за товарами)

Вид подарунку	Одиниця виміру	Обсяг поставок		Питома вага, від вартісної величини, %
		фізичний вимірник	млн рублів	
Одяг	тис. штук	25,998	303,419	47,31
Медикаменти і медичне майно	тис. тон	13,007	150,551	23,47
Мануфактура	тис. метрів	8,673	37,651	5,87
Взуття	тис. пар	1,624	22,731	3,54
Ковдри	тис. штук	1,049	15,725	2,45
Рентген-апарати	штук	1220	13,838	2,16
Набори посилок	тис. штук	790,9	13,764	2,15
Насіння	тон	4,364	9,068	1,41
Намети і повсть	тон	1,435	8,845	1,37
Перев'язочний матеріал	тис. тон	1,491	7,038	1,1
Стаціонарні госпіталі	комплект	10	6,704	1,05
Згущене молоко	тон	1,213	3,264	0,51
Мило	тон	3,523	2,48	0,39
Рентгеноплівка	тон	59	1,484	0,23
Інше медичне майно	тон	49	1,351	0,21
Автомобільні рентген-установки	штук	20	1,012	0,15
Санітарні автомобілі	штук	43	0,842	0,13
Інше		–	41,635	6,5
Всього	тон	71,716	641,402	100

Отримувачами закордонної гуманітарної допомоги були: військові госпіталі, лікарні та інші медичні заклади; робітники, зайняті на нафтових, вугільних, торф'яних, лісозаготівельних виробництвах, будовах у віддалених районах СРСР; професійні спілки; цивільне населення звільнених територій; евакуйовані громадяни та сім'ї фронтовиків; громадські організації працівників сфери науки, культури та мистецтва тощо.

"ЗОЛОТИЙ" ЕТАП У РОЗВИТКУ МІЖНАРОДНОЇ ТОРГІВЛІ УКРАЇНИ (1950–1960 рр.)

Левицька Надія Миколаївна
Національний університет харчових технологій (м. Київ)

Вивчення історії торгівлі є одним із перспективних історичних напрямків наукових досліджень. Це зумовлено тим, що сучасних умовах міжнародна торгівля виступає важливим елементом функціонування та розвитку як кожної країни так і світу в цілому. В умовах глобалізації жодна держава не спроможна розвиватися без розвитку ефективної торговельної системи та торговельних зв'язків з інших країнами.

Зовнішня торгівля – це торгівля однієї країни з іншими, яка складається з оплачуваного вивозу (експорту) та ввозу (імпорту) товарів і послуг. У сукупності зовнішня торгівля різних країн утворює міжнародну торгівлю.

Дослідники виділяють наступні етапи міжнародної торгівлі у контексті розвитку світових процесів, у тому числі міжнародної торгівлі за основними подіями в світі: перший або початковий (з XVIII ст. до першої половини XIX ст.), який характеризується промисловими революціями, що замінили мануфактурне виробництво великою машинною індустрією в усіх розвинутих країнах. Важка промисловість фактично сформувала світовий ринок і одночасно різко посилила свою залежність від нього.

Другий – друга половина XIX ст. – початок Першої світової війни (1914 р.), що мав такі основні середовищні чинники, як науково-технічний прогрес у виробництві товарів та вдосконалення транспортних шляхів і якісних характеристик транспортних засобів.

Третій – період між двома світовими війнами (1918–1939 рр.). Цей період фахівці називають "мертвим", або "чорним" періодом у розвитку міжнародної торгівлі. Цей етап позначений подіями Першої світової війни та її руйнівними наслідками для економік європейських країн, економічними кризами 1920–1921 рр. та 1929–1933 рр., початком формування двох світових систем господарства.

Четвертий – повоєнний (1950–1960 рр.) етап розвитку міжнародної торгівлі дістав ще назву "золотого", оскільки саме в цей період було досягнуто 7% щорічного приросту світового експорту.

П'ятий – сучасний (від початку 70-х р. XX ст.). етап розвитку міжнародної торгівлі вже сьогодні можна поділити на два періоди: конкуренції двох світових систем господарства – капіталістичної та соціалістичної (до початку 90-х років) та глобалізації світової економіки (з початку 90-х років).

Досліджуючи історичні етапи розвитку міжнародної торгівлі, ми акцентуємо увагу на четвертому – повоєнному або "золотому". Він характеризується розвитком міжнародної торгівлі під впливом посилення двох

світових систем господарства – капіталістичної та соціалістичної. 1947 р. було створено Раду економічної взаємодопомоги (РЕВ), яка об’єднала соціалістичні країни: Радянський Союз, Болгарію, Угорщину, Німецьку Демократичну Республіку, Польщу, Румунію, Чехословаччину. Водночас після Другої світової війни почався розпад колоніальної системи, повна ліквідація якої завершилася у середині 70-х років падінням останньої та найстарішої португальської імперії. У той період незалежність завоювали більше ніж 100 колишніх колоній і напівколоній. Тоді ж почали формуватися регіональні економічні інтеграційні організації: Рада економічної взаємодопомоги – міжурядова економічна організація соціалістичних країн Європи (1947р.); Бенілюкс – економічний союз Бельгії, Нідерландів та Люксембургу (1958 р.); Європейська Асоціація вільної торгівлі – торговельний блок семи західноєвропейських країн (Австрія, Великобританія, Данія, Норвегія, Португалія, Швейцарія та Швеція) (1956 р.); Європейська економічна спільнота (ЄЕС) – державне об’єднання шести європейських держав (ФРН, Франція, Італія, Нідерланди, Бельгія, Люксембург), створене з метою формування спільного ринку шляхом ліквідації митних тарифів і проведення спільних заходів в економічній та соціальній сферах. Ще однією особливістю цього етапу є достатньо високі темпи приросту світового товарообороту і швидше, ніж після Першої світової війни, відновлення як національних економік, так і зовнішньоекономічних зв’язків.

Отже, “золотий” етап розвитку міжнародної торгівлі має пріоритетні методи регулювання зовнішньої торгівлі в більшості країн світу, а також особливості, що відтворюють рівень інтернаціоналізації виробництва та роль міжнародної торгівлі у розвитку національних господарств.

УТВОРЕННЯ НЕЗАЛЕЖНОЇ УКРАЇНИ: ЕКОНОМІЧНІ ТА ІСТОРИКО-ПРАВОВІ АСПЕКТИ

Чечельницька Ганна Володимирівна
Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро)
Бондик Олександра Павлівна
Університету митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Розвиваючи ідеї Декларації про державний суверенітет УРСР, Верховна Рада прийняла 3 серпня 1990 р. Закон “Про економічну самостійність Української РСР”. Але динаміка суспільних процесів показала неможливість його реалізації без принципових змін в державному устрої. Найважливіші історичні явища, що позначили формування української державності, знайшли широке висвітлення у працях як авторів минулих часів, так і сучасних дослідників. Однак, актуальною проблемою залишається дослідження утворення сучасної української держави як розв’язання діалектичного протиріччя між об’єктивною необхідністю створення

цієї держави, зумовленого особливостями економічного рівня розвитку українського суспільства, та неможливістю створення такої держави в умовах радянської імперії. Ю. Алексєєв, С. Кульчицький, А. Слюсаренко у посібнику "Україна на зламі історичних епох: Державотворчий процес 1985–1999 рр." аналізують як розвиток України на шляху її поступу до незалежності в роки перебудови у 1985–1991 рр., так і національно-державне відродження 1991–1999 рр., виділяючи, зокрема, успіхи і труднощі державотворення в Україні. С. Головатий у статті "Щоб забезпечити майбутність народу..." розглядає історико-правові аспекти прийняття Конституції 1996 р. А. Панюк, М. Рожик в "Історії становлення української державності" одними з перших звернулися до аналізу державотворення початку 90-х років XX ст. Досліджувані проблеми розглядалися також авторами праць, опублікованих у збірці "Молода Українська держава на межі тисячоліть: погляд в історичне майбутнє демократичної правової держави Україна".

В умовах "перебудови" Україна, на відміну від так званих "гарячих точок" СРСР, залишалась оазою стабільності. Нижчий рівень активності її населення "пояснювався передусім традиційно вищим рівнем життя, меншою люмпенізацією і стійкішими джерелами прибутків" порівняно з деякими іншими союзними республіками. 6 березня 1990 р. Народний Рух України ухвалив, що його метою є створення незалежної демократичної України. 16 липня 1990 р. Верховна Рада прийняла Декларацію про державний суверенітет УРСР, що стало початком шляху України до юридичного оформлення її незалежності, а 3 серпня 1990 р. – Закон "Про економічну самостійність Української РСР". Всупереч позиції багатьох республік Москва призначила на 17 березня 1991 р. референдум. Керівництво УРСР вирішило паралельно провести опитування населення з питання "Чи згодні ви з тим, що Україна має бути в складі Союзу Радянських суверенних держав на засадах Декларації про державний суверенітет України?" Результати опитування свідчили про наростання прагнення до створення суверенної держави. За незалежність проголосувало 80,2% виборців, які прийшли на виборчі дільниці. За СРСР як оновлену федерацію суверенних республік (всесоюзний референдум) висловилися 70,5% виборців. Наступним кроком України до суверенітету стало прийняття Верховною Радою 5 липня 1991 р. Закону "Про Президента Української РСР". 24 серпня 1991 р., після провалу перевороту й краху імперських структур, Верховна Рада прийняла Акт проголошення незалежності України. Таким чином, 24 серпня 1991 р. виникла нова держава – Україна. Постановою Верховної Ради "Про проголошення незалежності України" було вирішено: "1 грудня 1991 р. провести республіканський референдум на підтвердження акта проголошення незалежності". Важливим документом незалежної України став Закон України "Про громадянство", прийнятий 8 жовтня 1991 р.

Реалізація Україною своїх прав та обов'язків на міжнародній арені переплітається з проблемою безперервності, тяглості (континуїтету) та

наступності (сукцесії) Української держави. Сучасна Україна продовжує державні традиції минулого. 1 грудня 1991 р. на питання референдуму: "Чи підтверджуєте Ви Акт проголошення незалежності України?", – 90,32% виборців відповіли: "Так, підтверджую". Одночасно з референдумом відбулися і вибори Президента України. Процес створення нової Конституції фактично почався з прийняття Верховною Радою Декларації про державний суверенітет України 16 липня 1990 р. Проєкт Конституції України в редакції від 27 травня 1993 р. став наслідком його всенародне обговорення, яке тривало з 15 липня до 1 грудня 1992 р. 11 березня 1996 р. Конституційна комісія схвалила новий проєкт Конституції України і внесла його на розгляд Верховної Ради України. Остаточно доопрацьований проєкт Конституції України було розглянуто Верховною Радою України 15 червня 1996 р. і ухвалено в першому читанні, а 28 червня 1996 р. о 9 год. 30 хв. Основний Закон України було прийнято.

Отже, ідея забезпечення умов життя народу України, гідних сучасної цивілізації, на початку останнього десятиріччя XX ст. здобула право на втілення через вільний і незалежний від жодної іншої держави розвиток.

СТАНОВЛЕННЯ СУЧАСНОЇ МИТНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Макушев Петро Васильович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Проголошення суверенітету України та становлення її як незалежної держави зумовило необхідність здійснення кардинальних трансформацій в усіх сферах. Першочерговим завданням стала побудова цілісної нової структури компетентних органів влади, котрі були б спроможні самостійно та ефективно управляти відповідними напрямами їхньої діяльності. Митна сфера була і залишається одним із ключових векторів функціонування держави щодо забезпечення національної безпеки та економічних інтересів країни, її територіальної цілісності, захисту населення та розвитку зовнішньоекономічної діяльності суб'єктів господарювання. Означені завдання є первинними базовими засадами розвитку незалежної держави, що викликає нагальну потребу у побудові ефективної національної митної системи. З моменту проголошення незалежності Україна перебувала на різних етапах розвитку в умовах дії глобальних і національних викликів, що значною мірою визначило її сучасний стан. Аналогічно й у митній сфері під впливом численних зовнішніх і внутрішніх факторів відбувались масштабні різноаспектні перетворення.

Перший етап розвитку національної митної системи в умовах функціонування суверенної держави (1991–1996 рр.) став переломним моментом у загальній митній історії, оскільки відображає формування та функціонування незалежного органу влади, який самостійно ухвалює рішення

щодо побудови та розвитку митної системи. Не зважаючи на існування чималої кількості різноаспектних проблем, пов'язаних, насамперед, із переходом вітчизняної економіки від адміністративно-командного типу до ринкової моделі, митна система поступово розвивалась, видозмінювалась та набувала нових якісних рис, притаманних європейським митних органам. Насамперед, варто зазначити, що на цьому етапі були прийняті базові законодавчі акти (Митний кодекс України, Закон України "Про митну справу", Закон України "Про єдиний митний тариф"), котрі визначали та регулювали засади митної справи в Україні. Крім того, був закладений вектор міжнародного митного співробітництва, в межах якого започатковано роботу щодо адаптації національної митної системи до європейських митних принципів і стандартів. У цей період Україна приєдналась до Всесвітньої митної організації та низки ключових міжнародних конвенцій, що дозволило зміцнити міжнародні митні позиції держави. Також слід відзначити якісні організаційні зміни в структурі управління митних органів, що стосувались виокремлення територіальних митних управлінь. Таким чином, відбулася кардинальна реорганізація структури управління митних органів та перехід з територіального на регіональний принцип управління.

Другий етап розвитку митної системи України, який можна ототожнити із функціонуванням Державної митної служби України (1996–2012 рр.), характеризувався вдосконаленням організаційної структури управління митних органів на засадах переорієнтації з територіального на регіональний принцип, запровадженням елементів управління митними ризиками, покращенням інформаційно-аналітичної роботи в митній сфері, посиленням митного контролю та боротьби з контрабандою, подальшим розвитком міжнародного напряму роботи митних органів та наближенням національного митного законодавства до європейських стандартів. На підставі Указу Президента України "Про деякі заходи з оптимізації системи центральних органів виконавчої влади" від 24 грудня 2012 р. було утворено Міністерство доходів і зборів, яке створювалося шляхом реорганізації Державної митної служби України та Державної податкової служби України. Очевидно, що така реформа насамперед була спрямована на пріоритезацію фіскальної функції з метою нарощення обсягів надходжень до державного бюджету.

Третій етап в історії розвитку митної системи України, який можна ототожнити із функціонуванням митних органів у структурі Міністерства доходів і зборів (2012–2014 рр.), став своєрідним поштовхом до початку занепаду митної сфери за різними напрямами. Особливо ж негативний вплив зумовило фактичне припинення міжнародного митного співробітництва. Це не забезпечувало можливостей для прогресивного розвитку національної митної системи, запровадження прогресивних митних технологій та інструментів, якісного удосконалення та адаптації митного законодавства до міжнародних норм. Реорганізація митної та податкової служб

у Міністерство доходів і зборів України мала на меті зміцнити фіскальну функцію, однак даний захід відбувався в цілому не за рахунок удосконалення податкового обслуговування, а шляхом посилення фіскального тиску на платників податків. Міністерство доходів і зборів України функціонувало близько двох років та, відповідно до Постанови Кабінету Міністрів України від 21 травня 2014 р., було реорганізовано у Державну фіскальну службу України, діяльність якої координувалася Кабінетом Міністрів України.

Період з 2014 р. до 2019 р. можна виокремити у четвертий етап розвитку національної митної системи, що пов'язаний, насамперед, із функціонуванням митних органів у структурі Державної фіскальної служби України. У 2019 р. відновлено діяльність Державної митної служби України.

Таким чином, на першому етапі історії розвитку митної системи незалежної України існували суттєві проблеми, пов'язані з виходом України із складу СРСР, становленням самостійної держави та переходом вітчизняної економіки від адміністративно-командного типу до ринкової моделі. На другому етапі відбулось якісне удосконалення організаційної структури управління митних органів та активний розвиток міжнародного митного співробітництва. Третій етап став переломним періодом, що призвів до поступової руйнації національної митної системи в умовах об'єднання податкової та митної сфери. Четвертий етап став продовженням попереднього етапу та лише поглибив необґрунтовану пріоритезацію фіскальної функції, занедбання безпекової, захисної, сервісної, контрольно-регулюючої функцій, а також міжнародного митного співробітництва.

ЛІТОПИС МИТНОЇ АДМІНІСТРАЦІЇ НОВОЇ ЗЕЛАНДІЇ (NZCS)

Ченцов Віктор Васильович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Митна служба Нової Зеландії, створена 1840 р., є найстарішим урядовим відомством країни, яке забезпечує прикордонний контроль та захист населення від потенційних ризиків, пов'язаних із міжнародною торгівлею та туризмом. На митні органи покладено завдання наповнення державної скарбниці.

Податки, зібрані митницею, були головним джерелом доходу для уряду. Скажімо, 2009–2010 рр. митниця зібрала близько 10 млрд доларів, тобто 15% загального бюджету.

Митна служба завжди виконувала правоохоронні функції. Митники здійснюють контроль за переміщенням через кордон заборонених речей, наркотиків, вогнепальної зброї, шкідливих субстанцій, наприклад, ризикованих відходів і озонозбагаченої продукції.

Особливу увагу митниця приділяє переміщенню через кордон алкоголю і тютюну, а саме регулюванню певних аспектів виробництва і дистрибуції, а також гарантуванню стягнення різних податків за перевезення цієї продукції.

Основні функції митниці Нової Зеландії не змінилися з часів її становлення 180 років тому, але в різні періоди ті чи інші завдання для митників змінювали пріоритети.

На першому етапі первинна функція митниці полягала в забезпеченні стягнення митних зборів.

У 80-х рр. минулого сторіччя гостро постало завдання щодо забезпечення міжнародної торгівлі для економічного зростання Нової Зеландії. Головним пріоритетом стало полегшення формальності під час здійснення міжнародних торговельних операцій.

Після подій 11 вересня 2001 р. пріоритет знову змінився. Акцент було перенесено на безпеку та захист національних інтересів Нової Зеландії.

Важливі історичні дати розвитку митної адміністрації (NZCS):

1840 – призначено першого Голову митниці Нової Зеландії Джорджа Купера, який прибув до країни з Нового Південного Уельсу.

1841 – митниця переходить під контроль казначейства Великобританії.

1845 – зважаючи на зниження надходжень податків, губернатор вводить митний збір.

1850 – митниця звільняється від тотального контролю Казначейства Сполученого Королівства.

1858 – повнота влади зосереджується в руках Уповноваженого митниці, якого призначає губернатор.

1910 – керівник митниці став називатися Генеральним ревізором.

1913 – прийняття Митного закону.

1933 – уведення податку з продажу.

1938 – запровадження ліцензування імпортної продукції.

1966 – прийняття Закону про митницю.

1974 – початок використання службових собак, створення кінологічних підрозділів.

1980 – уведення інформаційної системи CUSPER (митна статистика).

1996 – прийняття нового Митного та акцизного закону. Перейменування відомства на Митну службу Нової Зеландії.

1997 – уведення інформаційної системи CusMod.

1999 – прийняття законодавчих актів, які посилюють прикордонний контроль.

2001 – прийняття Митних стратегічних пріоритетів на 2002–2004 рр.

2003 – прийняття Стратегії ланцюгової безпеки (механізм створення гарантій для експортерів).

2004 – закупівля 11 додаткових одиниць неагресивних (рентгенівський промінь) приладів спостереження.

2004 – упровадження проекту Guardian (Охоронець). Об’єднання в митній адміністрації функцій митного та прикордонного контролю.

2007 – уведення системи JBMS: об’єднання зусиль державних установ: Митна служба, Міністерство сільського та лісового господарства, Міністерство транспорту для полегшення охорони кордонів.

2013 – упровадження технології Єдиного вікна торгівлі – TSW.

2018 – уведення в дію нового Закону про митні та акцизні збори.

Сучасна Митна служба Нової Зеландії – це 1345 співробітників, які працюють у морських портах та аеропортах, а також в офісах у Бангкоку, Пекіні, Брюсселі, Канберрі, Лондоні та Вашингтоні 24 години на добу, 7 днів на тиждень, 365 днів на рік.

Митна служба є правоохоронним органом. За обсягом доходів, що забезпечує державний бюджет, митна служба поступається тільки Департаменту внутрішніх доходів, вона здійснює регулювання всіх зовнішньоекономічних операцій, оформлює протягом року майже 2 млн імпортних та більше 6 млн експортних операцій.

Таким чином, упродовж 150 років у Новій Зеландії існувала інспекційна митниця. З 1990-х рр., завдяки модернізації NZCS, – це сучасна митна система, яка відповідає стандартам Всесвітньої митної організації.

ВНЕСОК В. Л. АНДРУЩЕНКА У РОЗВИТОК СУЧАСНОЇ ФІНАНСОВОЇ ДУМКИ УКРАЇНИ

Терещенко Тетяна Євгеніївна
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)
Філіппова Вікторія Дмитрівна
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Сьогодні відбувається складний процес становлення та розвитку фінансової науки і фінансової думки незалежної й суверенної України. Історико-економічні розвідки українських економістів дістали певне висвітлення в сучасній економічній літературі, продовжує розвиватися нова Київська фінансова школа, одним з представником якої є Володимир Андрущенко. За його участі з’являються перші підручники, посібники і монографії з різних напрямів фінансів, які сприяють спрямуванню української фінансової думки в русло сучасних тенденцій розвитку світової фінансової науки та залишаються актуальними й нині.

Андрущенко Володимир Леонідович – вчений-економіст, Заслужений діяч науки і техніки України, доктор економічних наук, професор. Перу вченого належить більше ста двадцяти наукових праць фінансового спрямування. Провідною тематикою є західна фінансова думка, оподаткування, проблематика методології й теорії фінансів тощо. Головною ідеєю нау-

кової діяльності вченого є розкриття основних положень та концепцій сучасної світової фінансової науки.

О. Кириленко наголошує на тому, що Андрущенку притаманне унікальне бачення змісту і предмета науки державних фінансів. Наприклад, коли розглядаються історичні питання в праці "Запорозька Січ як український феномен" (1995) чи безпосередня проблематика теорії державних фінансів у монографіях "Держава – податки – бізнес (із світового досвіду фіскального регулювання ринкової економіки)" (1992), "Реформування податкової системи України: теорія, методологія, практика" (2011) і "Морально-етичні імперативи податків та оподаткування" (2013).

Видання "Держава – податки – бізнес" (у співавторстві з В. Суторміною та В. Федосовим), де було всебічно досліджено питання розбудови податкових систем у світі, вже багато років не втрачає своєї актуальності. Тут висвітлюється втілення наукових здобутків західної фінансової думки в податкову політику країн Заходу; за допомогою офіційних публікацій законодавчих і виконавчих органів влади провідних країн світу продемонстровано місце та призначення податків в упорядкуванні ринкових відносин, процедуру оподаткування, методи діяльності податкових органів та їх функції.

В. Андрущенко брав участь у створенні першого в Україні підручника "Податкова система України" (1994), де з'ясовуються теоретичні та практичні питання оподаткування. Податкова система розглядається як сукупність установлених у країні податків, які мають бути взаємопов'язані, органічно доповнювати один одного, не входити в суперечність із системою в цілому та іншими її елементами. Також ґрунтовно розглядається податкова політика української держави, засади податкового адміністрування і податкової справи, функції, права та обов'язки платників податків; окреслюються схеми механізму сплати податків.

Історія економічної та фінансової думки в цілому багата теоріями оподаткування, що відображають спроби теоретичного обґрунтування або вдосконалення податкової практики. Найбільш радикальними і яскравими з них, на нашу думку, є теорії єдиного податку. Серед наукових здобутків, що узагальнюють концептуальні засади теорії єдиного податку, варто виокремити також праці В. Андрущенка.

Монографія "Фінансова думка Заходу в XX столітті. Теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів" (2000) виділяється у галузі історико-фінансових досліджень постсоціалістичного періоду, в ній з'ясовуються здобутки фінансової науки Заходу, здійснюється критичне переосмислення розвитку фінансової науки в умовах державного соціалізму. В передмові автор акцентує своє намагання відродити і наслідувати давню вітчизняну традицію "студіювання західної фінансової думки". Таким чином, вчений відводить велике значення аналізу положень фінансової науки в історичному аспекті саме через розвиток фінансової думки.

Важливим аспектром є визначення В. Андрущенком особливих ознак сучасної парадигми західної фінансової думки, а саме: 1) за способом дослідження – методологічним індивідуалізмом, що передбачає аналіз фінансових явищ крізь призму поглядів, поведінки, інтересів індивідуумів; 2) за розумінням природи фінансів – інтерпретацією державних фінансів як грошової субстанції, двоєдиної у своїй схожості й відмінності щодо інших грошових форм; 3) за соціальною спрямованістю – відмовою від старомодних уявлень про фіскальну експлуатацію народних мас державою; 4) за етикою наукової полеміки – визнанням суперечливості й багатоваріантності наукового пізнання дійсності, толерантним ставленням до протилежних точок зору.

Отже, Володимира Андрущенко можна вважати по праву видатним економістом-фінансистом, який користується заслуженим авторитетом серед науковців нашої держави і широко знаний за межами України. Професор співпрацював з державними і фінансовими установами України, зарубіжними навчальними закладами, урядовими і неурядовими організаціями. Зокрема, брав участь у розробці Податкового кодексу України. Його праці відродили та заклали новий неабиякий фундамент для розвитку фінансів та фінансової думки в Україні. Усе це надалі дало змогу зробити крок уперед у прирощенні нових наукових знань.

АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО МИТНОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ УКРАЇНИ

Хрідочкін Андрій Вікторович
Український державний хіміко-технологічний університет (м. Дніпро)

Зовнішньоекономічна діяльність є важливим складовим елементом національної економічної політики, а тому підлягає обов'язковому державному регулюванню. Сьогодні головні пріоритети зовнішньоекономічної діяльності України формуються в умовах суттєвих економічних, політичних та соціальних змін. В умовах політичної та соціально-економічної нестабільності в нашій державі важливого значення набувають питання державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, яке проводиться у формі митного регулювання, що виступає важливим механізмом державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності, яке реалізується у відповідності до Конституції України.

Митне регулювання, відповідно до ст. 1 Закону України "Про зовнішньоекономічну діяльність", є регулюванням питань, пов'язаних із встановленням мит та інших податків, які справляються в процесі переміщення товарів через митний кордон України, процедурами митного контролю та організацією діяльності органів митного контролю України.

Основним його завданням є захист української економіки від зовнішніх негативних впливів. Митне регулювання є однією із найважливіших сфер державного регулювання, оскільки саме воно розкриває принципи та засади формування міжнародних відносин, створення ефективної, прозорої та справедливої системи оподаткування для суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності.

Сучасна митна діяльність України являє собою систему заходів, спрямованих на імплементацію основних положень митної політики. Основними засобами митного регулювання виступають тарифні (митний контроль, митне оформлення) та нетарифні (ліцензування, митні обмеження) заходи. Сьогодні основними напрямами митного регулювання є: формування митного середовища для імпорту товарів (робіт, послуг) на митну територію України; покращення комунікації між митними органами та суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності; перешкоджання ввезенню неякісних товарів на територію України; імплементація сучасних інноваційних технологій для вдосконалення митних послуг. Наразі вітчизняна митна політика передбачає забезпечення її єдності на всій території держави, координацію зусиль усіх підрозділів митних органів України на виконання її пріоритетних напрямків роботи, удосконалення нормативно-правової бази, тісну взаємодію з митними органами інших країн.

На сьогоднішній день митна політика нашої держави характеризується недосконалістю, викликаною значною мірою у загальному обсязі обігу товарів, які переміщуються шляхом контрабанди; великою кількістю правопорушень у сфері інтелектуальної власності; невідповідністю діючої системи митного контролю сучасним стандартам пропускної спроможності; наявністю шахрайських і корупційних схем у системі митного регулювання; значним обсягом тінізації зовнішньоекономічної діяльності вітчизняних підприємств тощо.

Для підвищення рівня ефективності митного регулювання необхідно насамперед: стабілізувати ситуацію в країні; сформувати пріоритетні напрямки державної підтримки розвитку галузей народного господарства, які забезпечують державу високоякісними конкурентоспроможними товарами; ввести обмеження на продукцію, імпорт якої може зашкодити національному товаровиробнику; забезпечити підвищення конкурентоспроможності вітчизняної продукції; сприяти залученню іноземних інвестицій та інтеграції вітчизняної економіки у світову.

Також сьогодні варто звернути увагу, що прийняття 12 вересня 2019 р. Закону України "Про режим спільного транзиту та запровадження національної електронної транзитної системи" має сприяти оптимізації митних процедур та забезпечити їх прозорість у відповідності до європейської практики. Підключення України до системи New Computerised Transit System надасть можливість нашій державі налагодити обмін митною інформацією в режимі реального часу з жержавами Європейського Союзу. Саме цей момент має стати точкою відліку для нового етапу розвитку митного регулювання в Україні.

Таким чином, перспективною формою подальшого удосконалення вітчизняної митної політики є уніфікація національного митного законодавства у відповідності до світових норм, зокрема, в частині: забезпечення соціальної справедливості у сфері митної політики; забезпечення стабільності митного законодавства; впровадження загальновизнаних світових стандартів митної діяльності держави; надання можливості вибору альтернативних варіантів поведінки учасникам митних процесів; забезпечення ефективного митного контролю. Для досягнення цієї мети необхідно внести відповідні зміни та доповнення до чинного законодавства нашої держави в частині відходу від превалювання фіскального пріоритету в системі адміністрування митних платежів, забезпечення умов для прозорого розрахунку митної вартості та перегляду і спрощення процедури застосування пільг у митному регулюванні.

ІНІЦІАТИВА "ОДИН ПОЯС, ОДИН ШЛЯХ": ПРОБЛЕМИ ТА РИЗИКИ РЕАЛІЗАЦІЇ

Прокопенко Анна Юріївна
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

"Один пояс, один шлях" – трансконтинентальна довгострокова політична та інвестиційна програма, спрямована на розвиток інфраструктури та прискорення економічної інтеграції країн на шляху історичного Шовкового шляху, яку висунув у 2013 р. голова КНР Сі Цзіньпін. Проект спрямований на полегшення здійснення торгівлі та інвестицій, поліпшення комунікацій та валютного співробітництва. Багато країн Європи та Азії зацікавлені в китайських інфраструктурних проєктах, бо нерозвинена транспортна система є однією з головних перешкод для економічного зростання. Разом з тим, це китаєцентричний проєкт створення мережі партнерств в Євразії із застосуванням надзвичайно широкого інструментарію – від політико-дипломатичної координації до фінансових механізмів, від торгово-економічних інструментів до розширення гуманітарного співробітництва.

Китайське керівництво оптимістично дивиться на стан реалізації даного проекту, наголошуючи на певних успіхах: активний розвиток слаборозвинених регіонів, формування нового поясу інвестиційної активності, в рамках якого з'явилась велика кількість промислових, логістичних, рекреаційних об'єктів і створені нові робочі місця. Проте, незважаючи на оптимістичні настрої китайського керівництва, експерти звертають увагу на низку проблем і ризиків з якими стикаються або можуть зіткнутися Китай та його партнери при реалізації проєкту.

По-перше, геополітичні ризики. Йдеться про загострення протиріч Китаю з його регіональними суперниками, передусім з Індією. В ході

реалізації проєкту зростає економічна й військова могутність та вплив КНР, посилюється її роль як регіонального лідера. Це, безумовно, не може не викликати занепокоєння Індії як зростаючої потужної держави, що традиційно виступає конкурентом Китаю. Обидві країни постійно нарощують свою військову могутність, що посилює напруженість в регіоні й збільшує ризик збройного зіткнення між ними.

По-друге, проблема піратства. Справа в тому, що морські комунікації, зі стабільним функціонуванням яких пов'язана реалізація програми "Морський Шовковий шлях XXI століття" (складова ініціативи "Один пояс, один шлях", що передбачає створення двох морських маршрутів: один з них веде з узбережжя Китаю через Південно-Китайське море в Південно-Тихоокеанський регіон, інший передбачає з'єднання приморських районів Китаю і Європи через Південно-Китайське море і Індійський океан) проходять через традиційні зони активності піратів. Йдеться, передусім, про Сінгапурську та Малаккську протоки.

По-третє, ускладнення для реалізації китайських проєктів можуть походити від ситуації у країнах-партнерах, передусім у Центральній Азії, яка є ключовим регіоном, через який прокладаються два транс'євразійські економічні коридори: північний (Китай – Центральна Азія – Росія – Європа) та центральний (Китай – Центральна і Західна Азія – Перська затока і Середземне море). Ці країни потерпають від низки проблем: політична нестабільність, сепаратизм, релігійний екстремізм, прикордонні конфлікти із сусідами, контрабанда наркотиків тощо. Сама КНР також стикається з проблемою уйгурського сепаратизму.

Окремо експерти вказують на проблему високого рівня корупції в країнах Центральної Азії. На їхню думку, через корупцію рентабельність економічних проєктів в цих країнах може опинитися під загрозою. Існує певний скептицизм щодо спроможності Китаю нівелювати корупційні ризики.

Нарешті, реалізація китайської ініціативи створює ризики і для країн-партнерів Китаю. Серед них втрата контролю над інфраструктурою, непрозорість, висока заборгованість, створення об'єктів подвійного призначення та корупція. Найчастіше вказують на загрозу потрапляння їх в економічну залежність від Китаю. Виходячи з того, що проєкти в рамках ініціативи фінансуються за рахунок боргу, більшість проєктів підтримуються державними банками КНР, передусім Китайським банком розвитку та Експортно-імпортним банком Китаю, а також деякими комерційними банками, що перебувають у державній власності. Умови кредитування створюють загрози потрапляння країн-боржників у фінансову і політичну залежність від КНР. Тому Китай часто звинувачують у використанні ініціативи "Один пояс, один шлях" для встановлення "боргових пасток". У цьому зв'язку згадають ситуацію навколо порту Хамбантота (Шрі-Ланка), передача якого у 2017 р. у довгострокову (99 років) оренду Китаю в рахунок сплати боргу у 8 млрд дол., спричинила до загострення політичної ситуації у країні та ускладнення стосунків з Індією.

Отже, незважаючи на очікувану спільну користь для Китаю та його партнерів у ініціативі "Один пояс, один шлях", існує низка проблем та ризиків, які у перспективі можуть ускладнити реалізацію проєктів у її рамках і навіть призвести для зовсім небажаних наслідків для деяких учасників.

ВЗАЄМОДІЯ БІЗНЕС – НАУКА – ВЛАДА З ПИТАНЬ ІСТОРІЇ МИТНОЇ СПРАВИ

Гурочкіна Вікторія Вікторівна
Університет Державної фіскальної служби України (м. Ірпінь)
Трусов Сергій Іванович
Університет Державної фіскальної служби України (м. Ірпінь), журнал "Митний брокер" (м. Київ)

Шлях відтворення історії митної справи складний з огляду на багатофакторність та різні думки про початок її здійснення. Питання історії митної справи чутливі не тільки для істориків, науковців, але й для підприємців. Представники інститутів громадянського суспільства, члени Громадської ради при Державній митній службі України в контексті обговорення структури та змісту офіційного сайту Державної митної служби України акцентували увагу на доцільності формування на сайті Держмитслужби інформаційного підрозділу "Історія".

Ініціювання питань обговорення сайту Держмитслужби залишається за представником журналу "Митний брокер". На його сторінках проблемним питанням щодо роботи офіційного сайту Держмитслужби завжди приділяється достатньо уваги. Ось перелік тільки деяких останніх публікацій (№ 05 за 2020 р., стор. 51, № 12 за 2020 р., стор. 79–80).

Редактор журналу "Митний брокер" під час розгляду пропозицій до працюючого сайту Держмитслужби акцентував увагу, що "В розділі «Про Службу» є сенс додатково розмістити підрозділи «Вакансії», «Проведення конкурсів», «Історія»".

Пропозиції до сайту розглядали:

– 18 травня 2021 р. на засіданні Комітету практичного застосування митного законодавства Громадської ради при Державній митній службі України;

– 22 червня 2021 р. на засіданні Громадської ради при Держмитслужбі;

– 15 липня 2021 р. на робочій зустрічі представників Громадської ради при Держмитслужбі (Петро Стеценко – голова Комітету практичного застосування митного законодавства Громадської ради при Державній митній службі України, Громадська спілка "Брокерський Сектор", Сергій Трусов – редактор журналу "Митний брокер") з представниками Держ-

мислужби (Владислав Суворов – заступник голови ДМСУ, Ірина Васільєва – головний державний інспектор відділу інформаційних комунікацій Департаменту організаційно-інформаційного забезпечення роботи Держмитслужби).

У результаті засідань та зустрічі представники Держмитслужби погодилися з тим, що на сайті ДМСУ має бути підрозділ "Історія". Але питання заповнення його відповідною інформацією, залишилося відкритим. Представники громадськості погодилися з баченням представників Держмитслужби, що інформацію в підрозділ "Історія" мають підготувати відповідні науковці, фахівці з питань історії митної справи.

28 серпня на робочій зустрічі представників Громадської ради при Державній митній службі України з керівником Київської митниці Сергієм Сілюком представник журналу "Митний брокер" інформував керівника Київської митниці про те, що на засіданнях Громадської ради при Держмитслужбі представники інститутів громадянського суспільства обговорювали питання щодо роботи сайту ДМСУ. Члени громадської ради пропонували створити на сайті ДМСУ підрозділ "Історія".

Очевидно, що історія Київської митниці є складовою історії митних відносин на українських теренах. У той же час прес-служба Київської митниці на своїй сторінці у фейсбуці розміщує інформацію:

"13 січня, 11:19 Київська митниця

Київська митниця святкує день народження

Київській митниці пощастило святкувати свій День народження напередодні Нового року за старим стилем, саме в Щедрий вечір, на Маланки.

Сьогодні Київській митниці 201 рік

Існує багато версій її поважного віку, але ми все-таки продовжуємо вести відлік нашої історії від першої задокументованої згадки про нашу митницю – підписання імператором Олександром І Митного Статуту, згідно з яким 1820 року було засновано Київську складську митницю…"

Цей матеріал, підготовлений та розміщений прес-службою Київської митниці у фейсбуці, не залишив байдужим усіх, хто опікується питаннями з історії митної справи України. І хоча насьогодні так і немає єдиної точки зору, з якого часу можна було відраховувати існування Київської митниці, це лише свідчить про те, що є ще над чим працювати. Але у жодному випадку наведений факт не свідчить, що митниі у Києві 201 рік. Керівник Київської митниці з цією позицією громадськості погодився. Але питання щодо визначення дня народження Київської митниці залишається за науковцями.

Отож констатуємо деякі факти.

Насьогодні є позиція громадськості, яка занепокоєна питаннями щодо історії митної справи.

Насьогодні є наукові публікації істориків з митної справи, в яких згадуються історичні документи, що свідчать про митні функції дружин

київських князів, і які мали би стати джерельною базою для визначення Дня народження Київської митниці. Наприклад:

– Павлов А., Гальський К. Торговельна і митна справа в Києві у IX-XIX ст. Київ, 2008, стор. 18: "Детальна інформація про торгівельні зв'язки Києва з Візантією подана у відомому творі візантійського імператора Константина VII «Про управління імперією». Практично цілий розділ цієї праці під назвою «Про русів, що відправляються з моноксилами з Русі в Константинополь» присвячено візантійсько-давньоруській торгівлі й особливостям торговельного маршруту з Києва до Константинополя…"

– Історія митної справи в Україні / К. М. Колесников, О. В. Морозов, Г. М. Виноградов та ін.: За ред. П. В. Пашка, В. В. Ченцова. Київ, 2006, стор. 183: "Південний напрямок. Цей напрямок нас цікавить передусім тому, що з ним пов'язано перші документально підтверджені відомості про участь київських князів у врегулюванні міжнародних відносин у басейні Чорного моря. Відомі договори між Руссю і Візантією X ст. містили і митну складову. Аналіз зазначених фактів дає можливість вирішати такі завдання, як фіксація митних процедур".

Насьогодні є позиція Навчально-наукового інституту економіки, оподаткування та митної справи, закладу вищої освіти Міністерства фінансів України, яка сприятиме залученню науковців до взаємодії та до напрацювання консолідованої наукової думки з вищезазначеної теми.

Враховуючи всі ці факти, пропонуємо науковцям, фахівцям з питань історії торгівлі, податків та митної справи долучитися до механізму взаємодії "Бізнес – Наука – Влада", який впроваджує Навчально-науковий інститут економіки, оподаткування та митної справи.

Наша спільна діяльність, а саме взаємодія "Бізнес – Наука – Влада" у дослідженні історії митної діяльності на основі історичних джерел, створить фундамент для формування митної культури та надасть можливість посилити популяризацію реалізаї митної справи в цілому.

АКТУАЛЬНІ АСПЕКТИ ПОДАЛЬШИХ ДОСЛІДЖЕНЬ ІСТОРІЇ ТОРГІВЛІ ТА МИТНИХ ВІДНОСИН

Дячок Олег Олександрович
Університет митної справи та фінансів (м. Дніпро)

Починаючи з 2007 р. кафедра історії та теорії держави і права проводить уже п'ятнадцяту конференцію (на початку – школу-семінар) "Історія торгівлі, податків та мита". За півтора десятиліття в ній взяли участь дослідники та практики майже з усіх регіонів України, а також з Польщі, Росії, Словаччини, Туреччини, Угорщини, Білорусі, Німеччини, Молдови, Казахстану, Азербайджану, міжнародної організації. Це дало змогу у 2010–2020 рр. видавати однойменний фаховий збірник наукових

праць. Конференція, що від початку задумувалась як мультидисциплінарна, котра давала б можливість обмінятися думками представникам різних галузей, стала майданчиком для апробації досліджень науковців, котрі захистили кандидатські та докторські дисертації з історичних, економічних, юридичних наук, наук з державного управління.

Разом з тим, чимало дослідників відмовлялося від участі у конференції мотивуючи тим, що не займаються даною проблематикою. Та й перед засновниками заходу постає питання: “Що вивчати далі?”

Існує достатньо розвідок про законодавство, що регламентувало торгівлю та митну діяльність, про торгові шляхи, асортимент експортованих та імпортованих товарів тощо. Однак, на нашу думку, є низка аспектів, які залишаються малодослідженими. Зокрема, бракує досліджень, в яких би була відображена конкретна людина. Скажімо, цікаво було би дізнатися про конкретні обставини життя якогось купця. Коли він почав займатися торгівлею, і що його спонукало до цієї діяльності? Де він узяв початковий капітал? Якою була його сім’я? Скільки часу він проводив удома, а скільки в роз’їздах? Хто і на яких умовах супроводжував його в поїздках? Адже очевидно, що відправлявся у дорогу він не сам. Які транспортні засоби використовував? Як він харчувався у дорозі? Що робив, якщо у мандрівці захворів? Як знаходив порозуміння в інших країнах: сам знав мови, брав із собою перекладача чи знаходив такого на місці? І подібних питань можна поставити багато.

Небагато ми знаємо й про повсякденне життя митника. Яким був його соціальний статус у той чи інший час? Яким було матеріальне становище митника у порівнянні з іншими категоріями населення? Окремі аспекти дослідження належать до спеціальних історичних дисциплін: уніформа митників, печатки, які вони застосовували у своїй діяльності.

Безперечно, чимало цікавої інформації містять справи судових розглядів, в яких стороною виступав купець чи митник, а нерідко і той, і інший. Інколи такі справи розглядалися досить довго і в різних установах. Наприклад, С. О. Бершадський зазначав: “… люди XVI ст. відрізнялися наполегливістю у відшукуванні того, що вважали своїм правом; за яку-небудь «штуку» воску, вони готові судитися багато років, звертаючись по декілька разів до короля, мандрувати з Новгорода у Вільну, з Вільни в Брест, з Бреста в Краків…”

З огляду на останній час, цікаво було би дізнатися, як на торгівлю та життя пов’язаних з нею людей впливали масові захворювання у минулому.

А як відображався образ купця, крамаря, митника у народній творчості, літературі, мистецтві?

Хто не чув висловлювання, що реклама є двигуном торгівлі? Але досліджень з історії реклами явно бракує.

Радянський період характеризується боротьбою зі спекуляцією та її осудом. Але це явище вимагає прискіпливого дослідження. У чому полягали соціально-економічні причини явища, що дістало цю назву і

передбачало отримання “нетрудових доходів”? Який портрет “спекулянта”? Чи справді його доходи були нетрудовими? Наприклад. у 1970–1980-ті рр. чимало мешканців з Вінниччини та Одещини, переважно жінки, везли до Мурманська горіхи з своїх садів чи й куплені, продавали там. Натомість на Півночі закуповували дефіцитну у своїх краях рибу, частина якої йшла на власне споживання, а іншу частину продавали на місцевих базарах. Держава ж цим не займалася.

Чимало цікавих нюансів може бути розкрито у дослідженні явища, яке зараз називається контрабандою. Це й соціальний склад контрабандистів, і їх співпраця з окремими митниками і прикордонниками, асортимент товарів, що доправлявся поза митним контролем чи з приховуванням від нього, хитрощі, до яких вдавалися правопорушники тощо. Такі доповіді на конференції були, але небагато.

То ж є ще чимало аспектів, дослідження яких може суттєво розширити наші знання про історію торгівлі, історію митних відносин, а заразом дасть змогу залучити до участі у нашій конференції науковців, котрі раніше не бачили себе серед її учасників.

Наукове видання

XV міжнародна наукова конференція

ІСТОРІЯ ТОРГІВЛІ, ПОДАТКІВ ТА МИТА

21–22 жовтня 2021 р.
Дніпро

Тези доповідей

Комп'ютерна верстка *Зубець Л.А.*

Підписано до друку 5.11.10.2021 р. Формат 60х84/16.
Ум. друк. арк. 6,1. Обл. вид. арк. 5,69.
Наклад 300 прим. Зам. 29. 2021 р.

Поліграфічна д-ця Ін-ту історії України НАН України
01001, Київ, вул. Михайла Грушевського, 4

Свідоцтво
про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру видавців,
виготовлювачів і розповсюджувачів видавничої продукції
Серія ДК № 5070 від 23.03.2016 р.